

UiT
NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

CINÆDVS

SEKSUALMORAL
I SEINREPUBLIKKEN OG TIDLIG KEISERTID

MASTEROPPGAVE I HISTORIE
HØSTEN 2015

INSTITUTT FOR HISTORIE OG RELIGIONSVITENSKAP
UIT – NORGES ARKTISKE UNIVERSITET

AV TOR-IVAR KROGSÆTER

«*MĒ LEGERE*» *hīs verbīs Tonitrus Sagittārius ecce*
dīcit salūtem tibi «GAUDIUM INVENIĀS!»

Takk til Kjersti Gjerde Krogsæter for utforming av forsida

Dedikasjon

Hadde jeg lyktes, hadde denne avhandlinga aldri eksistert. Derfor tilegnes den først kona mi, dernest alle menn som sliter med suicidalitet og de etterlatte av dem som ikke overlevde. Først og fremst, Kjersti (Gjerde Krogsæter, snart M.A. – gratulerer!), kjære kone: Du holdt ut med meg gjennom vanskelige år, og var klippen jeg trengte da jeg ikke fant ankerfeste i vanskelig farvann; uten deg hadde denne oppgaven aldri blitt skrevet. Ausonius sa det vakkert, så jeg siterer ham:

<i>Uxor, vivāmus quod viximus, et teneāmus nōmina quae primō sūpsimus in thalamō, nec ferat ulla diēs ut commūtemur in aevō, quā tibi sim iuvenis tūque puella mihi. Nestore sim quamvis prōvectior aemulaque annis vincās Cūmanam tū quoque Dēiphobēn, nōs ignorēmus quid sit mātūra senectūs: Scīre aevi meritum, nōn numerāre decet.¹</i>	<p>Kone, la oss leve slik vi har levd, og bevare navnene som vi først antok i ektevidd seng, måtte vi aldri av noen dager forandres med tida: 4 «gutt'n» er jeg for deg, «pia» er du for meg. Selv om jeg overgår Nestor, og selv om med jevnald Cūmae si Dēiphobē ser seg beseiret av deg, la oss gi blaffen i hva en moden alder betyr: 8 Vit heller tidas verd; tell ikke år som har gått.</p>
---	---

Noen vil kanskje hevde at det følgende ikke hører hjemme i en masteroppgave, men både på moralsk og på faglig grunnlag sier jeg meg på det sterkeste uenig med dem – det siste ettersom det å forstå mannsrolla har vært så interessant for meg med dette studiet. Oppgaven tilegnes derfor risikograppa unge, voksne menn og etterlatte av ofrene for *mors involuntāria*. Ingen andre aldersgrupper har nå så stor risiko for å dø av selvdrap som menn i alderen 35–55, og en viktig årsak skal være vanskene med å kunne hevde kjønnsrolla si som mann i dagens samfunn.² Inntil nylig var jeg i den forrige store risikograppa, menn i alderen 15–35 år, og tilfeldigheter, godt vennskap og ei unikt støttende kone gjorde at jeg ikke ble del av statistikken. Ei nettside, metanoia.org/suicide, var til god hjelp for meg, særlig ved dette utsagnet:

*Suicide is not chosen; it happens
when pain exceeds
resources for coping with pain.*

Dersom du er en av dem som lurar: Tillat deg selv tilgang til ressursene familie, venner og samfunnet rundt deg er; hadde jeg vært dem foruten, hadde du ikke holdt denne teksten i hendene dine nå.

¹ Auson. *Epigram 40*.

² Om dette, se Tamara Cohens artikkel «Men's suicide risk goes up once they reach 30 as job markets change and families break down» som baserer seg på prof. Stephen Platts kunngjøring (artikkel og kunngjøring: full ref. i litteraturlista).

Forord

Da professor Synnøve des Bouvries under 70-årsfeiringa på UiT fikk tittelen professor emerita, hevdet jeg i talen til henne at «Latin og gresk er ubestridelig kilden til det felleseuropeiske språklige, historiske og kulturelle opphavet vårt.» Slik mener jeg det fortsatt er, og derfor er det viktig at vi styrker studiene av de klassiske fagene i Norge. Det er først når vi forstår historia vår, vi kan finne ut hvem vi er, og vi kan bygge ei god fremtid for oss selv og etterkommerne. En viktig del av dette «hvem vi er», er seksualiteten vår. Bevisst eller ubevisst krever seksualiteten å være del av identiteten vår, og samfunnet vi uttrykker den i og måten vi identifiserer den på, er grunnlagt i hva fortida har gitt oss i arv og hvordan arven tolkes av oss.

Jeg har mange å takke for at masteroppgaven har blitt fullført. Kona mi, Kjersti, har vist stor tålmodighet; Charlotte Cecilie, Elena, Marie-Victoria og Yngvild har vært uvurderlige venner, og har på hvert sitt vis hjulpet meg til å bli den studenten jeg er i dag. Mamma & Pappa, Ingrid-Elin & Joe og Robert & Aprille: Takk for at dere er den unike familien dere er. Studietida hadde aldri vært den samme uten Studentforeningen Imladris: «*When normality takes too much effort*» har det vært fantastisk å ha en plass man har visst at man alltid er velkommen, med alle de personlige særegenhetene man måtte komme med.

Jeg har selvsagt også hatt akademisk hjelp. Først må jeg få takke de to veilederne mine: professor emeritus Richard Holt og professor emerita Synnøve des Bouvrie. Richard, mannen som alltid har et smil på lur, har bidratt med tålmodighet, enorm historisk kunnskap og innsikt, og å hjelpe meg til å finne ut hvordan jeg skulle kunne forme dette til en historisk oppgave. Synnøve var den jeg først møtte på universitetet, gjennom emnene jeg tok innen antikkens kultur. Med det unike, vinnende vesenet sitt, usedvanlige dyp innsikt i de antikke samfunnenes språk og kultur, og en filologisk kompetanse utenom det vanlige, har hjulpet meg til alle døgnets tider, uansett hvor rare spørsmål jeg har kommet med. Jeg må også rette en takk til «gullklassen» i årsstudiet «Antikkens kultur», og da særlig Nina Arnstad Brøgger; du er savnet. Lesesalskollegene og medstudentene på HIS-MAS har

gjort at det hver dag er hyggelig å komme på CAMPUS, og har kommet med grundige tilbakemeldinger på masterseminarene, som har vært svært utbytterikt for meg. Jeg vil særlig rette en takk til medlatinistene Olav Elias Gundersen og Christine Sagemoen – SALVĒTE! – som har vært med på å skape et koselig lite latinmiljø, der det har vært rom for å «plage» hverandre med litt latin DIEM EX DIĒ. For god hjelp med gresk og latin for øvrig må jeg takke Eystein Dahl på Institutt for språk og litteratur, og Ernest Sjogren og Peter Donnelly og alle andre gode hjelpere på Google+-gruppa «Latin»¹ og på OpenOffice-forumet, som høflig har holdt ut med meg og alle spørsmålene mine.

Kjersti Gjerde Krogsæter og Yngvild Marie Kaarbø Wiese har lest korrektur på hele oppgaven, gitt meg tid til å diskutere når jeg har trengt det, og stilt meg spørsmålene jeg selv ikke tenkte på. Feil som måtte gjenstå i oppgaven, er ene og alene mine egne.

¹<https://plus.google.com/u/o/communities/111105279861370489966>

Innholdsfortegnelse

Dedikasjon	V
Forord	VI
Forkortelser, konvensjoner og om latinen	XIII
I Introduksjon	I
I.1 Problemstilling og avgrensning	2
I.1.1 Struktur og metode	3
I.1.2 Tidsperiode	4
I.1.3 Kilder	5
I.1.3.A Lovverk	6
I.1.3.B Litteratur	8
I.2 Forskningsstatus	10
I.2.1 Forskning på kjønn i antikken	12
I.2.1.A Kjønnforskning på antikkens kvinner	12
I.2.1.B Kjønnforskning på antikkens menn	13
I.2.1.C Kjønnforskning på antikkens homofile	13
I.2.2 Forskning på antikkens lover	13
I.2.3 Forskning på tekstene og språket	14
I.2.4 Øvrige tekster	15
I.3 Begrepsavklaringer	15
I.3.1 Cinaedus	16
I.3.2 Seksualitet og kjønn	16
I.3.2.A Biologisk kjønn (en.: <i>sex</i>)	16
I.3.2.B Sosialt kjønn (en.: <i>gender</i>)	17
I.3.2.C Seksuelt avvik	17
I.3.2.D «Homofili» og «homoseksualitet» som begrep	17
II Lovarbeid i augusteisk tid	19
II.1 Lover som kilde til samfunnsforståelse	19

II.2 Grunnleggende idéer for å forstå morallovene	22
II.2.1 <i>Infāmia</i> – vanære	23
II.2.2 <i>Mātrēs familiās</i> & <i>lupae</i> – hustruer og horer	24
II.2.3 <i>Minōrēs</i> – umyndige	25
II.3 Ekteskapslovene	26
II.3.1 <i>Lēx Iūlia de marītandīs ordinibus</i>	29
II.3.1.A <i>Sponsālia</i> & <i>mātrimōnia</i> – forlovelser og ekteskap	29
II.3.1.B <i>Dōs</i> – medgift	32
II.3.1.C <i>Praegnātio</i> & <i>liberī</i> – graviditet og barn	33
II.3.1.D <i>Dīvortia</i> – skilsmisser	34
II.3.1.E <i>Testāmenta</i> & <i>hērēditās</i> – testamenter og arv	34
II.3.2 <i>Lēx Pāpia Poppaea</i>	36
II.4 Utroskapsloven	37
II.4.1 Seksuelle relasjoner og stand	37
II.4.2 Utukt, voldtekt og avstraffelse	38
II.4.3 Sakføring	40
II.5 Sammenfatning	41
III Lovarbeid i post-augusteisk tid	44
III.1 Periodisering og praktisering av romerretten	45
III.1.1 Rettshistorikernes periodisering	45
III.1.2 Lovens embetsmenn	46
III.1.3 Juridiske nyvinninger	47
III.2 Familie og ekteskap i keisertida	48
III.3 Juss i keisertida	50
III.3.1 <i>Sponsālia</i> & <i>mātrimōnia</i> – forlovelser og ekteskap	50
III.3.2 <i>Dōs</i> – medgift	51
III.3.3 <i>Praegnātio</i> & <i>liberī</i> – graviditet og barn	52
III.3.4 <i>Dīvortia</i> – skilsmisser	54
III.3.5 <i>Testāmenta</i> & <i>hērēditās</i> – testamenter og arv	55
III.3.6 <i>Concubīnae</i> & <i>alia stupra</i> – konkubiner og andre sidesprang	56
III.4 Kristenhetens innvirkning	58

III.5 Sammenfatning	59
IV Seinrepublikansk og augusteisk litteratur	61
IV.1 Retoren: Mārcus Tullius Cicero (106–43)	62
IV.1.1 <i>Exōrdium</i> – innledning (2.1–2.2)	64
IV.1.2 <i>Refūtātiō</i> – gjendring (2.3–2.43)	66
IV.1.3 <i>Cōfirmātiō</i> – begrunnelse (2.44–2.114)	68
IV.1.4 <i>Perōrātiō</i> – epilog (2.115–2.119)	74
IV.1.5 Oppsummering	75
IV.2 Poeten: Gāius Valērius Catullus (87–54)	75
IV.2.1 Catulls 5. dikt: La oss leve og elske	77
IV.2.2 Catulls 16. dikt: Forsvaret av manndommen	78
IV.2.3 Oppsummering	81
IV.3 Elegikeren: Sulpicia	82
IV.3.1 Om sjangeren og elegikerne	83
IV.3.2 Sulpicias dikt	84
IV.3.2.A Sulpicias 4. dikt: Irettesettelsen av Cerinthus	85
IV.3.2.B Sulpicias 6. dikt: Poetens beklagelse	87
IV.3.3 Oppsummering	87
IV.4 Sammenfatning	88
V Prinsipatets tidlige litteratur	90
V.1 Poesi: Mārcus Valērius Mārtiālis (38–41–ca. 103)	90
V.1.1 Kone, hvorfor vil du ikke ta meg bakfra? (Mart. 11.104)	92
V.1.2 Homofil kjærlighet mellom menn og gutter (Mart. 1.58)	93
V.1.3 Homofil kjærlighet mellom kvinner (Mart. 1.90, 7.67 og 7.70)	96
V.1.4 Oppsummering	97
V.2 Satire: Dēcimus Iūnius Iuvenālis (55–60–127)	98
V.2.1 Hemmelig homofil: Hyklerske homoseksuelle menn	100
V.2.2 Naturlig homoseksualitet: Forsvaret av lesbiske	100
V.2.3 Frivillig selvfeminiserende menn	101
V.2.4 Offentlig homofil: Forræderiet mot mandighet og romerskhet	102

V.2.5 Oppsummering	103
V.3 Brev: Gāius Plīnius Caecilius Secundus (61/62–113~117)	103
V.3.1 Ungdommens utdanning – unge menn i en farlig verden (Plin. <i>Ep.</i> 3.3)	105
V.3.2 Genitor, vær ikke så streng i maska! (Plin. <i>Ep.</i> 9.17)	106
V.3.3 Oppsummering	107
V.4 Sammenfatning	108
VI Seksualitet og seksuelt avvik: Utviklingstrekk	109
VI.1 Seksualitet reflektert i lovene	110
VI.1.1 Endringer i jussen angående forlovelser og ekteskap	110
VI.1.2 Endringer i jussen angående medgift	111
VI.1.3 Endringer i jussen angående graviditet og barn	112
VI.1.4 Endringer i jussen angående skilsmisser	113
VI.1.5 Endringer i jussen angående testamenter og arv	114
VI.1.6 Endringer i jussen angående utukt og sidesprang	115
VI.2 Seksuelt uttrykk og avvik	116
VI.2.1 Menn, manndom og mandighet: <i>vir</i> og <i>virtus</i>	117
VI.2.2 Avvikende kjønnsuttrykk: <i>cinaedī</i> , <i>pathicī</i> og <i>tribādēs</i>	119
VI.2.3 Sulpicias dobbeltinversjon	121
VII Oppsummering og konklusjon	123
Litteraturliste	125
Tillegg A: Keiserne fra 14 til 192	138
A.1 Det julioklaudiske dynastiet	138
A.2 Det flaviske dynastiet	138
A.3 «De gode keiserne»	139
Tillegg B: Litteraturens periodeinndeling	142
B.1 Den formative tida (til 240 fvt.)	143
B.2 Gammellatinsk litteratur (240–70 fvt.)	143

B.3 Gullalderen (70 fvt.–18 evt.)	144
B.4 Sølvalderen (18 evt.–138)	146
B.5 Seinlatinsk litteratur (133–568)	147
Tillegg C: Noen ord om metrikk	149
Tillegg D: E-post, prof. em. Synnøve des Bouvrie	150
Tillegg E: E-post, LLH Troms	152
Tillegg F: Bilder	153
F.1 Falloser	153
F.2 <i>Apicēs</i>	155
F.3 Tillatelser og lisens for bruk av bildene	156
F.3.1 Bildelisenser	156
F.3.2 Creative Commons-lisensen	156

Forkortelser, konvensjoner og om latinen

For verk fra det klassiske korpuset forholder jeg meg til standardforkortelsene som vist i *Oxford Classical Dictionary, 4th Edition : Abbreviations List*, med følgende unntak:

- Passasjer i *Digestene* refereres til med ukursivert D i stedet for *Dig.* Henvisninger til spesifikke passasjer, gjøres i formatet D.[boknummer].[kapittelnummer].[paragrafnummer].[tall], f.eks. D.23.12.1.2. Watsons egen tekst og kommentarer til *Digestene* blir gjort på vanlig måte.
- Jeg har henvist til Kassios Dion som «Dion» i stedet for «Dio», som er vanlig på engelsk, da vi på norsk vanligvis bruker forfatterens opprinnelige navn (jf. no. Platon, en. Plato; no. Marcus Antonius, en.: Mark Antony).

Jeg refererer til en del oppslagsverk, ordbøker og grammatikker. Fullstendig informasjon om disse bøkene er å finne i litteraturlista:

- «*Bokmålsordboka*» eller «*Nynorskordboka*» viser til ditto verk, slik de foreligger på nettsida <http://nob-ordbok.uio.no/>.
- «*Norsk ordbok*» viser til *Norsk ordbok : Over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, slik den foreligger på nettsida <http://www.no2014.uio.no/>.
- «*L.o.*» viser til *Latinsk ordbok : latin–norsk*, også kjent som *Rektorordboka*.
- «*Gaffiot*» viser til *Dictionnaire Illustré Latin–Française* av Félix Gaffiot,
- «*Lewis & Short*» viser til *A Latin Dictionary* av Charlton T. Lewis og Charles Short.
- «*Encyclopedic Dictionary of Roman Law*» viser til ditto verk av Adolf Berger.
- «*E.n*», der *n* er paragrafnummeret, viser til *Latinsk grammatikk* av Samson Eitrem.¹
- «*NS.n*», der *n* er paragrafnummeret, viser til *Ny latinsk grammatik* av Nils Sjöstrand.

Hva gjelder romerske navn, forkortes de etter den vanlige konvensjonen; de vanligste er følgende: A. = Aulus; D. = Decimus; C. = Gāius; Cn. = Gnaeus; L. = Lūcius; M. = Mārcus; M' = Mānius; P. = Pūblius; Q. = Quintus; S. = Sextus.² Komplette liste kan sees for eksempel på Nova Roma.³

Noen akademiske forkortelser forekommer. De skulle være kjent for de fleste, men jeg kan nevne noen: *loc./op. cit.* (*locō/opere citātō*) betyr «på det siterte sted» / «i det siterte verk»;⁴ *q.v.* betyr «om hvilket, se». Forklaringstegnet, «:», kan òg være verdt å nevne: Det var vanlig i bruk i Norge før i tida, og ettersom jeg likte å se i fars gamle bøker, ble jeg kjent med det som guttunge. Tegnet betyr «det vil si», «altså», alternativt, på latin, «*sc̄ilicet*» («det er tillatt å vite», : som nevnt over).⁵

¹ Der det står en «T» foran tallet, er det en referanse til tilleggene.

² Etter Jones & Sidwell 1997: xvif. Se òg E.T3.

³ <http://www.novaroma.org/nr/Praenomen>.

⁴ Altså den plassen eller det verket det sist ble henvist til,

⁵ For mer om tegnets historikk, kan en tur innom typografi.org anbefales (www.typografi.org/forklaringstegn/forklaringstegn.html).

Betegnelsene «f.Kr.» og «e.Kr.» er for mange ladede begrep, og de forutsetter en verden der alle kjente til en mann fra Galilea som muligens het Jeshu'a⁶ ben-Josef; for de fleste romerne var han ukjent i stort sett hele tidsperioden vi skal se på. Men det blir unødig tungvint – og vanskelig å forholde seg til tekstens kronologi – dersom man skulle bruke romernes egne årstall. Av disse grunnene benevnes årstall konsekvent med de moderne, nøytrale betegnelsene «før/etter vår tidsregning(s begynnelse)», forkortet «fvt.» og «evt.»⁷; sistnevnte må ikke forveksles med «evnt.», som naturligvis betyr «eventuelt».

Det er verdt å si noen ord om latinen i teksten. Ettersom jeg siterer primærkilder, finner jeg det forsvarlig at jeg har lagt til vokallengdemarkering, selv om dette stort sett aldri blir gjort i utgivelser av latinske tekster. Latin var som vårt eget morsmål et kvantitetsspråk.⁸ Mange kommer med innvendelsen at romerne selv ikke markerte vokallengde, men det er faktisk feil; riktignok var de inkonsekvente, men det er flust med både inskripsjoner og kilder for øvrig som lar oss vite sikkert hvordan de gjorde det:⁹ Vokalene A, E, O, V (U) og (eventuelt) Y, fikk en skrå strek rett over toppen av bokstavens høyre side. For vokalen I viste man lengda ved å forlenge den; disse endringene kan være veldig vanskelige å se, men de er synlige på for eksempel Augustus-inskripsjonen fra Herculaneum¹⁰ eller på gravskrifta til Agrippina.¹¹ I dag vises lang vokal ved å sette makrontegnet over vokalen, så «*liber*» er «bok», mens «*liber*» er «fri». Jeg har gjort mitt ytterste for å markere lang vokal alle plasser dette skal være alle steder i teksten, i håp om at det skal hjelpe leseren til å lese latinen riktig; der vi tenderer til å forlenge en vokal som skal være kort, markeres dette med brevetegnet, som f.eks. i navnet Valērius.

Jeg har valgt å bruke latinske fagbegreper der behovet tilsier det. En del av dem er juridiske termer som har et helt konkret innhold, som for eksempel *iūs occīdendī*

⁶ Om fornavnet, se f.eks. *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Jesus», signert dr. theol. Turid Karlsen Seim, hentet 19. november 2015 kl. 19.37.

⁷ Disse samsvarer med de nå velkjente engelske betegnelsene «BCE», «before common era» og «CE», «common era».

⁸ At vokalens lengde har betydning for ordet, som for eksempel i forskjellen på /he:st/ (adv. eller adj. n.: raspete stemme) og /hes:t/ (subst.: den firbeinte gangeren).

⁹ Og for øvrig omtaler Quintilian dem (Quint. *Inst.* I.7.2 og I.4.10). Gaffiot: «āpex». Se dessuten Ward 1962: 273, der han omtaler to øvrige metoder: vokaldobling (MAARCO for *Mārcō*, merk inkonsekvensen: ikke MAARCOO) og for lang I, ved å skrive den som EI (DEIVIDUNDA for *dīvidunda*).

¹⁰ Se tillegg F.2 og Ward 1962: 273.

¹¹ Der det på andre linje står «DIVI». Se Ward 1962: 273.

som tas opp i kap. II.¹² Men for uttrykk og ikke minst personnavn som har standardiserte norske former, har jeg holdt meg til disse standardformene.¹³

Jeg vil til slutt si noen korte ord om uttalen av latin,¹⁴ ettersom kildestudiet – og derfor hvordan tekstene leses, særlig diktene – er såpass sentral i avhandlinga.

- Vokalene o og v (u) uttales nært norsk å og o; a, e, i og y er nokså lik vanlig norsk uttale.
- Uttalen av diftongene æ og œ endret seg fra arkaisk tid (da de for øvrig ble stavet ai og oi) til perioden vår, klassisk tid, da disse faktisk var blitt endret til /æ/ og /œ/.¹⁵
- Konsonantene uttales omtrent som i norsk, med noen unntak:
 - I klassisk latin uttales c alltid /k/. Cæsar het altså /'kæ.sar/. Tilsvarende uttales g alltid /g/, unntatt foran n, da endres g til -ng-lyden (/ŋ/). Eksempel: «hegn» (/heŋn/).¹⁶
 - I kan også være konsonantisk, og uttales da som j i norsk «ja», «jeg», «jo».
 - m og n nasaliserer forutgående vokal. For m gjelder dette mellom vokaler ved ordslutt; for n gjelder dette etter vokaler før frikativer.¹⁷ Dette forklarer elisjonsregelen for -m.
 - v uttales alltid som w i engelsk *wine*, aldri som v i norsk *vin*.¹⁸
 - z uttales /dz/.
 - Kombinasjonen qv (qu) sies /k^w/, omtrent som i engelsk *quick*, *quite*.
 - ch, ph og th: Uttalen er aspirert, som i «tak^h ham», «hopp høyt», «lathans».¹⁹

Til slutt bør nevnes hvordan selve *ordene* sies. I norsk er vi vant til at *trykk* er del av ordets identitet. Man hadde en viss følelse av det samme i klassisk latin, selv om det handlet mer om vokallengde enn reell trykkplassering. Når man leser latin, plasseres trykket på første stavelse i tostavelsesord. Ord med flere enn to stavelser får trykket på nest siste stavelse dersom dennes kvantitet²⁰ er lang, den såkalte *paenultima*-regelen – nest-siste-regelen. Er nest siste stavelse kort, plasseres trykket på tredje siste stavelse, den såkalte *antepaenultima*-regelen – før-nest-siste-regelen.²¹

Med disse tingene avklart, håper jeg å ha gjort det lettere å nyte teksten, så da gjenstår det bare å ønske deg, kjære leser, *fēliciter!*

¹² Se s. 39.

¹³ Anse det gjerne som et bidrag fra meg til bevisstgjøring om disse, i en stadig mer anglifisert verden.

¹⁴ Dette er ekstremt kort oppsummert, og kan ikke yte latinen rettferdighet. For mer, se Allen 1978.

¹⁵ I motsetning til hva de fleste lærebøkene sier. Arkaisk: /āi/ og /ōi/. Se Ward 1962: 273; Allen 1978: 60–2. Klassisk uttale ligner uttalen vår i raske dagligtalevendinger som «Ka e' ...?» «...o(g) en...».

¹⁶ c: c som i «katt», *ikke* som i «hets», «Tsjekkia»; g som i «gutt» *ikke* som i engelsk «John».

¹⁷ Ellers er m og n som i norsk, inklusiv før (labio-)velarer, c: «hank» → /haŋ:k/. Vokalnasalisering: *enim*: [ˈɛ.nī]; *mōnstrum*: [ˈmō:.strū:]. Ward 1962: 273; Allen 1978: 27–31. Frikativer: Se E.2.merknad.

¹⁸ «*In vīnō vēritās*» sies altså /in 'wi:.nɔ: 'we:.ri.ta:s/.

¹⁹ For ph og th er altså uttalen ikke /f/ og /θ/. Merk at c/k, p og t alene er *uaspirerte* (ingen -h-lyd).

²⁰ E.3; NS.3: En stavelse er lang hvis: i) den har lang vokal eller diftong; eller ii) en kort vokal etterfølges av to konsonanter,^{††} x eller z[§] (/dz/).

[†] Men ikke ch, ph eller th, ettersom de er tegn for aspirerte varianter av konsonantene, enkeltlydene /k^h/, /p^h/ og /t^h/. NS.3.anm.1. Se også n. 1 over.

^{††} Heller ikke qv, da /w/-lyden etter q er svakt artikulert. NS.3.anm.2.

[§] Til slutt ikke ved *mūta cum liquidā*, c: k-/p-/t- + l eller r, skjønt i poesien kan det skje, alt etter metrikkebehovet. NS.3.anm.3. [§] x tilsvarende cs (*pāx*, *-cis*) eller gs (*rēx*, *-gis*); z tilsvarte gr. ζ, c: dz.

²¹ Se NS.4 eller E.5. Eksempler: *Aurélius*, *Cicerō*, *dōmine*, *philosophus*, *vīrtūs*.

I Introduksjon

Seksualiteten står for ethvert samfunn forankret som én av grunnpillarene. Bruken, tolkninga og forståelsen av den er noe av det første som med nødvendighet blir underlagt menneskers regulering og kontroll, og avvik fra den vedtatte sannheta har derfor med letthet blitt tolket som et angrep mot selve den sosiale orden. I denne avhandlinga skal vi se på hvordan seksuelt avvik ble behandlet i et av historias største riker – Romerriket – fra republikkens slutt til de første to århundrene av prinsipatet.

Bevisst eller ubevisst har vi alle et forhold til egen og andres seksualitet. Vi vet at selv fostre utforsker seksualiteten sin,¹ mens seksualiteten for eldre mennesker ofte mot deres egne ønsker undertrykkes. Anne Kate Jenssen, høgskolelektor ved Høgskolen i Vestfold, sa at «Når seksuell lyst hos eldre blir synlig, ser vi lett på den som et problem og ikke som en helsefremmende ressurs».² Det blir ofte alt for lett å overføre eget ubehag ved egen eller andres seksualitet på andre.³ Å ha seksuell kontroll gir altså mye makt, og seksualitetens historie blir dermed ikke bare historia om hvem vi er, men hvordan og hvorfor vi har blitt slik.

Av denne grunn har det til alle tider vært i makthaveres interesse å kontrollere seksualiteten; den som kan styre folkets seksualitet, styrer arverekken, og dermed hvem som til syvende og sist sitter med makta. Dette gjør at ekteskapslover blir samfunnens hjørnesteiner, for – som Miriam Tveit forteller – de nedtegner ikke bare hva som er de legale rammene for etableringen av ekteskap, men dermed også hvordan navn, eiendom og verdier skal overføres til neste generasjon,⁴ og i forlengelsen av det, hvilke seksuelle uttrykk samfunnet aksepterer.

Keiser Augustus var fullt klar over dette. Han ble gjort konsul i 43 fvt., og man kan si han hadde befestet makta si i januar i 27 fvt., da han ble tildelt tittelen Augustus. Det hevdes feilaktig at han forkastet et forslag til ekteskapslovene sine rundt 28 fvt.;⁵ først i 18 fvt. – etter å ha fått *imperium maius* i fem nye år – la han frem *lēgēs Iūliae* (de julianske lovene) for senatet og fikk dem

¹Se Yang & Fullwood & Goldstein & Mink (2002: 1427). Jeg anbefaler dog å lese hele artikkelen. På artikkelens første side vises det dessuten til det eldre arbeidet fra 1987 av I. Meizner, som resulterte i artikkelen «Sonographic observation of in utero fetal “masturbation.”» utgitt av *J Ultrasound Med.* (Nº 6, 1987: 111).

²Skålid 2008. Hentet 23. september 2014 kl. 15.00.

³Skålid 2008.

⁴Tveit 2007: 1.

⁵En diskusjon vi skal se nærmere på i handlinga av Augustus' lover i kap. II fra s. 27.

til å vedta dem.⁶ Disse var mer enn rene ekteskapslover; keiseren ønsket å lovfeste hva som var god *moral*.⁷

Hva var problemet med den romerske seksualmoralen? Keiseren lyktes i å få senatet til å vedta lover som både endret jussen rundt ekteskapet og som skapte et juridisk rammeverk rundt hva en romersk borgers plikt- og moralfølelse burde være. Det kan være lett å ty til motforklaringa at dette var lover som bare gjaldt eliten. Riktignok var det deler av den som kun gjaldt nettopp eliten, men loven definerte og avgrenset ekteskapsinstitusjonen for hele den frie befolkninga.⁸ Lovene ble med årene endret og korrigert – men de ble ikke erstattet.⁹ Dette forteller oss noe om hvordan lovene ble mottatt, og dermed hva romerne oppfattet som moralsk akseptabelt, hva som var forkastelig, og hvordan dette endret seg i perioden som skal undersøkes.

I.1 PROBLEMSTILLING OG AVGRENSNING

Interessen for temaet ble tent da jeg ved en tilfeldighet oppdaget begrepet *cinaedus*.¹⁰ Det hadde noe å gjøre med uakseptabel seksualitet, men særlig mer skulle jeg ikke greie å finne ut om begrepet før ei god stund senere. Fra før av hadde jeg tatt et årsstudium i antikkens kultur, der jeg skrev en oppgave om keiser Augustus' ekteskaps- og morallover; med det som faglig ballast, og et ønske om å forstå ordet *cinaedus*, munnet den spirende nysgjerrigheta ut i ønsket om å finne ut hvordan seksualitet – og da først og fremst *avvikende* seksualitet – kom til uttrykk i det offentlige rom i den tidlige, førkristne, romerske keisertida.

For å kunne besvare dette, må vi avdekke hvilken seksualmoral som gjorde seg gjeldende i perioden. Jeg ønsker å rette et spesielt fokus på mannsrolla, og håper å kunne kaste lys særlig på hvordan menn oppfattet at de selv var, og hvordan de burde være. Hovedspørsmål mitt er derfor:

⁶ Mens Agrippa måtte nøye seg med bare vanlig *imperium*... Everitt 2007: xviii, xxi, 238f. Myndigheta *imperium*, symbolisert ved *fascēs*, ble gitt konsulere og pretorer og ga dem «officially sanctioned absolute power». Men *imperium* ble samtidig tøylet: Man hadde embetet i kun ett år; det var alltid minst to som hadde embetet, og disse kunne nedlegge veto mot likeverdige eller lavere embetsmenn; og man kunne dømmes for lovbrudd etter at embetsperioden var over. Everitt 2007: 6, 23. Augustus' *imperium maius* kan dermed oversettes som «overkommando».

⁷ des Bouvrie 1984: 93–113; Everitt 2007: 238f.

⁸ Elitekultur har en tendens til å spre seg til den øvrige befolkninga. Tenk for eksempel på hvordan det ble pent å drikke med en finger stikkende ut, eller hvordan mote som først rettes mot de rikeste etter hvert blir del av vanlige folks motekulturforståelse (som mannevesker). Et vakkert eksempel står omtalt i Jones & Sidwell (1997: pt. 114 ss. 79f), om det syriske (frie) ekteparet som endte opp bosatt i Hertfordshire, England. Han dedikerte et gravmonument til henne, hun som han hadde som slavinne, så frigjorde og giftet seg med. «*This extraordinary monument is demonstration that the complex interplay which made the distinctive culture of Roman society in this period was not confined simply to the élite, but could be found much further down in society (...)*»

⁹ Se s. 48.

¹⁰ Se n. 56 s. 16.

Hvordan endret romernes syn på seksualitet seg i løpet av den tidlige keisertida, fra seinrepublikken til de første århundrene av prinsipatet?

Underlagt dette har jeg et ytterligere spørsmål, som også reflekterer den valgte metoden for avhandlinga: **Hvordan ble endringene reflektert i lovgivninga og samtidslitteraturen?** Vi skal derfor først undersøke hvilke lover som fikk stå og hvilke som ble endret, deretter bli kjent med utvalgte tekster fra perioden, og ved hjelp av det historiske perspektivet søke svaret på spørsmålet.

1.1.1 Struktur og metode

Oppgaven er delt i tre deler. I første del, kapitlene II og III, skal vi se på lovverket. Kapittel II har hovedfokuset på Augustus' ekteskaps- og morallover, mens kapittel III skal se på hvilke endringer som kom i de neste par århundrene. Hovedkilden til første del blir *Digestene*; den og øvrige kilder blir nærmere presentert i 1.1.3 Kilder. I andre del, kapitlene IV og V, skal vi se på litteraturen fra samme periode. For å få både et representativt utvalg av forfattere og et godt utvalg av sjangre, har jeg valgt meg tre forfattere fra hver periode. Kapittel IV ser på den seinrepublikanske og augusteiske litteraturen, mens kapittel V ser på prinsipatets litteratur. En del små diskusjoner kommer til å bli gjort underveis underveis i kapitlene II–V, så tredje del, kapittel VI, skal særlig undersøke de mest fremtredende funnene, og søke å besvare spørsmålet om hvilke *endringer* vi kan se i hvordan lov og litteratur behandler seksualitet fra keiser Augustus til keiser Mark Aurel.

Ved å bygge oppgaven i tre bolker, i stedet for å parallelt undersøke lovene og litteraturen, får vi en bedre struktur til å belyse spørsmålene. Vi skal bli kjent med hvordan lovverket regulerte folkets seksualitet, for å se om vi slik kan danne oss et bilde av den romerske statens offisielle holdning til spørsmålet, samt hvordan de brukte lovene for å gripe inn i det man i dag tenker på som privatlivet. Litteraturen kan gi oss svar på hvordan dette ble mottatt, og derfor skal vi se på et utvalg lyrikere, talere og sosiale kommentatorer, for å få et bredest mulig nedslagsfelt for å kartlegge mottakelsen av denne inngripenen, og ikke minst endringene i mottakelsen.

En viktig del av denne delen av undersøkelsen, har vært nærlesing av *originaltekstene*, for det var nettopp hvilken ordlyd de selv valgte som var interessant. Det kommer derfor til å forekomme en god del latin i løpet av teksten (og her og der litt gresk). Det er selvfølgelig en fordel at man kan latin, men jeg har tatt med oversettelser – og hva gjelder lyrikken, metrisk riktige gjendiktninger – slik at også lesere uten latinkunnskaper skal kunne ha nytte og glede av teksten. De få plassene gresk forekommer, er det – med unntak av et par lengre passasjer på gresk – ikke transkribert til latinske

bokstaver; dersom en ikke kan lese gresk, er det fort nok gjort å slå det opp i ethvert ordinært leksikon. For øvrig er alle oversettelser og gjendiktninger mine egne, med mindre annet står presisert.

1.1.2 Tidsperiode

Etter årevis med borgerkrig innledet keiser Augustus en lang, rolig periode i Romerrikets historie. Han omtales vanligvis som den første keiseren – skjønt han selv ville ikke kalles annet enn *princeps*, altså førsteborger, opphavet til tittelen «prins» – men adoptivfaren Julius Cæsar var, foruten i tittel, vel så mye keiser som Augustus.¹¹ Derfor, selv om Augustus' regjeringstid utvilsomt innledet en ny æra i den romerske historia, er vi nødt til å se på også slutten av Julius Cæsars tid for å få satt ting i riktig kontekst. Med litterære giganter som Cicero og Catull inkludert, får vi et inntrykk av hvordan litteraturen var da keisertida begynte, som gir oss bedre grunnlag for sammenligning senere. Av Augustus' etterkommere, var noen av dem både i samtida og i ettertida kjent for et frynsete rykte; som eksempel kan nevnes keiser Nero, skjønt, han var en av de virkelig store byggherrene og sto for noen av de flotteste byggverkene ettertida har kunnet gledet seg over. Problematiske keisere til tross, var dette en periode i den romerske historia preget av vekst og fremgang, ikke minst litterært. Perioden avsluttes med «gullkeiserne» Trajan, Hadrian, Antoninus Pius og Marcus Aurelius.¹² Da Marcus Aurelius døde og Commodus overtok, begynte en ny, lang uroperiode som fremtvang en annerledes samfunnsstruktur. Oppgavens tidsspenn er derfor fra slutten av republikken til slutten på Marcus Aurelius' regjeringstid (180 evt.), en periode på rundt to århundrer, som inkluderer mesteparten av prinsipatet.

Tidsperioden vår omfatter de to tidevervene som i litteraturen har blitt kalt den romerske gull- og sølvalderen. Den romerske gullalderens litteratur regnes fra Ciceros virke og til noen år etter Augustus døde, fra 70 fvt. til 18 evt.,¹³ og er sterkt preget av kulturen som idealiserte den dominante mannen. Ikke bare ser vi eksempler på dette i så vel diktning som retorikk, men òg i hverdagslige ytringer som soldaters slyngekuler eller grafitti.¹⁴ Sølvalderen, gjerne definert som avsluttet med keiser Hadrian (keiser 117–138), hadde ei videre sterk utvikling av den latinske litteraturen. Retorik-

¹¹ Cicero trakk med letthet slutninga om at Cæsar var konge. Stadig omtales Cæsar, foraktelig, som *rēx* (konge) og styret hans som *rēgnum* (kongedømme).[†] Cic. *Phil.* 2.34, .80, .87, og snedig i .114, med et snedig stikk: «*Tarquinius[s] (...) rēx fuit, cum esse Rōmæ licēbat*» – «Tarquinius (...) var konge *da det var tillatt å være det* i Roma» (min uthevelse).

[†] Cic. *Phil.* 2.29, .34, .85, .87, .108 og som nevnt over, i 2.114; M. Antonius' omtales som å ønske kongedømme i 2.35.

¹² Den norske varianten av M. Aurelius' navn, Mark Aurel, er så sjeldent brukt at det blir kunstig å gjøre det her.

¹³ Fra *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Augustan Age». Hentet 13. oktober 2014 kl. 17.11. Den siste delen av perioden, fra Augustus sikret makta i 30 fvt. til periodens slutt i 18 evt., kalles den augusteiske tida. For mer informasjon om litteraturens periodeinndeling og karakteristika, se tillegg B, s. 142.

¹⁴ Hubbard 2003: 344f.

ken og satiren trer frem som de sterkeste sjangrene, og perioden preges av diskusjonene om moralsk og kulturelt forfall. Keisere som Tiberius og Nero ble forsøkt svertet ved anklager om slik umoralsk atferd, og keiser Hadrians preferanse for homoseksuelt samliv var velkjent.¹⁵ Litteraturen viste en voldsom interesse for homofil kjærlighet og pederasti (gjerne beskrevet i inngående detaljer); samtidig var polariseringen mellom kretsene som argumenterte for heteroseksuelle, ekteskapelige forhold og de som argumenterte for åpne forhold på tvers av kjønn og alder – slik man hadde vært vant til – sterkere enn noen gang.

*1.1.3 Kilder*¹⁶

Noe av problemet dette studiet står overfor, er avstanden som ofte oppstår mellom hendelsene og når beskrivelsen av dem nedtegnes; særlig antikkens historiske verk lider under dette problemet. Antikkens historikere fortalte gjerne at de støttet seg på mer eller mindre pålitelige kilder, men sjelden hadde kilden selv opplevd det det berettes om. I vurderinga av kildens troverdighet, ble en god bakgrunn gjerne det tyngste loddet i vektskåla, og det var ikke uvanlig at det gjerne gikk ikke bare generasjoner, men århundrer, mellom hendelsene og den første nedtegnelsen. I tillegg til disse tingene kommer selvfølgelig sjangerens formål: Historie skulle være dannende.¹⁷

Samtidslitteraturen, som taler og poesi, er derimot atskillig lettere å ta stilling til, men når litteraturen – kanskje spesielt poesien – ønskes brukt til å beskrive samfunnsforhold eller til å frem-skaffe biografiske bevis – ikke minst når man vil beskrive ladede områder som seksualitet – er det viktig å holde tunga rett i munnen: Man må skille dikterens person og diktergjerninga fra det faktisk hendte, og vokte seg for å ikke vurdere et samfunn fra to årtusener før oss med dagens briller. Poesien krever altså aktsomhet, for det var uvanlig å bruke den til å blottlegge livet sitt, et område som heller var reservert epistlene og memoarene. Samtidig er dikterne hjelpsomme, i at de tidvis – som for eksempel Martial – insisterer på at det de skriver er knyttet til virkeligheten, så de må med nødvendighet si noe om seg selv, vennene og bekjentskapet sitt, og om samfunnet de levde i.¹⁸ Det er da opp til oss å bruke kløkt, kunnskap og aktsomhet for å trekke ut den relevante informasjonen fra tekstene. Det sier seg selv at ettersom en dikter skriver for et lesende og lyttende publikum, må han skrive tekster som det er mulig for dem å kjenne seg igjen i. Når diktere som Martial og Catull forteller om spesifikke seksuelle handlinger eller håpløs romantisering, Cicero forteller om

¹⁵ Hubbard 2003: 383f, 443.

¹⁶ For fullstendig kildereferanse til de omtalte verkene, se litteraturlista.

¹⁷ Et problem vi skal se vi må ta stilling til i forhold til Dion Kassios.

¹⁸ Sullivan 1991: xxiii.

vanvittige opptredener for offentligheten av velkjente personer, eller Sulpicia forteller om hvordan bursdagsfeiringen til hennes store glede likevel *tillates* feiret i Rom, kan vi forvente at dette hadde vært velkjent eller vanlig nok for publikummet til at de i det minste kunne gi det et anerkjennende nikk, uavhengig av om personen eller hendelsen var diktet opp for å formidle budskapet.¹⁹

Lover blir i denne sammenhengen på mange måter enklere kilde å forholde seg til. De har blitt skriftfestet av lovmakerne – og får dermed ei helt annen mulighet for overlevelse til de senere generasjonene – og i annen samtidig litteratur kan man finne kommentarer og fortellinger om hvordan lover ble mottatt.²⁰ Det nærmeste man i lover fra antikken kommer uttrykk for seksualitet, er ekteskapslover. «Hvis ekteskapet ikke eksisterte, kunne vi ikke hatt barn – i hvert fall ikke legitime!»²¹ Som vi skal se under behandlinga av ekteskapslovene,²² var keiser Augustus klar i talen sin om at en nøktern seksuell atferd var nært knyttet til den enkeltes moral, selv om Senatet frimodig utfordret ham på det; det var velkjent at Augustus selv hadde mange forhold på si.²³ Romerne oppfattet moralsk svekkelse som koblet til politisk svakhet. Ved å få vedtatt lover som adresserte nettopp moralen, kunne man til og med lykkes i å avslutte uønskede politiske motstanderes karrierer, og den moralsk overlegne kunne i henhold til stoikerne med rette ta makta.²⁴ Når man ser nærmere på disse lovene, får man et klart inntrykk av hva som ble akseptert av maktapparatet: Den enkeltes personlige, seksuelle moral påvirket ens muligheter politisk, hvor man fikk sitte på *circus* og teater,²⁵ hvem man kunne gifte seg med, om man stod fritt til å gi de etterlatte arven etter seg, og i det hele tatt alle aspekter av ens offentlige liv, og det vi i dag hadde oppfattet som privatlivet.²⁶

I.1.3.A LOVVERK

Keiser Justinian den stores²⁷ samling av romerske lover ble gjort i perioden fra 529 til 534, og ble senere utvidet med Justinians egne lover; det samlede verket *Corpus Iūris Cīvilis* (*CIC*) bestod

¹⁹ Se også Sullivan 1991: xxivf.

²⁰ Se blant annet s. 28.

²¹ des Bouvrie 1984: 104, siterende Musonius.

²² Se s. 26.

²³ Dion *His. Rom.* 54.16.3, 5–6.

²⁴ des Bouvrie 1984: 96f. På s. 97 siterer hun Dorey og Garnseys utsagn om å bruke loven som våpen. For mer om dette, se under Cicero s. 64.

²⁵ En annen lov der seksuell atferd – og ikke minst seksuelle avvik – fikk direkte konsekvenser for hvordan en ble rangert og behandlet i samfunnet, var *lĕx Iūlia dē Theātrālis*; jeg formoder det er denne Shaw (i Bowman & Garnsey & Cameron 2005: 389) refererer til. Han skriver videre (2005: 390) at «*As the public display of rank in the theatre demonstrates, the critically important division was not between an inner soul, psyche or conviction, and its coherence with external ideas, but rather between the public and demonstrable face of behaviour and that which was unseen, hidden and secret. Hence the active disciplining of the deviant, the imposition of punishments, had to be public and theatrical to make their point.*» Se også Bailey (2009: n. 43 s. 96) om *lĕx Rōscia theātrālis*, som reserverte de beste plassene på circus til ridderne.

²⁶ *Q.v.* s. 42.

²⁷ Flāvius Petrus Sabbatius Iustīniānus I / Ἰουστινιανὸς Α' ὁ Μέγας (ho Mégas – «den store»).

av *Codexen*, *Digestene* og *Institusjonene*, med den senere tilføyelsen av *Novellene*.²⁸ Nesten all senere vestlig rettslære har både lånt omfattende fra *CIC* og basert strukturen sin på den man finner i *Digestene*;²⁹ selv et så grunnleggende rettsprinsipp som «uskyldig til det motsatte er bevist» har opphavet sitt hos romerne.³⁰ Det er i stor grad takket være dette lovsamlingsarbeidet vi har så omfattende kunnskap om romersk rettsoppfattelse og rettslære som vi har i dag.³¹

I følge keiser Justinian selv, måtte staben hans lese gjennom to tusen bøker med mer enn tre millioner linjer tekst; resultatet ble verket kalt *Digestene*, som trådte i kraft som lov 30. desember 530. Han forteller i innledninga at *Digestene* skal være ei komplett samling av de romerske lovene og ediktene. Men i 6a og 6b i «Bekreftelsen av *Digestene*» (det ene av forordene), forteller han hvordan og hvorfor enkelte deler av gammelt lovarbeid måtte avvises, slik at gamle tiders problemer ikke skulle «kaste en skygge over gledelige tider».³² Vi presenteres altså for *utvalgte* tekster, som dessuten har vært *redigert* av en utvalgt stab. Nå er man så heldig at man kan gjennomgå disse lovene samlet i det to bind store monumentalverket til Alan Watson, der han har forestått oversettelsen og redigert lovsamlinga til *The Digest of Justinian*. Dette verket – krysslest mot originalteksten, slik den foreligger på The Latin Library – blir hovedkilden til første del av oppgaven.

I sentrum for oppgaven står de julienske ekteskaps- og utroskapslovene, kjent som *lĕx Iŭlia dē marĭtandĭs ōrdinibus* og *lĕx Iŭlia dē adulteriŭs coercendĭs*. Jeg skal også komme raskt inn på den etterfølgende *lĕx Pāpia Poppaea*, som i all hovedsak var en revisjon av de julienske lovene, med spesielt fokus på styrking av ekteskapet; annen lovgiving fra perioden blir også interessant, ettersom ny lovgiving eller revidering av eldre lover, gir en pekepinn på hvilke utviklingstrekk samtida selv så.

Foruten *Digestene*, har vi mange andre kilder til de augusteiske lovene.³³ **Sveton** – Gāius Suētōnius Trānquillus – levde omtrent fra 69 til 122,³⁴ og er som litterat best kjent for den upretensiøse

²⁸ *Codex*-en bestod av tolv bøker (D.: IIV). Ordforklaringer:

cōdex, *-icis*: Opprinnelig *caudex*, *-icis*, med betydninga «trestamme», «gapestokk» e.l., men fikk senere betydninga av et sett treplater heftet sammen lik ei moderne bok, som senere ledet til betydninga «lovbok», «lovsamling». I *Digestene* forstått som «*A collection, official or unofficial, of imperial enactments rather than a complete statement of the law as in a modern "code."*» (Watson 1998: xxix).

dĭgesta, av *dĭgerō*, *-ere*, *-essi*, *-gestum*: Her å «arrangere», «ordne». *Digestene* bestod av 50 bøker i sju deler (D.: IIV). *īnstitūtĭo*, *-iōnis*: Her «opplæring», «lærebok».

novellus, *-a*, *-um*: ny, ung; *lĕx*, *lĕgis*, f: lov, forskrift, m.m. *lĕgēs novellae*: Her forstått som «nye forordninger».

²⁹ Watson 1998: xxiii; *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Corpus juris civilis». Se også Jones & Sidwell (1997): pt. 402ff ss. 255ff.

³⁰ D.2.2.3.2: Paulus' utsagn om at bevisbyrden ligger på ham som påtaler, ikke på ham som benekter.

³¹ Watson 1998: xxiii. *Digestene* omhandler for øvrig hovedsakelig tida 100 evt.–250. Jones & Sidwell 1997: pt. 407 s. 257.

³² D.: XLVII, LIV, LV (sitatet); Jones & Sidwell 1997: 334. *Digestene* er òg å finne under navnet *Pandectae* (fra gr. *πανδέκται*). Førstnevnte indikerer ei samling ordnet materiale; sistnevnte uttrykte kompletthet. Se n. 28 over.

³³ Det følgende er basert på lista til prof. John Paul Adams, California State University: «Augustus and Marriage Legislation». Hentet 13. januar 2015 kl. 12.54.

³⁴ *Brill's New Pauly* (nettutgaven, søkeord «Suetonius», artikkel 2, hentet 8. januar 2015 kl. 15.14) lister fødselsåret til ca.

stilen sin. Verket hans *Dē vītā caesaris* (*Om keiserens liv*) – der han omtaler de første elleve keiserne fra og med Julius Cæsar, og alt sladderet rundt disse – var årsaken til at man helt frem til moderne tid hadde et bilde av keisertida som ei tid da den romerske overklassen levde et luksuriøst, overdådig, moralsk slapt liv. Først vår tids funn utenfor litteraturen, særlig fra arkeologien, har greid å vise det motsatte.³⁵ **Dion Kassios** – blant romerne kjent som Cassius Dio Coccēianus – var en gresk-romersk historiker og konsul som levde omtrent fra 150 til 235. Hovedverket hans dekker 1400 år romersk historie, fra den mytiske grunnleggelsen ved Æneas til hans eget konsulat, og er ei av få kilder til Boudicca, kelternes store dronning og britenes nasjonalsymbol.³⁶ Den store augusteiske dikteren **Horats** – Quintus Horātius Flaccus – levde fra 65 til 8 evt. Han er best kjent for satirene og diktene sine; de sistnevnte omtales vanligvis som oder. Den mest kjente av disse er «Ars Poetica» («Diktetkunsten»), men for lovarbeid er «Carmen Saeculāre»³⁷ – bestilt av Augustus selv i år 17 evt. – av større interesse.³⁸ Også hovedpersonen vår, **keiser Augustus** (63–14 evt.) – etter seieren mot Marcus Antonius kjent som Imperātor Caesar Dīvī Fīlius Augustus – etterlot seg mange tekster, men stort sett alt er gått tapt. Noen få har vi dog bevart, som *Rēs gestae dīvī Augustī* – *Den guddommelige Augustus' gjerninger* (RGDA). Øvrige tekster og uttalelser fra keiseren, har vi fra andres overleveringer.

I.1.3.B LITTERATUR

Opprinnelig hadde jeg et ønske om å bruke en komedie, men romerne enten sluttet å skrive dem et par århundrer før keiser Augustus, eller lyktes i alle fall ikke med å overlevere senere komedier til vår tid. Et godt alternativ ble dermed romersk talekunst.³⁹ Blant talere kan vel ingen settes høyere enn **Cicero** – Mārcus Tullius Cicero, «*Dissertissime rōmulī nepōtum*»⁴⁰ – og vi skal bli sær-

år 70, og sier at dødsåret er ukjent. *Store norske leksikon* (nettutgaven, «Sveton», hentet 8. januar 2015 kl. 15.14) setter levetida til fra år 70 til omtrent 140. Levetida her oppgitt, er i henhold til *Encyclopædia Britannica* (nettutgaven, «Suetonius», hentet 8. januar 2015 kl. 15.15).

³⁵ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Suetonius». Hentet 8. januar 2015 kl. 15.24.

³⁶ Et besøk på Norwich Castle forteller historia hennes på en spennende måte med både gjenstander, tekst og film. Moderne arkeologi har gitt oss et mer komplett bilde av hva som skjedde, både med henne og ikenerne, den keltiske stammen hun tilhørte. Se for øvrig: *All verdens historie*: «Boudicca»; *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Dion Kassios»; og *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Dio Cassius». Alle hentet 8. januar 2015 kl. 17.52. Dateringa på levetida er fra *Encyclopædia Britannica*.

³⁷ «Hundreårssalme». Et sekel (*saeculum*, -ī), har mange forskjellige definisjoner, avhengig av hvordan det brukes. Det kan bety «generasjon» (33½ år), «tideverv», eller i denne sammenhengen 100 eller 110 år. (*Latinsk ordbok*: «saeculum».) *Brill's New Pauly* («Saeculum», hentet 14. januar 2015 kl. 13.51) forklarer dette siste med ordets etymologi: Det stammer fra samme rota som ordet for «å så», *serere* (3. konj.). Tanken er ei rekke mennesker som blir sådd; når den siste spira etter ei slik planting forsvinner, har et *saeculum* blitt fullført. Det blir da lettere å forstå hvorfor *saeculum* ble definert som «det lengste et menneske kan leve», senere fastslått til 100 år av Varro.

³⁸ Introduksjon til «Hundreårssalmen»: http://www.ancient-literature.com/rome_horace_carmen.html

³⁹ Det er ikke uten grunn at moderne retorikk fortsatt henter inspirasjon fra antikkens retoriske lære.

⁴⁰ Catull. 49.1: Et hendekasyllabisk vers, direkte oversatt «O, du romernes høyst veltalte» eller «(...) retormester».

lig kjent med den andre filippertalen hans, for å undersøke hvordan en taler anno keiser Augustus forstod mannsrolla og hvordan denne forståelsen kunne brukes retorisk.

Av diktning – det vil si poesi – skal vi se på to tekster hver fra et knippe diktere. Diktene har blitt nærlest, oversatt og deretter gjendiktet, slik at også ikke-latinister skal kunne ha ordentlig glede av dem. Noen navn var jeg fra begynnelsen klar over av at måtte være med, som Catull og Sulpicia. **Catull** – Gāius Valerius Catullus – blir en overgangsfigur; han virket hovedsaklig under Julius Cæsars seinrepublikk, og det er ikke usannsynlig at keiser Augustus hadde hørt diktene hans. I dag huskes han nok mest som en drømmende romantiker, men han kunne være svært hard i talen. **Sulpicia** er sannelig unik; hun er den eneste dikterinna det er bevart hele tekster fra, og ei av svært få kvinnelige romerske poeter fra hvem noe som helst arbeid er bevart. Gjennom tekstene hennes skal vi bli kjent med elegien. Som representanter for den første perioden vår, får vi altså Catull for tida før republikkens kollaps, Cicero som representant for oppgjørsperioden, og Sulpicia til å representere tida etter at Augustus hadde sikret makta.

Personlig syntes jeg det var vanskeligst å velge litteraturen fra den postaugusteiske litteraturen. Jeg skulle gjerne hatt meg meg Properts (Sextus Propertius) og Tibull (Albius Tibullus), begge elegikere. Properts lar oss for eksempel i II. bok bli kjent med dydsbildet av ei *mātrōna docta* – ei utdannet husfrue – fortalt i førsteperson. Tibull lar oss gjennom inversjonene sine få en forståelse av det romerske mannsidealet; han var selv ridder, men han diktet om ei idealisert ungdomstid og bonderomantikk, fjernt fra krigens harde hverdag. Bildene hans om et enkelt bondeliv passet godt inn med romernes tanke om seg selv som et folk som stammet fra hardføre bønder, men det går fullstendig på tvers med hva som ble oppfattet som idealet for en mann: å hevde seg militært og politisk, og dermed bevare familieæra og -arven, og helst gjøre dem enda større.

Fra den senere perioden hadde det selvfølgelig også vært flott å få med tekster av slike som keiser Mark Aurel – Mārcus Aurēlius – selv, men han som stadig flere elitemenn skrev på gresk; det falt dessverre utenfor tidsrammen for denne oppgaven å lære et språk til. I stedet skal vi bli kjent med en poet, en satiriker og en brevskriver. Poeten **Martial** (Mārcus Valērius Mārtiālis) skrev i ei tid da man måtte være forsiktig med hva man sa, og tekstene hans preges av det; så snart en ny keiser ble innsatt, var det fritt frem å kritisere den forrige. Han skriver til tider nokså grovt, i hvert fall etter hvordan vi gjerne opplever ham, men dette er noe av det som gjør ham interessant å undersøke. **Juvenal** – Dēcimus Iūnius Iuvenālis – var opphavsmannen til mangt et fyndord (*mēns sāna*

in corpore sanō – en sunn sjel i et sunt legeme⁴¹), men er best kjent som satiriker. Han var smart nok til å sette satirene sine til tidene *før* de sittende keiserne, og han var en skarp kritiker av Roms korrumperte sjel.⁴² Til slutt kommer brevskriveren Gāius Plinius Caecilius Secundus, bedre kjent som **Plinius den yngre**. Mens tekstene vi skal se på fra de tidligere nevnte forfatterne har vært innen sjangre for kraftfulle uttrykk, er Plinius' brev tenkt som avbalanserte, stoisk-pregede tekster for hvordan leve i et samfunn fullt av endringer. Men selv om det er brev, betyr ikke det at det ikke kan regnes som skjønnlitteratur; tvert imot ble brevformen valgt av Plinius som hans foretrukne litterære vei. Disse tre – Martial, Juvenal og Plinius den yngre – blir dermed stående som eksempler på litteraturen og tankene fra slutten på perioden som skal undersøkes: den tidlige romerske keisertida.

I.2 FORSKNINGSTATUS⁴³

Å presentere alt relevant arbeid selv innen et begrenset felt som forskning på kjønn i antikken, hadde tatt uhensiktsmessig stor plass; jeg skal derfor holde meg til å si noen ord om det norske fagmiljøet, og deretter presentere den viktigste litteraturen som blir brukt gjennom oppgaven. Noen henvisninger til litteratur som for øvrig kan være av interesse skal jeg òg komme med.

Ett av mange eksempler på hvordan seksualitet og seksuell forståelse angikk og angår mennesker i hverdagen, er kravene for hvor fjernt man måtte være i slekt for å lovlig kunne inngå ekteskap (nærmere bestemt eksogami).⁴⁴ Mange tror at det var noe kirka fant opp, men blant dem som viser at dette ikke er riktig, er Miriam Tveit i mastergradsavhandlinga si; det er heller et nedarvet trekk fra romerretten.⁴⁵ Kjønnsforskningas suksess de siste to–tre tiårene, har vist hvordan seksualitet – og forståelsen av hva kjønn er og hvordan kjønn virker – er altomfattende.⁴⁶ Likestillingskampen var helt avgjørende for at denne litteraturen i det hele tatt skulle kunne finnes, så det er fra 1970-tallet de første store navnene innen antikk kjønnsforskning begynner å dukke opp. Når man i tillegg tar i betraktning hvordan grunnlaget for den vestlige verdens rettsoppfattelse og moralske forståelse ble

⁴¹ Fra *Store norske leksikon*, nettutgaven, «Juvenal»: <https://snl.no/Juvenal>. Hentet 13. oktober 2014 kl. 16.00.

⁴² Se for eksempel Hubbard 2003: 384f.

⁴³ For litteratur som kun omtales med tittel, er fullstendig kildehenvisning å finne i litteraturlista.

⁴⁴ «Frances og Joseph Gies definerer (...) eksogami som en etablert regel om hvilke mennesker det er forbudt å gifte seg med». Tveit 2007: 40, siterende Gies, Frances & Gies, Joseph: *Marriage and Family in the Middle Ages*, New York, 1989, s. 10.

⁴⁵ Tveit 2007: 40f, 103. I konklusjonen sin (s. 103) nevner hun eksplisitt støtte for dette i D.23.2.57a, som refererer til keiserne Marcus Aurelius og Lucius Verus, men i følge D.23.2.14.4 kan man spore slikt like bak til keiser Augustus: «*Item eius matrem, quam spōnsam habuī, nōn posse mē uxorem dūcere Augustus interpretātus est: fuisse enim eam socrum.*» – «Slik ble det bestemt av Augustus, at det ikke er mulig for meg å føre til kone mora til den jeg har hatt i forlovelse: hun var nemlig svigermora mi.»

⁴⁶ Her bør òg nevnes – som Hemelrijk gjør i innledninga si – at også begynnelsen av det tjuende århundret så et oppsving i interessen rundt kvinners utdanning i antikken. Hemelrijk, Emily A.: *Matrona Docta: Educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna*, Routledge, London (samtidig publisert i USA og Canada), 1999, s. 7.

lagt av romerne, burde man finne et vell av forskning som berører temaet romersk seksualitet og seksuell forståelse. Men når man begynner å undersøke det *avvikende*, blir eksemplene fåtallige.

Da jeg begynte arbeidet med oppgaven, var en av de første tingene jeg gjorde å søke etter litteratur i de norske forskningslitteraturlitebasene. Det var dessverre fåfengt; i Nora fikk jeg ingen relevante treff, og i CRISTIN fikk jeg ingen treff i det hele tatt.⁴⁷ Et forskningsmiljø finnes dog, men jeg ble ikke oppmerksom på litteraturen tidsnok til å kunne ta den i bruk i løpet av undersøkelsene. Det er likevel viktig at disse presenteres, for å gi et riktig bilde av forskningsstatusen. Universitetet i Oslo, Universitetet i Bergen og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet har store, solide forskningsmiljø. På Universitetet i Nordland er dessuten to av landets ess samlet, og på Universitetet i Tromsø har man professor emerita Synnøve des Bouvrie, og fagansvarlig på Universitetsbiblioteket Per Pippin Aspaas. Jeg har valgt å presentere noen av dem som representerer universitetene med et aktivt forskningsmiljø innen antikken (UiO, UiB og NTNU), samt UiN, som har unge forskere og muligheten til å bygge et miljø.

Vibeke Roggen er førsteamanuensis i gresk og latin ved UiO. Hun har blant annet viet krefter til å studere latinens rolle i norsk skole, har skrevet en stor mengde artikler og bøker der man kan bli kjent med latinens rolle i Norge og i norsk og nordisk litteratur, og innen den klassiske latinen har hun skrevet om bl.a. Cicero og Catull. Egil Kraggerud er professor emeritus ved UiO og klassisk filolog. Han har blant annet skrevet artikler om Augustus, Cæsar og Vergil, og arbeidene hans preges av den filologiske interessen. På UiB har de to forskningsgrupper som samarbeider tett: «Antikken og den klassiske tradisjonen» (AKT) og «Antikkens historie, kultur og religioner». Gjert Vestheim står bak en rekke utgivelser, og Mathilde Skoie (nå UiO), som brukes i denne avhandlinga, var tidligere tilknyttet AKT. Per-Bjarne Ravnå er førsteamanuensis på UiN og skrev doktoravhandlinga si om Julius Cæsar. Han er antikkhistoriker og står bak bl.a. Cappelens innføringsbok i gresk-romersk politisk historie, og ei spennende bok om søken etter den historiske Jesus. På NTNU finner man førsteamanuensis Thea Selliaas Thorsen, som ble tildelt Forskningsrådets Unge forskertalent-stipend i 2014. Hun har en enorm produksjon, og har rettet fokuset sitt særlig mot romersk poesi, og leder i dag forskningsgruppa «The heterosexual tradition of homoerotic poetic».

Et forskningsmiljø finnes altså i Norge, og det kan se ut til å ha et oppsving, men det gjelder dessverre kun universitetene fra Nordland og sørover. Men i nabolandene våre, på kontinentet og i USA er situasjonen annerledes. Der står de klassiske studiene sterkt, og regnes som helt nødvendige

⁴⁷ Status er den samme i dag.

Søkeord: «seksual» eller «seksualitet» i kombinasjon med «rom», «romer» eller «romerriket».

for såvel den generelle dannelsen som for en helhetlig forståelse av vestlig kultur. Vi skal nå se på noen av representantene derfra.

1.2.1 Forskning på kjønn i antikken

Sarah Pomeroy's *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves : Women in Classical Antiquity* står som en bytestein i forskningslandskapet. Mye god litteratur kan spores tilbake til denne svært viktige boka. Likedan var Michel Foucaults *L'Histoire de la sexualité* med på å bane veien for en ny forståelse av seksualitetens rolle; bind 1 av verket hans ser på seksualitetens uttrykk fra viktoriaitida og fremover. Som Daniel Orrells sier det:

*Michel Foucault's L'Histoire de la sexualité has not only been at the centre of debates in classical scholarship for almost 30 years, but has also ensured that the study of the ancient world has become central to the study of gender history and the history of sexuality more generally.*⁴⁸

Judith P. Hallett & Marilyn B. Skinners artikkelsamling *Roman Sexualities* belyser seksualiteten fra svært mange historiske synsvinkler, og anbefales varmt; de har dessuten fått med blant andre Amy Richlin som bidragsyter, som i seg selv gjør boka verdt å undersøke. Beth Severy har skrevet ei svært interessant bok om familiestrukturene i det tidlige prinsipatet; hun foretar både juridiske analyser og studier av kjønnsrollene, og har svært hjelpsomme henvisninger; boka kom i 2003 og har tittelen *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire*. Fra Danmark har Allan A. Lunds bok *I seng med romerne : Køn og sex i det antikke Rom* (Museum Tusulanums forlag; 2006) vært til inspirasjon. Boka er lettlest og underholdende, men har samtidig faglig tyngde, og er absolutt å anbefale både som introduksjon til emnet, og som senere informasjonskilde.⁴⁹ Til slutt vil jeg nevne Maria Wyke, som i *Parchments of Gender* undersøker forholdet mellom sosialt kjønn og kropp i antikken, og ikke minst hvordan vi i dag fortsatt forholder oss til nett-opp tanker om kjønn og kropp slik antikkens mennesker definerte dem.

1.2.1.A KJØNNSFORSKNING PÅ ANTIKKENS KVINNER

Jeg har allerede nevnt boka til Sarah Pomeroy; uten slike bøker som den hadde neppe forskning på antikke kjønnsroller vært der den er i dag. Hun var blant dem som bidro til å endre synet på hva vi kan finne ut om gamle tiders folk, og viste at vi faktisk har en stor mengde kilder til kunnskap om «de usynlige» menneskene – de fattige, slavene, barna, kvinner, og vanlige folk for øvrig – til tross for at det er skrevet forholdsvis lite i primærkildene som omhandler dem direkte. Emily A. Hemelrijk ga i 1999 ut boka *Matrona Docta : Educated women in the Roman élite from Corne-*

⁴⁸ Orrells 2015: 1.

⁴⁹ Den har dessuten et usedvanlig godt stikkordsregister.

lia to Julia Domna, et arbeid basert på doktorgradsavhandlinga hennes; så vidt meg bekjent er det ingen annen oppdatert litteratur som så grundig ser på kvinners bidrag til den antikke litteraturen. Boka gjør opp status for hva vi faktisk kan vite om kvinner av høy rang og utdanning, i en periode på rundt fire århundrer, fra republikken til tidlig keisertid. Som jeg, baserer hun seg på litterære primærkilder, og arbeidet hennes er avgjørende for å plassere dikterinner som Sulpicia i riktig kontekst.

1.2.1.B KJØNNSFORSKNING PÅ ANTIKKENS MENN

En artikkel som var til inspirasjon under forberedelsene, var Trevor Fears svært interessant utforskning av det romerske mannsidealet i «Propertian Closure: The Elegiac Inscription of the Liminal Male and Ideological Contestation in Augustan Rome».⁵⁰ Der undersøker han hvordan man gjennom Properts og andre kilder kan lese om voksne menn som ga avkall på soldatlivet, og se tegn til beskrivelser av noe i retning av ei romersk «russetid», der gutter fikk sjansen til å få ei siste utblåsning før de skulle tre inn i det alvorlig voksenlivet. Myles McDonnells bok *Roman manliness : virtus and the Roman Republic* (2006) har interessante perspektiver særlig på konseptet *virtus*, og blir derfor blant kildene for diskusjonen både underveis, særlig i litteraturdelen, og for beskrivelsen av *virtus* i kapittel VI.

1.2.1.C KJØNNSFORSKNING PÅ ANTIKKENS HOMOFILE

Av nyere litteratur spesifikt relevant for avhandlinga, må spesielt Craig A. Williams' *Roman Homosexuality* nevnes; den har hatt stor nok gjennomslagskraft til å bli gitt ut på nytt i en revidert og oppdatert utgave i 2010, og hvis noen bok skal kunne regnes som selve standardverket om homofili i romertida, er det denne. Ei anna bok som har vært svært nyttig, er *Homosexuality in Greece and Rome : A Sourcebook of Basic Documents*, redigert av Thomas K. Hubbard og gitt ut i 2003. Boka tar for seg lyrikk, historiske tekster, komedier og talekunst fra Hellas og Rom, er grundig kommentert og har et svært hjelpsomt stikkordsregister.

1.2.2 Forskning på antikkens lover

Det utvilsomt viktigste arbeidet for å i det hele tatt kunne gyve løs på oppgaven med lovstudiet, er det nevnte verket til Alan Watson fra 1985, i revidert utgave fra 1998: *The Digest of Justinian*. Som støtte til dette har jeg hatt James A. Brundages *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (1987) og Myles McGinns *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome* (2003). Det spesielt interessante med Brundages verk, er å oppdage hvor mye av den romerske loven som ble

⁵⁰Den kan leses i Ancona og Greenes *Gendered Dynamic in Latin Love Elegy*, JHU Press, 2005.

bevart for ettertida, som Miriam Tveit diskuterte i mastergradsavhandlinga si *NON ENIM COITUS MATRIMONIUM FACIT, SED MARITALIS AFFECTIO : Ekteskapslovgivningen i sen romersk og tidlig germansk rett*. I tillegg til disse, har Peter Jones & Keith Sidwells *The World of Rome: An Introduction to Roman Culture* vært til svært god hjelp, samt det overnevnte arbeidet til Beth Severy.

I.2.3 Forskning på tekstene og språket

I 1982 ga J. N. Adams ut ei svært viktig bok: *The Latin Sexual Vocabulary*. I motsetning til hva man finner i ordinære ordbøker – som Cappelens *Latinsk ordbok*, eller andre store ordbøker som Félix Gaffiots *Dictionnaire Illustré Latin–Française* (1934), eller Charles T. Lewis & Charles Shorts standardverk *A Latin Dictionary* (1874) – greier Adams å profesjonelt diskutere den delen av språket alle disse ordbøkene later til å bli for brydd av til å greie å håndtere akseptabelt. Ikke bare gir han ei ordliste over latinske obsceniteter, men han kommer med grundige forklaringer både på etymologien og bruken av ordene, og den refereres fortsatt flittig til, selv i helt nye arbeider.

Et annet viktig verk er Amy Richlins *The Gardens of Priapus : Sexuality and Aggression in Roman Humor*. Hun favner vidt i studiet av hvordan Juvenals dikt og satirer passer inn i resten av de romerske satirenes *corpus*, og gir leseren et innblikk i hva romerne selv oppfattet som obsceniteter. Hun hvordan den seksuelle ladninga i det litterære språket de førte, ikke nødvendigvis representerte dem selv som personer; de mente at det måtte være en klar forskjell på *diktet* og *dikteren*.

Til studiet av de klassiske tekstene, har Loeb Classical Library vært uvurderlig. Serien har lang historie og høy anseelse, og er glimrende for enhver som ønsker å bli kjent med de gamle tekstene, enten i oversettelse eller i originalspråk. De har grundige introduksjoner som presenterer såvel forfatter som tekst, og ettersom tekstene presenteres *en face*, får leseren anledning til å bli kjent med originalspråket og lære seg å forstå det, uten å møte de ofte skremmende universitetsutgavene laget for folk med allerede solide latin- eller greskkunnskaper. Primærkildene er også tilgjengelig via The Latin Library,⁵¹ som gjør arbeid som ordsøk eller statistiske undersøkelser mye enklere.

Jeg har funnet støtte i Blackwells *Companions to the Ancient World*, da i boka *A Companion to Latin Literature* fra 2005, redigert av Stephen Harrison. Ettersom boka er delt inn i tre deler – én med artikler sortert etter tidsperiode, én der de er sortert etter sjanger og én der de er sortert tema – er det et svært godt arbeidsredskap. Cambridge har en tilsvarende bokserie *Cambridge Companions to Literature*, som jeg skulle ønske jeg kjente til for to år siden. Vår egen Thea Selliaas Thorsen, som

⁵¹ <http://www.thelatinlibrary.com>. Primærtekstene er selvfølgelig tilgjengelig via mange andre gratis kilder òg, men The Latin Library har to særskilte fordeler: Man får kun teksten – ingen andre forstyrrende elementer – og den er minimalt formatert, slik at den er lett å bruke i andre dokumenter.

første skandinaviske redaktør i serien, står bak *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy*, som kom ut 2013 fra ditto forlag.

Jeg bør dessuten nevne Alison Cooleys versjon av *Den guddommelige Augustus' gjerninger* fra 2009, med tittelen *Res gestae divi Augusti : Text, Translation, and Commentary*. Fordi denne utgaven lar leseren studere de latinske og greske tekstene parallelt, med begge språkene oversatt hver for seg, får man et helt annet innblikk i hva han ønsket å formidle. Utgaven hennes av *RGDA* skal utelukkende ha æra for poenget jeg gjør på s. 21.

I.2.4 Øvrige tekster

I.B.Tauris (*sic*) har en nokså ny bokserie de har startet, der de ser på arven vi har fra antikken. Serien kalles *Antiquity and its Legacy*, og temaene som dekkes er mangfoldige. Boka *Politics* av Kostas Vlassopoulos ga meg en bedre forståelse av *hvorfor* moderne politikk fungerer som den gjør, og i forarbeidet til denne avhandlingen, var Brooke Holmes' *Gender* av stor interesse; Daniel Orrrells' *Sex* kom meg dessverre i hende for seint til at jeg har rukket å lese den ferdig, skjønt jeg har i det minste fått blitt kjent med den. For dem som synes det er interessant å se på hvordan fortida påvirker oss i dag, er serien absolutt å anbefale, og dersom man ønsker å få en bedre forståelse av hva feminismen som metode kan gi forskninga, er Holmes' bok å anbefale på det absolutt varmeste.⁵²

Jeg ønsker også å nevne boka til Pepper Schwartz og Virginia Rutter, *The Gender of Sexuality*,⁵³ som er del av serien *The Gender Lens*. Enhver student av kjønn og seksualitet, skjønner fra boka tittel alene at de ønsker å vise at temaet er langt mer komplekst og innfløkt enn – som de selv kaller dem – «lenestolekspertene» skal ha det til.⁵⁴ Dette er ikke ei bok som er spesifikt antikkfaglig, men heller ei bok som søker å se sammenhengen mellom kjønn og seksualitet, både biologisk og sosialt. Boka kan dermed gi en viktig grunninnsikt i prosessene som er i virkning, og dermed gjøre en bedre rustet til å forstå tekstene vi skal bli kjent med.

I.3 BEGREPSAVKLARINGER

En del fagord kommer til å bli brukt gjennom oppgaven. I de tilfellene disse ikke er forklart i teksten der det forekommer, eller her i denne seksjonen, henviser jeg leseren til ei god ordbok eller

⁵² Det var boka hennes som åpnet øynene mine for feminisme som analyseverktøy. Det er stor forskjell på hva reell feminisme er, og det inntrykket man får av feminismen fra dem som roper høyest. Igen, boka anbefales sterkt.

⁵³ Schwartz, Pepper & Rutter, Virginia: *The Gender of Sexuality*, Pine Forge Press, Thousand Oaks / London / New Delhi, 1998. Boka er del av serien *The Gender Lens*, utgitt av Howard, Judith A. & Risman, Barbara & Romero, Mary & Sprague, Joey.

⁵⁴ Schwartz & Rutter 1998: XIII.

et godt leksikon.⁵⁵ Noen nøkkelbegrep er likevel viktig å få fastslått, ikke minst fordi de sosiale vitenskapene gjerne kan operere med litt ulik definisjon og forståelse av de samme fagordene.

I.3.1 Cinaedus

Det første ordet som krever avklaring, er ordet som pryder forsida: CINÆDUS. Uttrykket diskuteres i behandlinga av Catulls 16. dikt, der begrepsparet hans *pathicus-cinaedus*⁵⁶ tas opp. En *cinaedus* (av gresk κίναιδος) var utelukkende en person med det biologiske kjønnnet mann (se I.3.2.A), som ved å velge et kjønnsuttrykk i strid med den forventede kjønnsidentiteten tilhørende det sosiale kjønnnet hans (se I.3.2.B), ble ansett for å forræde selve den sosiale orden.⁵⁷ Ved å *aktivt* oppsøke å penetreres og dermed spille den passive rolla under sexen, viste han at han ikke var i stand til å leve opp til «*traditional standards of masculine comportment*».⁵⁸ Vi skal i det senere se at menn faktisk ikke bare risikerte å bli regnet for kvinne(lig), men for å miste kjønnnet sitt – å bli et ikke-kjønn.⁵⁹

I.3.2 Seksualitet og kjønn

Vi kan ikke gå videre i avhandlinga uten å ha en klar definisjon av «seksualitet». Opprinnelsen til ordet er adjektivet *sexuālis*, det vil si *sex-us* pluss orddannelsesendelsen *-ālis/-e*, der det første betyr «kjønn», mens endelsen *-ālis* betegner tilhørighet;⁶⁰ *sexuālis* – seksualitet – er altså «det som tilhører kjønnnet», «det som angår kjønnnet». I moderne kjønnsforskning har man dessuten videre definert seksualiteten utfra to engelske nøkkelbegrep: *sex* og *gender*. Begge disse ordene blir på norsk direkte oversatt «kjønn», men den tekniske betydninga av dem er henholdsvis biologisk kjønn og sosialt kjønn. Der det skulle være viktig å skille mellom disse – skjønt ofte er det enten ikke viktig, ikke mulig, eller anakronistisk – bruker jeg «biologisk kjønn» og «sosialt kjønn».

I.3.2.A BIOLOGISK KJØNN (EN.: SEX)

Det biologiske kjønnnet er det vi kan se av personens fysikk, kroppen til denne. En enkel måte å huske at det engelske *sex* betyr biologisk kjønn, er å tenke på verbet *to sex*, altså å kjønnsbestemme (et dyr eller barn) ut fra hvilket kjønnsorgan det har (eller andre biologiske kjønnsstrekk). Foreninga American Psychological Association definerer biologisk kjønn slik:

Sex refers to a person's biological status and is typically categorized as male, female, or intersex (i.e., atypical combinations of features that usually distinguish male from female). There are a number

⁵⁵ *Antikkeleksikon* (se litteraturlista) kan her være spesielt nyttig.

⁵⁶ Uttale: [ˈpa.tʰi.kʊs], altså omtrent /ˈpa.tʰi.kʊs/; [kiˈnæ̃.dʊs], altså omtrent /kiˈnæ̃.dʊs/. Se s. 80.

⁵⁷ Brundage 1987: 49. Se for øvrig s. 69.

⁵⁸ Williams 2010: 193. Se for øvrig s. 81.

⁵⁹ Altså kjønnsløs, til forskjell fra intetkjønn. Om dette, se særlig n. 34 s. 66.

⁶⁰ E.54; L.o.: «sexus, -ūs».

*of indicators of biological sex, including sex chromosomes, gonads, internal reproductive organs, and external genitalia.*⁶¹

Ut fra denne definisjonen ser vi altså at selv det å stadfeste biologisk kjønn ikke er rett frem. Begrepet *intersex* kan dessuten problematiseres ytterligere; professor i biologi og kvinnestudier Anne Fausto-Sterling foreslår at man ut fra et reint biologisk perspektiv burde operere med i hvert fall tre kjønn til i tillegg til «mann» og «kvinne», nemlig «herm», «merm» og «ferm».⁶² Men for vår del, i det videre, blir det viktigste å fastslå om en person var mann, kvinne, eller ingen av delene.⁶³

I.3.2.B SOSIALT KJØNN (EN.: *GENDER*)

Det sosiale kjønn er dermed måten kjønnets ens defineres i den kulturen man tilhører, basert på hvilket biologisk kjønn man har. Ut fra dette sosiale kjønn, får vi to ytterligere begrep: kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Mens *kjønnsidentitet* er hvilket kjønn man oppfatter seg selv å tilhøre, er *kjønnsuttrykk* hvordan man gir uttrykk for kjønn man identifiserer seg med innen en gitt kultur.⁶⁴ Man skjønner da at kjønnsuttrykket kan falle utenfor rammene samfunnet og kulturen har for et gitt kjønn; denne tanken kommer vi til å se belyst gjennom teksteksemplene ved særlig Cicero og Juvenal, men også hos de øvrige forfatterne.

I.3.2.C SEKSUELT AVVIK

Dette uttrykket kan misforstås, særlig siden det å bli omtalt som seksuelt avvikende har et sterkt stigma ved seg; det er derfor nødvendig å definere det. Seksuelt avvik er ment å forstås som det som skiller seg fra synet flertallet av samfunnseliten forfekter.⁶⁵ Med andre ord er det snakk om det som ble oppfattet som å være på tvers av den «vedtatte sannheta» om hvordan det burde være.

I.3.2.D «HOMOFILI» OG «HOMOSEKSUALITET» SOM BEGREP

Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LLH) anbefaler at man for å betegne en person «som kan bli forelsket i og/eller bli seksuelt tiltrukket av noen av sitt eget kjønn.» bruker adjektivene «homofil» og lesbisk;⁶⁶ førstnevnte kan brukes om begge kjønn, men brukes vanligvis om menn. Det er verdt å nevne bemerkninga de har om ordet «lesbisk»:

⁶¹ APA: «Definition of Terms: Sex, Gender, Gender Identity, Sexual Orientation»

⁶² Fausto-Sterling 1993: s. 2. Hun sier dessuten videre, at selv dette egentlig er alt for begrenset. Uttrykkene betyr henholdsvis: en person som har både de sædcelle- og eggcelleproduserende organene; en person med testikler og aspekter av det kvinnelige kjønnsorganet, men ikke eggstokker; og person med eggstokker og aspekter av det mannlige kjønnsorganet, men ikke testikler. *Loc. cit.*

⁶³ Fra et romersk perspektiv. Om tvekjønnede (hermafroditter): Se s. 26 og n. 61 *loc.cit.*

⁶⁴ APA: «Definition of Terms: Sex, Gender, Gender Identity, Sexual Orientation»

⁶⁵ Det er altså i tilfellene der «avvik» brukes ikke snakk om mi personlige mening om noe, men en observasjon av hvordan samtidas elite definerte det.

⁶⁶ E-post fra LLH Troms. Se tillegg E s. 152.

Ordet lesbisk kom på banen i Norge på 60/70 tallet [sic], og mange kvinner motsatte seg begrepet den gang fordi de mente det signaliserte at de var annerledes enn menn. Andre igjen mener det er viktig å bruke ordet 'lesbisk' for nettopp å synliggjøre kvinnene, som ikke alltid har tatt eller fått så stor plass i den organiserte homobevegelsen.⁶⁷

De anbefaler at man unngår ordene «lesbe» og «homse». Selv om kanskje særlig ordet «homse» har blitt tatt i bruk av homofile selv som et positivt, lettsindig slangord, litt – men ikke helt – på samme måte som ordet «gay» på engelsk, kan det norske «homse» lett oppfattes som negativt ladet; tilsvarende gjelder for ordet «lesbe».⁶⁸ Når disse ordene likevel brukes i teksten, er det i gjendikningene, der nettopp slang og verdiladning har vært viktig å uttrykke; de er altså da brukt for å oppnå denne effekten, selv om jeg personlig oppfatter ordene som verdinøytrale.⁶⁹

Det er verdt å påpeke at selve ordet «homofil» er – siden dette er en oppgave om antikken – en anakronisme. Mange er nok sikkert kjent med det allerede, at man i antikken hadde et langt mer avslappet forhold til det vi nå kaller homofili, enn hva mange har i dag; problemet de hadde med «homofili» var ikke det å være «homofil»⁷⁰ i seg selv, men for menn å ta ei passiv rolle – noe man mente var *kvinner*s rolle – i den seksuelle akten.⁷¹ Michel Foucault forklarte opphavet til begrepsbruken i underkapittelet II.2: «Innplantningen av det perverse»:

Det 19. århundres homoseksuelle er blitt en personlighet: en fortid, en historie og en barndom, en karakter, en livsform; dessuten en morfologi, med en påfallende anatomi og kanskje en gåtefull fysiologi. Ingenting av det han er unnslipper hans seksualitet. (...) Man må ikke glemme at den psykologiske, psykiatriske, medisinske kategorien homoseksualitet konstituerte seg den dagen da man karakteriserte den mindre ut fra en type seksuelt forhold, enn via en bestemt måte å bytte om det maskuline og det feminine i seg på. Westphals berømte artikkel fra 1870 om «motsatte seksuelle følelser» kan gjelde som fødselsdato. Homoseksualiteten oppsto som en av seksualitetens figurer den dagen den ble dreiet fra sodomis praksis til en slags indre androgyni, en sjelens hermafroditisme.⁷²

Tanken om at noen mennesker er homofile/homoseksuelle er altså et idébarn av vår ega samtid; det blir viktig å ha dette i bakhodet når vi skal bli kjent med de antikke tekstene.

⁶⁷ E-post fra LLH Troms. Se tillegg E s. 152.

⁶⁸ E-post fra LLH Troms. Se tillegg E s. 152. Det engelske «gay» har ikke det samme problemet.

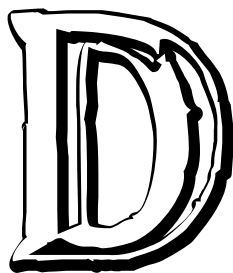
⁶⁹ Det er mi mening, selv om ikke alle er enige i det, at de som omfattes av et begrep, også må kunne hevde en viss rett til å avgjøre hvorvidt begrepsbruken er akseptabel. For øvrig, for å presisere: Når jeg i *min egen tekst* bruker ordene «homofil» og «lesbisk» er det ment å forstås nøytralt, uten verdiladning, som henholdsvis mannlig/kvinnelig homofil. I gjendikningene kan det derimot forstås med negativ undertone der sammenhengen tilsier det.

⁷⁰ Når jeg senere i teksten bruker denne betegnelsen (uten hermetegn), er det viktig å ha i bakhodet at dette er for enkelthets skyld, for at teksten skal flyte bedre. Derfor, når antikkens seksuelle praksis mellom likekjønnede beskrives med «homofil», «homoseksuell» eller lignende, er det å forstås som «det vi i *dag* hadde betegnet som «homofil», «homoseksuell» eller lignende ord.»

⁷¹ Og, som vi skal se, problemene de fikk – som følge av hvordan de definerte selve den seksuelle akten – når de skulle forklare lesbiske forhold.

⁷² Foucault/Schaanning 1999: 53f. Schaannings oversettelse.

II Lovarbeid i augusteisk tid

De julianske lovene, *Lēges Iūliae*,¹ blir de mest sentrale i dette kapitlet. Lovene fra denne perioden av livet til keiser Augustus, søkte å samlet adressere forholdet mellom borgerskap, status og moral, og var en samlet beskrivelse av hvordan en velfungerende stat skulle fungere og hvilke oppgaver statens borgere skulle skjøtte.² I vår sammenheng skal vi særlig se på de to moral- og ekteskapslovene til Augustus: Den første av disse fikk navnet *lēx Iūlia dē marītandīs ōrdinibūs* – den julianske loven om klassenes ekteskapsinngåelse (heretter: «ekteskapsloven»); den andre ble kalt *lēx Iūlia dē adulteriīs coercendīs* – den julianske loven om utroskapsavstraffelsene³ (heretter: «utroskapsloven»)⁴. Den første av disse er noe vanskelig å datere, blant annet på grunn av revideringene som ble gjort av konsulene Mārcus Pāpius Mutilus og Gāius Poppaeus Sabīnus i år 9 evt.; disse endringene fikk navnet *lēx Pāpia Poppaea*,⁵ og vi skal kaste et raskt blikk på dem i seksjon II.4. Den andre loven derimot, utroskapsloven, kan man rimelig sikkert datere til år 18 fvt.⁶

II.1 LOVER SOM KILDE TIL SAMFUNNSFORSTÅELSE

Romerne var generelt lite interessert i å regulere «mellompersonlige» forhold, og langt mer interessert i kontroll og overførsel av eiendom. For eksempel bryr de seg lite om faderens «*vītae necisque potestās*», mens de diskuterer arvespørsmål dyptgående.⁷ Lovarbeid kan altså være en god kilde til forståelsen av hvordan samtida faktisk var. Gjennom lovene gis man et speilbilde av hva samfunnets – eller i hvert fall makthavernes – idealer var.

¹ Når jeg i denne teksten snakker om *lēges Iūliae*, skal det forstås som loven om ekteskapsforordningene og loven om utroskapsavstraffelsene. Romerne navnga vanligvis lovene etter den makthavende som stod bak loven; det er derfor ei stor samling lover som også betegnes som *lēges Iūliae*, f.eks. *lēx Iūlia dē ambitū*, *lēx Iūlia dē magistrātibus* og *lēx Iūlia dē ūsū aquārum*. For forklaringer, se John Paul Adams: «Some Augustan Legislation». Hentet 16. januar 2015 kl. 11.21.

² Severy 2003: 50f.

³ Dette kan forstås som «om hvordan utroskapene bør avstraffes».

⁴ Legg merke til hvordan lovtitlene uttrykker ei *nōtiō necessitātis*.

⁵ Everitt 2006: 240.

⁶ Adams: «Some Augustan Legislation», hentet 13. januar 2015 kl. 15.20; Badian 1985: 83; McGinn 1998: 70; Severy 2003: 51. Selv Everitt (2006: 238) i historia si om Augustus' liv og levnet, nevner òg som så alt for mange andre (se Badian 1985: s. 84 og n. 5 *op.cit.*; i n. 9 s. 89f påpeker han at det er alt for mange til å en gang liste dem opp), at det muligens også kom et førsteutkast rundt år 28 fvt.; de støtter seg på tidligere historikerens arbeid, som ut fra empirien ganske enkelt må ta feil. Se òg den skarpe kommentaren hans om akademikerens sauementalitet på ss. 89f («(...) *the herd instinct in scholarship* (...)). Dateringa av loven og Badians oppgjør diskuteres grundig fra s. 27.

⁷ Jones & Sidwell 1997: pt. 320 ss. 216f. Se også denne tekstens s. 26. For en diskusjon om konseptet makt over liv og død, sett i lys av samtidas lov og skjønnlitteratur, kan artikkelen «*Vitae Necisque Potestas*» av Raymond Westbrook (*Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, bd. 48, N° 2 (2. kv. 1999), ss. 203–223) anbefales.

Med nødvendighet er det ei treighet mellom *når* et problem oppstår, og når en bestemmelse for å *adressere* dette nedtegnes. Her kan rettssosiologien være oss til nytte. Sosiologiens mål er «å vise det som er felles for alt sosialt liv». ⁸ Et viktig nøkkelbegrep blir dermed *interaksjon*, altså hvilke handlinger (og reaksjoner på disse) som pågår mellom de forskjellige aktørene. I forhold til de svært verdiladede lovene til keiser Augustus, må man også vurdere *verdier* og *normer*: Mens verdien er det aktøren higer etter, altså endestasjonen for handlinga, er normene de reglene som styrer hvordan man kan forsøke å oppnå verdien. ⁹ I handlinga av lovene skal vi også se hvordan klasse-skillene blir viktige. De forskjellige samfunnsgruppene interesser kan ha stor innvirkning på hvordan lovgivinga utformes og virker, ¹⁰ og for oss blir særlig de vertikale klasseskillene interessante.

Lovene reflekterer et levende samfunn. De tjener som eksempler på at folket, staten eller makthaverne tar tak i problemer og skriftfester¹¹ hvordan problemene skal løses når behovet melder seg. Ikke før det ble et problem at folk kastet vaskevannet sitt i hodet på folk fra de mange *insulae*,¹² eller før noen hogg trær i det skjulte, ble det behov for å skrive egne lover for å håndtere dette. ¹³ Også vanskelige tider kan sees reflektert i lovgivinga. Under borgerkrigstida¹⁴ kan man se både i lov, litteratur og kunst en oppfattelse av en kollaps av samfunnets kjerneverdier, og dette ble noe av det første Augustus adresserte etter at han begynte å få kontroll; han håndterte problemene ved å gjennom lov – som han selv hevdet det – gjenopprette republikken,¹⁵ altså de gamle skikkene.

Kaoset som fulgte med borgerkrigene hadde i stor grad oppløst mange av tradisjonene som i hvert fall eliten holdt kjær. Respekten for lovene nådde bunnpunktet i 52, da det var så ille at konsulvalgene ikke kunne gjennomføres; Senatet utpekte da Pompeius (Cn. Pompēius Māgnus) som enekonsul.¹⁶ Noen tiår senere ser man tydelig hvor krigsslitne folk var blitt: Da keiser Augustus – etter å ha fått konsulatet i 33, og deretter hatt det årlig siden 31 – takket nei til å fornye det i 22, ble det folkeopprør. Det romerske folket krevde ham satt inn som diktator, men som han selv beskrev det i *RGDA*: «*Dictātūrā et āpsentī et praesentī mihi dēlātā et ā populō et ā senātū (...) nōn recēpī. (...) Cōnsulātum quoque tum annuum et perpetuum mihi dēlātum nōn recēpī.*»¹⁷

⁸ Aubert 1982: 10.

⁹ Aubert 1982: 11f.

¹⁰ Aubert 1982: 22.

¹¹ Selvfølgelig finnes det også uskrevne lover, men disse er stort sett vanskeligere å undersøke så vel eksistensen av som virkningen av. For diskusjon av forskjellige typer muntlige lover, se Aubert *op. cit.* kap. 3: Avtalen.

¹² Romerne kalte de fleretasjes boligblokkene sine *insula*, *-ae*, det samme ordet som de brukte for «øy».

¹³ D.9.3: *Dē hīs, quī effūderint vel dēiēcerint*; D.47.7: *Arbōrum fūrtim caesārum*.

¹⁴ Som gjerne kan dateres fra de første krigene i 91 til Mārcus Antōnius' død i 30 fvt.

¹⁵ Severy 2003: 4.

¹⁶ Wells 1992: 15.

¹⁷ Wells 1992: 15, 53–5; *RGDA* 5.1 og 5.3: «Jeg tok ikke imot diktatorskapet tilbydd meg – både fraværende og tilstede-

Året etter fikk de på ny problemer med folkeopprør. Augustus valgte – i følge Dion og Sveton – i stedet for å påta seg diktatortittelen, å la seg utnevne til *praefectus moribus* (moralprefekt), censor, og å la dem gi ham konsulær makt på livstid. Her ser Wells og Cooley ikke ut til å være helt enige om hvordan kildene skal leses: At Augustus godtok ansvaret for kornforsyningene, var det presedens for;¹⁸ selv forteller han at «(...) *nullum magistratum contrā mōrem māiōrum dēlātum recēpī.*»¹⁹ Wells' forbehold tatt i betraktning, og Cooleys klarere gjennomgang av kildene, gjør at det kan se ut til at Augustus faktisk forteller sannheta her – at han igjen takket nei til disse postene²⁰ – men det hersker ingen tvil om at han hadde samlet opp tilstrekkelig makt i de forskjellige vervene han allerede satt med, til å kunne handle innen samtlige av disse embetene.²¹

Det er solid hold i å påstå at Augustus regnet moralsk overoppsyn for å rettmessig være innen ansvarsområdet hans.²² Krysslesing av den latinske og den greske teksten kan i noen tilfeller gi et dypere innblikk i hva keiseren mente med tingene han fortalte, for det er ikke alltid de samsvarer helt og fullt med hverandre. Det kan her passe å kort nevne hva *Rēs gestae dīvī Augustī* faktisk var: Etter keiserens død ble testamentet hans og ytterligere tre dokumenter lest opp i senatet, og det ene av disse dokumentene var «*Index rērum ā sē gestārum*»²³. Han ønsket at det skulle slås opp i bronse foran mausoleet hans på Marsplassen,²⁴ som ikke bare hadde sidestilt det med romerske lover, men også hadde gjort gjerningene hans til et moralens eksempel til kommende slekters etterleving.²⁵ I *RGDA* 8.5 hører vi om hvordan han ved hjelp av nye lover gjenoprettet gammel skikk, og dermed gammel moral, og den greske teksten viser – enda tydeligere enn den latinske – hvordan han opplevde rolla si som moralsk fyrtårn:

Lēgibus novīs mē auctōre lātīs multa exempla māiōrum exolescentia iam ex nostrō saeculō redūxī et ipse multārum rērum exempla imitanda posterīs trādidi.

Ved [hjelp av] nye lover lagt frem under autoriteten min, [lot jeg] mange utgatte skikker fra forfedrene gjenvekkes, som da [dette ble skrevet] var utdøende, og jeg selv overlot mange eksempler til etterlevelse for etterkommerne.

værende – av både senatet og folket (...). Da også konsulatet ble tilbydd meg årlig og til evig tid, tok jeg ikke imot det.

¹⁸ Wells 1992: 54.

¹⁹ «(...) jeg godtok ingen magistrater mot gammel skikk.» (*RGDA* 6.1). Se også Wells 1992: 55.

²⁰ Cooley 2009: 130f; *RGDA* 6.1; Wells 1992: 54.

²¹ Se særlig *RGDA* 7, med kommentarer til særlig 7.1 og 7.2 av Cooley (2009: 133f): «*Triumvirum rei publicae constituendae fui per continuos annos decem. Princeps senatus fui usque ad eum diem quo scripseram haec per annos quadraginta.*» – «Jeg var [en] av triumvirene for gjenopprettinga av republikken gjennom ti sammenhengende år. Jeg var senatets fremste [mann] sammenhengende til denne dagen, på hvilken jeg [hadde] skrev[et] dette, i førti år.» Også Dions beretning om Augustus er interessant å trekke frem her, særlig: 53.2.6; 53.6.1 og .4; 53.7.4; 53.8 og da særlig .2; 53.11; og ikke minst 53.21.1.

²² Cooley 2009: 143; Wells 1992: 55.

²³ «Oversikt over tingene utført av ham»

²⁴ Og synliggjøre dermed enda klarere at i motsetning til M. Antonius, var det Roma som var byen i hjertet hans.

²⁵ Cooley 2009: 3.

(...) και αὐτὸς πολλῶν πραγμάτων μείμημα ἑμαυτὸν τοῖς μετέπειτα παρέδωκα.²⁶
 (...) og selv overleverte jeg meg selv [som] etterligningsforbilde for mange ting og på mange om-
 råder til dem [som kom] etterpå.²⁷

Augustus påtok seg å være censor. Dette vervet innebar ikke bare å holde overoppsyn med manntallet (jf. det engelske ordet for folketelling *census*), men òg oppgaver som å revidere senatsskriftene, å ha overoppsyn med utlånet av offentlig jord, og ikke minst å overvåke offentlig moral.²⁸ Det later til at censor-vervet ble gjenopplivet under Augustus' velde.²⁹ Han hadde dermed ansvaret for sorteringa av folket i sosiale klasser, blant annet etter hvordan de moralske kravene ble oppfylt. Han viser i klartekst til hvordan han arbeidet for gjenopplivinga av den tradisjonelle, romerske moralen flere ganger: I 6.2 hintar han til ekteskaps og morallovgivninga; i kapittel 8, som vist over, og da særlig femte ledd, fremhever han hvordan han gjennom lover og seg selv bidro til å fremheve verdien av og beskytte god moral; og i kapittel 13 – der han forteller at han fikk janusdørene lukket tre ganger i levetida si – viser han som så mange ganger til *māiōrēs nostrī*.³⁰ Cooley lister også opp kapitlene 19–21, der byggeprosjektene hans omtales. Har man *in mente* at mange av disse prosjektene var nybygging, restaurering eller fullføring av templer, skjønner man at det handler om at han ville fremstille seg selv som grunnleggeren eller tilbakeføreren av Romas viktigste gamle kultuser.³¹

II.2 GRUNNLEGGENDE IDÉER FOR Å FORSTÅ MORALLOVENE

For å kunne forstå ekteskaps- og utroskapslovene riktig, er det tre romerske konsept det er nyttig å vite mer om: Først av disse er idéen om at enkelte kategorier mennesker var å betrakte som vanærede; deretter koblinga mellom respektabilitet og det å være ei matrone, og hvordan dette konseptet ble diametralt oppstilt mot de prostituerte; og til slutt hva det innebar å oppnå myndighetsalder.

²⁶ «(...) και αὐτὸς πολλῶν πραγμάτων μείμημα ἑμαυτὸν τοῖς μετέπειτα παρέδωκα.» Uthevelsen er min egen.

²⁷ *RGDA* 8.5. Hjelp til oversettelse fra gresk gitt av Eystein Dahl og prof. em. Synnøve des Bouvrie.

²⁸ Cherry 2001: 98.

²⁹ Cooley 2009: 143.

³⁰ *RGDA* som nevnt; Cooley 2009: 131f, 158;

³¹ Cooley 2009: 182. Ytterligere forklaringer: s. 183, særlig senatsbygget *cūria Iūlia*; s. 184, særlig med opphøyinga av de sibyllinske oraklene ved å overføre dem til Apollons tempel; s. 186, der det gjøres ei kobling til Romulus og Remus; s. 187f, der hun omtaler *pulvinar*-en, et bygg på Circus hvorfra gudene skulle kunne se lekene, som Augustus fortalte han fikk gjenoppbygd, og som keiserfamilien passende nok tok i bruk sammen med gudene; øvrige templer ss. 188–92. Tempelet til *Mārs Ultor* (Mars Hevneren) er spesielt interessant, i og med at tempelet opprinnelig var bygd som en dedikasjon til hevninga av Julius Cæsars drap (respekt for tradisjoner, de gamle, de før oss), men endret funksjon til å være et sted for feiring av blant annet gjenerobringa av legionærstandartene fra partherne. Stadig flere feiringer tok sted der, så guden fikk endret karakter under Augustus fra å være mer eller mindre rent en krigsgud, til å dele oppgaven med Kapitols Jupiter: å bevare Romas velferd. Cooley 2009: 198.

II.2.1 *Īnfāmia – vanære*

Det rettslige begrepet *īnfāmia* innebar å erklæres vanæret som følge av umoralsk fremferd, som for eksempel etter lovbrudd eller tillitsbrudd,³² og behandles i hovedsak i *Digestenes* bok 3 kapittel 2.³³ Også kapittel 6 kan være interessant; der behandles de som saksøker andre på tynt grunnlag, kun for å irritere andre – de såkalte *calumniātōrēs*. I Lewis & Short blir disse definert som «*a perverter of law*»,³⁴ og i «Rektorordboken» som «kranglefant, (...); falsk, sjikanøs, smålig anklager». ³⁵ Det var censorene som opprinnelig stod for å sortere folk i klasser. Å bli merket som vanæret som følge av seksuelle feiltrinn, eller mangfoldige andre årsaker, innebar å bokstavelig talt få ei anmerkning i de faktiske manntallslistene som ble holdt ved like av de to censorene.³⁶ Vanære ble oppfattet som noe som både kunne være del av en persons tilstand, og også noe man kunne bli, som følge av handlinger som gjorde at man ble underlagt censorens misnøye.³⁷ Slik ser vi det da òg i *Digestenes* bok 3 kapittel 2 § 1, med referanse til Julian IIs edikter,³⁸ der ei rekke grupper mennesker som skal fordømmes som *īnfāmēs* listes opp: Soldater avskjediget i vanære; skuespillere;³⁹ halliker; personer som i rettsforhandlinger har blitt dømt for å være kranglefanter; personer dømt for å selv ha utført tyveri, voldelige røveri, fornærmelser, svindel, bedrag eller å ha blitt kompromittert i sådant; personer i navn fordømt; personer som bidrar til å gifte vekk eller gifte seg med ei enke mens hun er i sørgeperioden sin;⁴⁰ eller personer som inngår bigami i kraft av ekteskap eller forlovelse.⁴¹

Hva gjelder det første leddet – soldater – gjøres det ei eksplisitt kobling til *lĕx Iūlia* i *Digestenes* 3.2.2.3, dersom soldaten har blitt dømt for brudd på denne; avskjedigelsen i *īnfāmia* er en direkte konsekvens av dommen.⁴² Skuespillerforakten er også interessant. De som arbeidet med teateret på andre måter enn som skuespiller, ble ikke ansett for å være ille folk, og atleter er spesielt utelatt,

³² Watson 1998: xxii.

³³ Rune Blix Hagen gjorde meg oppmerksom på at nettopp den samme forståelsen av at noen er å regnes som dårligere mennesker i kraft av å være vanærede, er å finne igjen selv i Danmark-Norges lover. «(...) ey heller nogen udediske Mendiske, eller nogre andre, som forvunden er for nogen werligh sag, Tyffue, Troldkarle elle Troldqwinder, staa till troende, enthen udi Widnisbyrdt eller i andre Maade, ehvad the wille sige eller widne paa nogen.» (Den Koldingske recess av 13.12.1558, artikkel 18.) Å ha gjort en udåd satte deg i bås med de «udediske Mendiske»; du var altså av vanære, og kunne derfor ikke lenger gis tiltro. Hagen 2015, sitatet s. 151f og n. 10.

³⁴ Lewis & Short: «*calumniātor*»

³⁵ *L.o.*: «*calumnia*» → «-ātor».

³⁶ Se s. 6 om forskjellen mellom moralsk overlegne og svake.

³⁷ Richlin 1993: 556

³⁸ Caesar Flāvius Claudius Iūliānus Augustus.

³⁹ Det kan òg være verdt å merke seg at det engelske ordet for «hykler», *hipocrite*, kommer fra det greske ordet for skuespiller, *ὑποκριτής* (*hypokritēs*).

⁴⁰ D.3.2.23 sier at man ikke var *pālagt* å sørge over slektninger, bare at man sørget slik forholdet ens til den avdøde tilsa.

⁴¹ D.3.2.1.

⁴² D.3.2.2.3.

da disses oppgave var å vise dyktighet og tapperhet; det påpekes ikke minst at slike atleter, og de som for øvrig bidro til disse oppvisningene, ikke kunne stemples med *infāmia*, da de tross alt jobbet på statlig oppdrag.⁴³ Personer som hadde meldt seg opp til å spille på scene, men likevel ikke gjorde det, ble heller ikke bedømt å være *infāmēs*, for «synden» var ikke så ille at «intensjon alene påkrever straff».⁴⁴ Et tilsvarende forbehold ser vi bemerket om kranglefanter (*calumniātorēs*): Hvis de skulle ha hatt en dårlig dag og vært kranglete i retten, gjorde ikke dette dem vanæret; de måtte faktisk ha vært dømt for det, og det samme gjaldt uhederlige sakførere (*praeuāricātōrēs*).⁴⁵

II.2.2 *Mātrēs familiās & lupae – bustruer og horer*

Det er kanskje overraskende at prostituerte ikke stod på lista over de vanærede. Tvert imot virker det som det var viktigere å ta dem som besørget arbeidet deres – altså hallikene – heller enn horene selv. Det betyr naturligvis ikke at de ikke ble skilt ut fra andre mer respektable kvinner. Slik menn ble pålagt å bære *tōga* så lenge de var innen sentrum av Roma, slik gikk *mātrēs familiās* og også ugifte, respektable kvinner med *stōla* og det lange skjørtet *instita*. Ei hustru som derimot hadde falt for feil fristelser og blitt dømt for utroskap, måtte bære togaen, slik man merket Romas *lupae*.⁴⁶ Det ble dermed gjort ei eksplisitt kobling mellom klesdrakt og respektabilitet i Augustus' lovgivning, som blant annet kan sees ved at samtidspoeter som Ovid⁴⁷ og Seneca (samt den noe senere Martial⁴⁸) beskriver kvinners rang ut fra klesdrakten deres. Merkinga av de prostituerte som samfunnets utstøtte ved hjelp av mannsdrakten togaen, fikk nå en renessanse.⁴⁹

Helt siden den tidlige republikken så man *māter familiās* kontra *concupina* og *meretrīx* som moralske ytterpunkt, og det første begrepsparet – med ærbare matroner på den ene sida og æreløse skjøger på den andre – ble gjennom *lēs Iūlia* gjort til «et sosiolegalt paradigme».⁵⁰ Øyensynlig fikk man ved Augustus' lover ei endring, ei presisering av hva prostitusjon var, ved tilføyselsen av adverbet *palam* – ei nyvinning etter republikken. Med denne endringa ble prostitusjon nå definert som noe gjort av «*quī quaeue palam corpore quaestum facit fēcerit*.» – altså «han eller hun som åpenlyst og skamløst gjør eller har gjort fortjeneste ved hjelp av kroppen.»⁵¹ Menn ble altså inkludert i

⁴³D.3.2.4.

⁴⁴D.3.2.3–4.

⁴⁵De må altså ha vært dømt for å ha jobbet for motparten. D.3.2.4.4.

⁴⁶Se tekstboksen s. 57.

⁴⁷Pūblius Ovidius Nāso, 43 fvt.–17 evt.

⁴⁸Mārcus Valērius Martiālis, 40–103. Se s. 90.

⁴⁹Jones & Sidwell 1997: pt. 311 ss. 221f; McGinn 1998: 154f. Se n. 116 (McGinn, *loc. cit.*) for ref. teksteksempler.

⁵⁰McGinn 1998: 152. Se òg n. 104 *loc. cit.*

⁵¹Vokallengdemarkering og uthevelse tilføyd av meg. McGinn 1998: 124. For argumentasjonen for oversettelsen av *palam* som både «åpenlyst» og «skamløst», se *op. cit.* nederst ss. 125f.

definisjonen av hvem som var horer. Mens *utroskap* ble definert ut fra *kvinnens* status – med den konsekvens at kvinnelige prostituerte og bestyrerinner fritt kunne bedrive geskjeften sin – rammet såvel denne som andre lover de mannlige prostituerte og hallikene.⁵² Man lett kan lures til å tro at det her var snakk om ei innsnevring av hvem som var oppfattet som horer, og dermed tillate selv senatorer å gifte seg med horer, bare de hadde bedrevet virket sitt i det skjulte. Men tvert imot var det snakk om ei understreking av lovens intensjon, og dermed en moralsk fordømmelse.⁵³

Menn kunne *utenom* ekteskapet ha sex med prostituerte, «bestyrerinner» (*lēna*, *-ae*) og naturligvis slavinner; i senere tid ble også kvinner som var dømt for *stuprum* (utukt) samt utenlandske kvinner (som ikke var i ekteskap med romerske borgere) tilgjengelig for mennene. Dersom de prøvde seg i senga med øvrige kvinner, risikerte de dom etter utroskapsloven (se II.4.2 s. 38). Kvinner, derimot, kunne kun ha sex *innen* ekteskapet, med mindre hun selv var av de tre førstnevnte kategoriene.⁵⁴ Ulpian, som en av de viktigste kommentatorene våre, er nokså nådeløs i fordømmelsen sin av horeri. Det handler tross alt om moral, og dårlig moral ble ansett for å være noe som nærmest merket en for livet, som en ikke kunne kvitte seg med bare ved å endre livsstil.⁵⁵ Dermed ser man at kvinnene stod i en vanskelig posisjon hva gjaldt mulighetene for å utforske seksualiteten sin. Hvis de ønsket å leve et mer utsvevende seksuelt liv, måtte de, for å unngå anklage i henhold til utroskapsloven, være definert som slavinner, prostituerte eller bestyrerinner, og sistnevnte kategori ble etter loven merket med vanære. Ulpian mente, som kommentert, at også prostituerte burde merkes slik, dog det står ikke opplistet i Julians edikter, og å leve som slave ville uansett vært uaktuelt for i hvert fall overklassekvinnene. Hvis de bare ønsket å leve slik innimellom, kvalifiserte de ikke til definisjonen av horer, og kunne dermed dømmes for brudd på utroskapsloven.⁵⁶

II.2.3 *Minōrēs – umyndige*

Romerne delte menneskene i gruppene frie mennesker og slaver, og dem som var *suī iūris* (under sin egen justis – uavhengige) og *aliēnī iūris* (under en annens justis – altså avhengige). Slaver var naturligvis blant dem som var underlagt en annens *potestās*, men så gjaldt også barn som ro-

⁵² McGinn 1998: s. 147 og n. 73 *loc. cit.* Jeg ser her bort fra hva Edwards i Hallett & Skinner hevder (1997: 66), for jeg finner det besynderlig hvis hun skulle ha rett i at også horer ble merket med *infāmia*, når det strider med McGinn (*loc. cit.*), når Brundage ikke nevner det i omtalen av prostituerte (1987: 25ff), når Severy (2003: 52) ikke vil endelig bekrefte det, og når D.3.2 ikke inkluderer dem i lista over dem som er *infāmēs*. I det seine dominatet unnskyldte dessuten keiser Severus eksplisitt forhenværende slaver for det de måtte ha gjort før de ble frigitt (D.3.2.24).

⁵³ McGinn 1998: 125f.

⁵⁴ McGinn 1998: 129, 144.

⁵⁵ D.23.2.43.4. Dette står da ikke nevnt i kapittelet om *infāmia*.

⁵⁶ D.23.2.43.2; McGinn 1998: 130.

merske borgere hadde fått i lovlig ekteskap.⁵⁷ Over alle disse⁵⁸ hersket den som kanskje best identifiserer det spesielle ved den romerske familien: *paterfamiliās* – familiens overhode, altså familiens godsbestyrer. Farsmakta *patria potestās* ga ham teknisk sett makt over alle de underordnede, og det gjaldt så vel retten til å inngå ekteskap, som å bestyre eiendom. I teorien hadde han også makt over disses liv og død, men dette var nok mer i teori enn praksis. Den gode *paterfamiliās* var ikke en som hersket «med hård hånd», men en som bestyrte familiegodset på en god måte, virket som moralsk fyrstørn for familien og nærmiljøet, og følte et dypt, personlig ansvar for familien sin.⁵⁹

Enhver under 25 år ble regnet som *minor* – umyndig. Man mente at mennesker av såpass ung alder var svake og ikke ferdigutviklet, og man koblet dette til hvordan mannskroppen trengte de ekstra årene på å utvikle en voksen manns styrke og modenhet. Selv om de så at det kunne være enkelte som viste tidlig modenhet, var det til alles beste at administrasjonen av unge menns eiendom ble overlatt til kuratorer.⁶⁰ Kvinner var selvfølgelig ikke underlagt den samme retten som menn, annet enn i det som gjaldt mennesker for øvrig, mens hermafroditter var å anses for å ha det kjønnnet som var mest fremtredende.⁶¹ Viktigheta av å ha oppnådd myndighetsalder, ses ytterligere understreket i at man kunne regnes som umyndig selv på 25-årsdagen sin, frem til timen da man var født var slagen; i tilfelle denne vedkommende hadde blitt inngått kontrakt med før timen var kommet, kunne vedkommende kreve annullering – *restitūtiō*.⁶² Men uansett var de fleste unge menn i gifteklar alder av *suī iūris*, da det var de færreste som hadde levende fedre når de var blitt voksen.⁶³

II.3 EKTESKAPSLOVENE

Som nevnt over, ser vi allerede i kapittel 8 i oversikten over Augustus' gjerninger, *RGDA*, at han diskret trekker frem ekteskapslovene sine, dog for å forklare at alt han gjorde ble gjort i henhold

⁵⁷ D.1.6.1, D.1.6.1.1, D.1.6.3. Om slavers rettsvern mot dårlig behandling, se D.1.6.1.2 og D.1.6.2.

⁵⁸ Den romerske familien bestod av den utvidede kjernefamilien, altså mann, kone, barn og stebarn, og alle slavene som tilhørte husholdet. Severy 2003: s. 8 med ref. til n. 11.

⁵⁹ Severy 2003: 9–10. Hun refererer også (n. 15), for dem som ønsker å studere forskjellene på dagens og antikkens familier nærmere, til Richard P. Sallers «*Pater Familias, Mater Familias, and the Gendered Semantics of the Roman Household*» fra *Classical Philology* 94 (1999), ss. 182–97.

⁶⁰ D.4.4.1, og særlig D.4.4.1.3. For koblinga til den fysiske utviklinga, se D.4.4.1.2. For ordvalget, jf. ^m/Augustus s. 22. Man kan merke seg hvordan ediktet (D.4.4.1) først omtaler *alle*, og argumenterer utfra umyndige personers manglende fornuftsevne, for så først i D.4.4.1.2 vise at argumentet bygget på tanken om *menns* fysiologiske utviklingstakt. Skjønt i D.1.5.9 («*In multis iuris nostrī articulis deterior est conditiō fēminārum quam masculōrum.*») fastsettes det at kvinner er svakere enn menn; man sluttet nok at hvis *menn* ikke var voksen nok, var selvfølgelig ikke kvinnene det heller.

⁶¹ D.1.5.1, D.1.5.9–10. Se også D.1.5.14.

⁶² D.3.4.3.3. Se også f.eks. sakseksempelet gitt av Julian (D.21.2.39, med ref. til D.57), om en umyndig person som solgte land og senere krevde det tilbakeført under påstand om å ha blitt villedet.

⁶³ Severy 2003: 10.

til republikanske idealer.⁶⁴ I motsetning til hva man kan få inntrykk av ved å lese Dion, var lovene keiser Augustus fikk vedtatt godkjent av senatet og deretter vedtatt av forsamlinga av keiseren, ved hjelp av makta han var tildelt som tribun.⁶⁵ Det er vel verdt å kikke på hvordan han ordlegger seg:

*Quae tum per mē gerī senātus voluit, per tribūnīciam potestātem perfēcī, cuius potestātis conlēgam et ipse ultrō quīnquiēns ā senātū dēpoposci et accēpī.*⁶⁶

De tingene som Senatet ville at skulle utføres ved meg, iverksatte jeg i kraft av tribunal makt, til hvilken makt jeg selv fem ganger både krevde og mottok en kollega fra Senatet.

De senatorene han lister opp i forkant av dette utdraget, leder oss til å tro at han først og fremst ønsket å lede leseren til å tenke på ekteskapslovene sine, som mest av alt var *morallover*.⁶⁷ Han selv beskrev seg som en «*cūrātor lēgum et mōrum*»,⁶⁸ nærmest ydmykt som bare en lovens og moralens vokter eller vaktmester, men bygget han påtok seg ansvar for, var hele det romerske hus.

Innledningsvis så vi at han lyktes å få lovene vedtatt i 18 fvt. Det har vært antatt at dette var det *andre* forsøket hans på å få gjennomslag for lovutkastet sitt. Akademisk latskap blant historikere gjennom et par århundrer, har skapt en falsk tro på at et eventuelt første forsøk på å få ekteskapslovene vedtatt, ble gjort rundt ett tiår før. Andre støtter seg naturligvis på historikernes feilaktige datering (historikere skal jo beherske nettopp kronologi); at dette viderebringes av andre, og særlig av dem som har andre disipliner enn historie som sitt hovedgebet, bør ikke de klandres for.⁶⁹ Som jeg skal vise i det følgende, er det svært usannsynlig at et slikt lovutkast overhodet eksisterte.⁷⁰

I Ernst Badians (1925–2011) artikkel fra 1985, «A Phantom Marriage Law», viser han hvordan antagelsen om en slik ekteskapslov kan spores tilbake til det første seriøse historikerarbeidet gjort for å finne ei riktig datering av Propert's andre bok, ført i pennen av W. A. B. Hertzberg. Etterfølgende autoriteter på slutten av det nittende århundret valgte å støtte seg til tanken om at det her var snakk om et lovutkast som senere ble trukket tilbake, og man finner dette blant annet i

⁶⁴ Severy (2003: 4) kommenterer at «*Augustus presented himself as the one who restored not only traditional political forms, but also respect for religion, the sanctity of the Roman family, and thus the health of Rome itself.*» Se også s. 21 i dette kapitlet, samt nn. 19 og 21 *loc. cit.*

⁶⁵ Dion *His. Rom.*: 53.21.3–5, 54.16.1–2; Rich 1990: 16, 192.

⁶⁶ *RGDA* 6.2.

⁶⁷ Cooley 2009: 130. Jf^m/n. 7 s. 2.

⁶⁸ Direkte oversatt «lovenes og skikkenes vokter» (*RGDA* 6.1). Severy 2003: 50.

⁶⁹ Dem jeg nevner er langt fra alene om dette: Ta for eksempel Hans-Peter Stahls *Propertius: "love" and "war": Individual and State Under Augustus* fra 1985 (University of California Press, Berkeley / Los Angeles / London). Av dem som brukes i avhandlinga du nå leser, nevner des Bouvrie året 28 som mulig (1984: 93, med referanse til numismatikeren og historikeren Harold Mattingly (1884–1964)), men artikkelen hennes er skrevet før Ernst Badian viste at dette må være feil, og hun viser i notene til at det ikke er enighet om dette (se nn. 7 og 8 s. 108). Everitt setter årstallet til rundt 29 fvt. (2006: 238). Målet hans skal være å skrive biografiene basert på hva kildene kan fortelle oss, men han kommer med den samme påstanden (*loc. cit.*), selv om – som vi skal se – kildene som forteller om dette ikke har mye rom for tolkning, så han burde ha sett dette. Severy (2003: 51) setter et slikt eventuelt mulig årstall til 27, men hun anser det for å være høyst tvilsomt, med referanse til Badian; forslaget hennes samsvarer for øvrig med Hertzbergs forslag.

⁷⁰ Badian 1985; Severy 2003: 51 (n. 89). Severy avviser et slikt lovutkast som svært usannsynlig, bl.a. refererende Ernst Badian.

det toneangivende festskriftet dedikert den tyske historikeren C. M. T. Mommsen (1817–1903).⁷¹ De mange henvisningene til lovarbeid man finner i forbindelse med Augustus' triumftog i 29, og det etterfølgende arbeidet med å opprette prinsipatet i 27, gir ikke grunnlag for å si noe om ekteskapslovgivning; det eneste man sikkert kan trekke ut av dette, er at lovene fra denne tida var konstitusjonelle av natur, for å bygge opp under opprettelsen av prinsipatet.⁷² Flere historikere hev seg på saken etterhvert.⁷³ Først i 1907, ved italieneren Guglielmo Ferrero (1871–1942), så man ei endring, som dessverre ble mer eller mindre glemte: Med god grunn påpekte han, at dersom keiser Augustus skulle ha trukket tilbake ekteskapsloven sin på den tida da grunnlaget for den videre karriera hans ble lagt, er det underlig at *ingen* av alle samtidskildene kommenterer dette. Forslaget hans – som gir atskillig mer mening – er at det man faktisk hører omtalt, er ei generell avslutning av de tidligere tribunediktene, som dessuten samsvarer godt med Properts' «*lēx ēdicta*» og «*lēx sublāta*».⁷⁴ La oss se på Sveton-passasjen i sin helhet:

[1] *Lēgēs rētractāvit et quāsdam ex integrō sānxit, ut sumptuāriam et dē adulteriūs et dē pudicitīā, dē ambitū, dē marītandīs ordinibus. Hanc cum aliquantō sevērius⁷⁵ quam cēterās emendāset, prae tumultū recūsantium perferre nōn potuit nisi ademptā dēmum lēnitave parte poenārum et vacātiōne triennī datā auctisque praemiīs.* [2] *Sic quoque abolitionem eius publicō spectāculō pertināciter postulante equite, accītōs Germānicī⁷⁶ liberōs receptōsque partim ad sē partim in patris gremiū ostentāvit, manū vultūque significāns nē gravārentur imitārī iuvenis exemplum.*⁷⁷

[1] Han opphevet [noen] lover og han fikk ratifisert [noen] nye, som [loven om] luksus, og om utroskapene og om kyskheter, om valgbestikkelse, [og] om klassenes ekteskapsinngåelse. På grunn av bråket fra de protesterende – han hadde vært temmelig mye strengere i revideringa av denne [loven] enn de andre – kunne han ikke gjennomføre den, med mindre ved at en del av straffene ble fjernet eller i det minste mildnet, og ved at en treårig unnlattelse [ved koners død] og økning av [ekteskaps]belønningene ble gitt. [2] Fordi ridderstanden så hardnakket krevde fjernelsen av den under ei teatersteltning, tilkalte [han] og tok imot Germanicus' barn, og viste dem frem, noen av dem på sitt og noen av dem på farens fang, visende ved hånd og ansiktsuttrykk at de ikke burde være så motvillige til å etterligne den unge mannens eksempel.

⁷¹ Badian 1985: 83–5.

⁷² Badian 1985: 87.

⁷³ Badian (1985) viser i gjennomgangen sin (hovedtrekk: særlig s. 88 2. avsn. til s. 93) hvordan samtlige av Jörs' valgte tekstpassasjer (i artikkelen skrevet av Paul Jörs i 1893, redaktøren av det nevnte festskriftet), nettopp klart og tydelig viser at intet slikt lovarbeid kan ha blitt gjort på den omtalte tida (*op. cit.* 88). Mommsen var den som lanserte tanken om at et *forslag* til en lov skal ha blitt avvist, og dette fikk – særlig Mommsens posisjon tatt i betraktning – stor gjennomslagskraft, om det nå var aldri så feilaktig (*op. cit.* 89f). Enda sterkere gjennomslag fikk Hermann Dessaus (1856–1931) tanke: Han hevdet at avtalen av 27 fvt. var som følge av ei personlig og politisk krise som ble løst på sparket, som senere ble ytterligere argumentert for av den svært innflytelsesrike Gordon Willis Williams (1926–2010) (ss. 92f).

⁷⁴ Se Properts *Eleg.* 2.7. Badian 1985: 91, 94; Stahl 1985: kap. VI, særlig ss. 140–142.

⁷⁵ Sammenlign med Dions tekstpassasje (som sitert av Badian 1985: 84), *Rom. His.* 54.16.1: «*τοῖς τε ἀγάμοις καὶ τοῖς ἀνάδροις βαρύτερα τὰ ἐπιτίμια ἐπέταξε.*» – «Og til de ugifte mennene og til de ugifte kvinnene påla han strengere straffer.»

⁷⁶ Germanicus Iulius Caesar, født Nerō Claudius Drusus Germanicus, grandnevø av keiser Augustus og adoptiv sønn av Tiberius. Han levde fra 15 fvt. til 19 evt., og hadde nok blitt keiser, hadde det ikke vært for at han døde så ung. Se Wells 1992 s. 100f, med parallellen til keiser Augustus' nesten-død diskutert på s. 60. *Fāma volat...* Skandaler og intriger spredte seg som ild i tørt gress også i gammel tid, selv om man ikke hadde tilgang på noen *Titiatio*.

⁷⁷ Sveton *Aug.* 34.

Ikke bare er det fullstendig uforståelig at Augustus på grunn av gruppepress så lett skulle ha trukket tilbake et lovutkast rundt år 28, men når man da i tillegg tar i betraktning at Germanicus var født først i 15 fvt., kan denne beretninga ikke tidfestes noen annen lov enn revideringa kalt *lēs Pāpia Poppaea*, fra år 9 evt. Man kan med andre ord med bakgrunn i kildene man har tilgjengelig, konkludere med at den første publiseringa av *lēs Iūlia dē marītandīs ōrdinibus* fant sted omtrent 18 fvt., *ikke* rundt 28 fvt. Denne loven var del av den legislative pakken som censoren-i-ferd-med-å-bli-*princeps* fikk iverksatt for å støtte den gjenopprettede republikken.⁷⁸

II.3.1 *Lēs Iūlia dē marītandīs ōrdinibus*

Lovens konkrete hensikt var ved straffer og belønninger å oppfordre samfunnsklassene til å inngå ekteskap med likeverdige og å selv produsere avkom. Mange moralske aspekter ble adressert, ikke bare i denne loven, men også i andre samtidige lover: For personer som forsøkte å bestikke seg til offentlig verv, ble det utstedt fem års bannlysing fra offentlige verv gjennom *lēs Iūlia dē ambitū*;⁷⁹ mens late senatorer som ikke orket å møte til senatsmøtene, ble tatt hånd om i *lēs Iūlia dē senātū habendō*.⁸⁰ Augustus fikk utdannelsen sin blant annet fra de greske stoikerne, ikke overraskende tatt i betraktning den beskjedne selvomtalen hans som en «moralens vokter» (se s. 27). Den stoiske filosofien under romerne var sterkt skeptisk til enhver form for sex som kunne oppfattes som «mot Naturen» (*śic*). Man kan for eksempel lese Seneca den yngres⁸¹ fordømmelse av moderne kvinner, for atferden de viste ved å opptre som menn (som for eksempel ved å utføre det man i dag kaller «*pegging*», altså den seksuelle handlinga at ei kvinne penetrerer en mann) og hevdet at dette var årsaken til at de nå hadde begynt å lide av mannlige sykdommer som skallethet.⁸² I dette filosofiske landskapet fikk romerne altså en lov som skulle stramme opp moralen.

II.3.1.A *SPONSĀLIA & MĀTRIMŌNIA – FORLOVELSER OG EKTESKAP*

Som navnet på loven tilsier (*marītandīs ōrdinibus*), adresserte loven blant annet hvem som kunne gifte seg med hvem. For høyerestående medlemmer av samfunnet, altså senatorer og barn i tre ledd fra ham i mannslinje (altså inklusiv oldebarn) var det forbudt å forlove seg med eller inngå ekteskap med frigitte, samt skuespillere og skuespillerinner – enten den vordende ektefellen var el-

⁷⁸ Severy 2003: 50.

⁷⁹ Dion *His. Rom.* 54.16.1. Det har ikke lyktes meg å finne denne i *Digestene*.

⁸⁰ Adams: «Augustus and Marriage Legislation»; Dion *His. Rom.* 55.3; Rich 1990: 220; Sveton Aug. 35.

⁸¹ Lūcius Annaeus Seneca, rundt 4 fvt.–65.

⁸² Arnold 1911: punkt 123; des Bouvrie 1984: 97f; Hubbard 2003: 10; Sen. *Ep.* 95.21 og 122.7 (Hubbard 2003: 9.11–9.12); tilsvarende Dion *His. Rom.* 54.16.3–5. Se også s. 100, om Juvenals satirer.

ler hadde vært det – og også barn av disse.⁸³ Når man ser på originalteksten, kommer forakten for teateret desto tydeligere frem: De aktuelle senatorbarna skulle ikke gifte seg med noen som selv «*cuiusve pater māterve artem lūdicram facit fēcerit*»;⁸⁴ ordet man her ser brukt om skuespillere, er det samme som ble brukt for ting man gjorde for tidsfordriv, gjøn og tøv. En senator ble dog gitt anledning til å forlove seg med ei frigitt kvinne, men kunne ikke gifte seg med henne med mindre han mistet rangen sin. Men ei endring mot et mer monarkistisk styresett var i ferd med å skje; et lovlig ekteskap kunne inngås på tross av dette, forutsatt at keiseren ga tillatelse til det.⁸⁵ Av alle de ti kategoriene vanærede som ramses opp i Digestenes bok 3 kapittel 2,⁸⁶ er det kun skuespillerne og skuespillerinnene (eller disses barn) som ekskluderes fra ekteskap med dem av senatoriell rang. Ulpian⁸⁷ påpeker at det er uanstendig for en senator å være med eller å gifte seg med ei kvinne som er i vanry,⁸⁸ men uanstendighet gjør det ikke ulovlig. Først i det tredje århundret, ved Modestinus' kortfattede kommentar, har dette endret seg: den samme typen ekteskap er da blitt for ugyldig å regne.⁸⁹

Noe av det viktigste for ekteskapsloven, var at adelsstanden ikke skulle vanære seg selv ved å gifte seg med folk av feil sosial stand. Lavererangerte adelsmenn hadde ikke så strenge regler å forholde seg til som senatorene, og frifødtes frigitte hadde anledning til å gifte seg opp i de høyere lag, så lenge det ikke var snakk om med senatorer.⁹⁰ Dion forteller oss videre at alle andre enn senatorer var tillatt å gifte seg med frigitte kvinner, i følge ham fordi det var så mange flere menn enn kvinner blant adelskapet. Særs viktig var at barn av slike ekteskap, etter loven ble å regne for legitime.⁹¹

Enda mer enn før måtte man besørge at ekteskapsinngåelsen hadde fulgt de formelle kravene. Ekteskap med noen i direkte slektskap med en selv, var forbudt,⁹² og foregitte ekteskap var

⁸³ D.23.2.44.

⁸⁴ D.23.2.44: Altså med ei som selv eller til en som selv «eller hvem far eller mor bedrev eller hadde kunnet bedrevet *skuespillerkunsten*». Egen uthevelse. Vårt «skuespillerkunst» kan på ingen måte oversette den negative klangen; en bedre oversettelse hadde vært «latterliggjøringskunst». Takk til Kjersti Gjerde Krogsæter for dette forslaget.

⁸⁵ D.23.2.27, D.23.2.31.

⁸⁶ Som omhandler folk som regnes for å merkes med vanære – *notantur infāmiā* (se II.2.1 s. 23).

⁸⁷ D.23.2.43.10.

⁸⁸ Se òg D.3.2.1.

⁸⁹ D.23.2.42. McGinn (1998: 91ff) påpeker problemene med overleveringa av passasjen om forbudte ekteskap. Konklusjonen han trekker er at loven hadde to kategorier med ekteskapsforbud: én kategori for senatorer (og disses barn til fjerde ledd i mannslinje), og én kategori som gjaldt alle andre. Den første kategorien, som vi har sett, var forbydd å forlove eller gifte seg med frigitte menn og kvinner, skuespillere og skuespillerinner (og barn av sådanne). Alle andre (*ceteri*) var forbydd horer, halliker, bordellvertinner og personer dømt for utroskap eller tatt i handlinga. (*Op. cit.*: 93.) Man må anta intensjonen er at det skal forstås slik at de som er inkludert av senatorkategorien, også omfattes av forbudet som gjelder for *ceteri*, og denne intensjonen uttrykkes eksplisitt i D.23.2.44.8.

⁹⁰ D.23.2.32.

⁹¹ Dion *His. Rom.* 54.16.2

⁹² D.23.2.53: «*Nuptiae consistere nōn possunt inter eās persōnās quae in numerō parēntium liberōrumve sunt, sive proximī sive ulteriōris gradus sint usque ad infīnitum.*»

ugyldige,⁹³ med de konsekvensene det måtte få – særlig for arvinger. Et viktig grep gjort i den nye loven, var å sette ei nedre grense for når en mann kunne forlove seg med ei jente: Fordi enkelte menn lot seg forloves til barn, nøyte de gudene en forlovelse ga, uten noen av forpliktelsene det medførte; med endringene som kom med ekteskapsloven, ble slike forlovelser ugyldige, med mindre ekteskapet ble inngått innen to år. Jenter ble ikke ansett for å være gifteklare før de hadde «fullført det tolvte året sitt» (altså fylt tolv år), og forlovelsesalderen ble som en konsekvens av dette ti år; for gutter var minimumsalderen for ekteskap satt til 14 år.⁹⁴ Rich henviser òg til *Digestenes* bok 23 kapittel 1 § 9,⁹⁵ der Ulpian adresserer spørsmålet om ekteskap med jenter under tolv år: Han mente at når en forlovelse var utlyst før ekteskapet var «iverksatt», var ekteskapet for gyldig å regne, mens hvis forlovelse ikke fant sted før ekteskapet ble iverksatt, var det ikke et ekteskap; i begge tilfellene var det irrelevant hvorvidt jenta hadde begynt å bo hos mannen som kone. Det ble altså av Ulpian vektlagt at formalitetene for øvrig var på plass, heller enn hva jentas alder skulle være. Man må kunne være enig i at Ulpian her ikke ser ut til å bry seg veldig om hva Augustus i henhold til Sveton hadde til hensikt: «*Cumque etiam in mātūrītātē spōnsārum et mātīmōniōrum crēbrā mūtātīōne vim lēgis ēlūdī sentīret, tempus spōnsās habendī coartāvit, dīvortīis modum imposuit.*»⁹⁶

Romernes pragmatiske forhold til ekteskap ses tydelig hos Ulpian, der han siterer *Lēx Iūlia et Pāpia*: «*In sponsālibus cōstituendīs parvī rēfert, per sē (et cōram an per internuntium vel per epistulam) an per alium hoc factum est: et ferē plērūmque condiōnēs interpositīs persōnīs expediuntur.*»⁹⁷ Tilsvarende pragmatisme viser Marcellus: Han forteller at når ei kvinne går tilbake til mannen hun tidligere hadde, kan man fint regne det som det samme, opprinnelige ekteskapet, forutsatt at det ikke har gått for lang tid, at ingen av dem har vært gift med andre i mellomtiden, og – viktigst av alt – «*(...) sī nec dōtem vir reddiderit.*»⁹⁸ Ekteskap var, først og fremst, forretning.

⁹³ D.23.2.30.

⁹⁴ Dion melder to år (*His. Rom.* 54.16.7), mens Sveton (34.2 og 56.7.3) i følge Rich (1990: 193) melder tre år. Jeg antar at begge referansene er til *Keiserens liv (Dē vitā caesarum)*, da nærmere bestemt *Den guddommelige Augustus (Dīvus Augustus)*. Problemet er at den siste referansen ikke eksisterer så vidt det er mulig for meg å finne, og Aug. 34.2 er vag hva gjelder sakens kjerne. Jeg velger derfor å holde meg til Dions utsagn.

Begge aldersgrensene ble satt med bakgrunn i når man juridisk var ansett for å ha nådd puberteten. Du Plessis 2012: 45.

⁹⁵ Rich 1990: 193.

⁹⁶ Sveton, Aug. 34.2: «Og siden han mente at lovens formål ble unnveket ved forloveders umodenhet og hyppige ekteskapskifter, avgrenset han tida for når en burde ha forlovede, og han nedla begrensninger på skilsmisser.»
* Samsvarer omtrent med «når ekteskapet burde fullbyrdes med [den kvinnelige] forlovede».

⁹⁷ D.23.1.18. «Når forlovelser skal inngås, er det av liten betydning om det gjøres av partene selv (om så personlig, eller ved budbringer, eller per brev) eller gjennom en annen: For betingelsene blir vanligvis og stort sett alltid fremforhandlet av meglere.»

⁹⁸ D.23.2.33: «(...) hvis ektemannen ikke har returnert medgifta.»

II.3.1.B *DŌS* – MEDGIFT

Det var mange nye bestemmelser i loven for å sikre at folk giftet seg. Testamentariske klausuler som forbød mottakerne å gifte seg, var ugyldige etter ekteskapsloven; frigitte som hadde sverget å aldri gifte seg, ble etter loven løst fra eden sin;⁹⁹ og kvinner kunne få utpekt en ny verge (*tūtor*) av pretoren, hvis vergen ikke kunne stille medgift, slik at hun skulle kunne giftes.¹⁰⁰ Augustus' kone Livia fikk her ei spesiell rolle. Slik Augustus ble romernes *paterfamiliās*, ble hun gjennom leveviset sitt en modell for idealhustruen, og statens *māterfamiliās*. Blant oppgavene hun påtok seg, var å bidra økonomisk til underhold av barn, og å gi medgift til fattige familier som ikke hadde råd til den.¹⁰¹ Som nevnt over, ble ekteskapet i motsetning til i dag betraktet mer som forretning og politikk, som blant annet kan ses i at idealekteskapet ble sagt å være preget av *concordia* og *fidēs*, de samme betegnelse som ble brukt for å beskrive konkurrerende politiske grupper som virket i fred og harmoni med hverandre.¹⁰² Det romerske ekteskapet var på ingen måte et balansert forhold, og kona tilhørte familien til faren sin helt til han døde. Men i økonomien var ekteparet på mange måter likestilt, der kona hadde egen eiendom som hun selv bestyrte. Medgifta, derimot, var underlagt ektemannens kontroll, men hvis ekteskapet tok slutt, ble den vanligvis tilbakeført til henne.¹⁰³

For å få medgift, måtte ekteskapet være i et ikke-incestuøst forhold (se note 3 over), altså ikke mellom noen som slektet på hverandre i direkte blodslinje.¹⁰⁴ Konas familiefar var den som vanligvis stod for medgifta. Det gir da mening at hun var underlagt ham, og ikke ektemannens familiefar, ettersom dette etablerte et *quāsi* patron–klient-forhold mellom dem, mye på samme måte som mellom høyerestående familier og de mange klientene de understøttet. Dette samme forholdet ser vi mellom Augustus og undersåttene: Augustus brukte av egne midler til å etablere et pensjonsfond til soldatene; slik bidro han også av egne midler til senatorer som ikke hadde finansiell kapasitet til å opprettholde statusen sin; og slik understøttet Livia (som vi så over) fattigere familier, og de ble

⁹⁹ For å gjøre ei sammenligning med moderne tid: Det tok ei stund før vi fikk noe tilsvarende denne beskyttelsen i arbeidslivet. Vi har alle hørt om kjønnsdiskrimineringsaker der kvinner under arbeidsintervju har blitt spurt om hvilke planer de har angående graviditet; først i 2010 ble slike spørsmål gjort faktisk ulovlige, men hvorvidt man kan svare ja på det og i det senere «løses fra eden sin» på juridisk grunnlag, vet jeg ikke om har vært behandlet. Se likestillingslovens § 18; Picard 2010.

¹⁰⁰ Severy 2003: 56.

¹⁰¹ Severy 2003: 137.

¹⁰² Severy 2003: 8, II. *L.o.*, «concordia»: Begrepet ble guddommeliggjort i Concordia, gudinna for enighet og samhold.

¹⁰³ Jones & Sidwell 1997: pt. 317 ss. 214f; Severy 2003: II. Se også som eksempel på dette D.23.3.5.9, med ref. til *Digestenes* bok 17. For øvrig er hele del 4 av bok 34 i *Digestene* satt av til diskusjonene rundt videretestamentering av medgifta.

¹⁰⁴ D.23.2.52.

dermed knyttet til henne grunnet gaven hennes.¹⁰⁵ Slik keiserfamilien gjennom gavene sine knyttet hele samfunnet til seg, knyttet også familier seg til hverandre ved hjelp av medgift. «*Dō ut dēs.*»¹⁰⁶

II.3.1.C *PRAEGRATIO & LIBERĪ* – GRAVIDITET OG BARN

Giftermålsstatus og hvor mange lovlige barn en hadde, ble som følge av den julianske lovgivninga direkte koblet til ens sosiale status. Hvilken klasse man tilhørte, hvor valgbar man var og hvor stor grad av økonomisk selvstendighet man rådte over, var alt styrt av ens evne til å produsere avkom anerkjent av loven. Et absolutt minimum var at man giftet seg – ikke lenger skulle det kunne godtas at en hadde forhold på si – så enhver avviker ble fratatt muligheta til å delta i det sosiale liv; dette siste ses særlig tydelig i at barnløse (det vil si folk som ikke hadde *lovlige* barn), ble fratatt muligheta til å bivåne lekene.¹⁰⁷

Samtidig, til tross for vektlegginga av å få legitime barn, ble det forventet at man gjensidig skulle ta vare på hverandre.¹⁰⁸ Når barn omtales, brukes ikke overraskende helst hankjønnspronomenet, dog det er ikke tilfellet hva gjelder det å ta et barns liv; i så tilfelle var tydeligvis alle barn like mye verdt.¹⁰⁹ I ekteskapsloven påpekes det at barn tilhørende morslinja ikke er omfattet av de samme reglene som andre barn, men er barnefarens eget ansvar.¹¹⁰ Men senere, ved Ulpian's ord, ble det påpekt at man også burde ta vare på morslinja i slekta:

*Utrum autem tantum patrem avumve paternum prōavumve paterni avī patrem ceterōsque virilis sexūs parētēs alere cōgāmur, an vērō etiam mātrem ceterōsque parētēs et per illum sexum contingentēs cōgāmur alere, videndum. Et magis est, ut utrobique sē iūdex interpōnat, quorundam necessitatibus facilius succursurus, quorundam aegritudinī: Et cum ex aequitate haec rēs descendat caritateque sanguinis, singulōrum dēsideria perpendere iūdicem oportet.*¹¹¹

Men mon vi må se om vi bare drives til å understøtte far, eller bestefar i farslinja, eller oldefar i farslinja, og øvrige slektninger av det mannlige kjønn, mon ikke vi sannelig åpenbart drives til å dessuten understøtte mor og øvrige slektninger også av det [kvinnelige] kjønn. Og det er bedre at dommeren griper inn i begge tilfeller, for å lettere skulle bistå noen etter behov, andre til ergrelse. Og ettersom denne forpliktelsen stammer fra likhet og kjærlighet fra blodslinje, er det tilbørlig for dommeren å bedømme de enkeltes ønsker likeverdig.

Selv om romerne var svært praktisk anlagt hva gjaldt familielivet, betød ikke dette at de ikke anerkjente familiemedlemmers behov for hjelp og støtte, og etterhvert fikk kvinnene en så frem-

¹⁰⁵ Severy 2003: 142.

¹⁰⁶ «Jeg gir for at du skal gi.»

¹⁰⁷ Severy 2003: 53.

¹⁰⁸ D.25.3.5.1, .3–.4.

¹⁰⁹ Se f.eks. D.25.3.3.2 og .5. Om å drepe barn sier D.25.3.4: «*necāre vidētur nōn tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimōnia dēnegat et is qui pūblicis locis misericordiae causā expōnit, quam ipse nōn habet.*» – «Å drepe synes ikke bare han som kveler barnet, men også han som setter [det] ut og som nekter [det] næring, og han som stiller [det] ut på offentlige plasser for medlidenhetens skyld, hvilken han selv ikke har.»

¹¹⁰ D.25.3.8.

¹¹¹ D.25.3.5.2

skutt posisjon i elitenes sosiale liv, at kontaktene deres ble like viktige for en manns fremtidige karriere som hans egne.¹¹²

II.3.1.D *DIVORTIA – SKILSMISSE*

VXOR·VÁDE·FORÁS

Med disse få ordene – «Kone, forsvinn ut!»¹¹³ – skulle en romersk ektemann ha kunnet iverksette en skilsmisse. Men selv om kvinne var den som nok led sterkest av å bli fraskilt, gikk rettigheten til å fraskilles hverandre begge veier, uten behov for dyre advokater og rettsoppgjør. Like enkelt som et ekteskap kunne bli til, kunne det avsluttes når den ene av partene skulle finne det for godt. Det var riktignok vanlig å oppgi en begrunnelse for dette (særlig til censoren), men det var på ingen måte påkrevd. Hva gjaldt barna, var det heller ikke noe å krangle om, for med mindre faren hadde gjort dem uavhengige, fulgte de alltid ham.¹¹⁴

Skilsmisse adresseres i *Digestene* i bok 24, i et lite kapittel bestående av bare åtte punkt.¹¹⁵ Det eneste punktet der som skriver seg til den tidlige keisertida, er Ulpian's kommentar til Sabinus: Han forteller at en ektemann kan skille seg fra ei kone som har blitt gal, men at hun selv eller vergen hennes ikke kunne gjøre det tilbake – kun faren hennes. Den nye ekteskapsloven innførte dessuten strengere regler for skilsmisene: Det var nå blitt påkrevd at skilsmissa ble erklært foran syv vitner.¹¹⁶ Dette bidro nok utvilsomt til å hindre at hissig krangler endte i unødvendige skilsmisser, med påfølgende tilbakesending av kona til faren hennes.

II.3.1.E *TESTĀMENTA & HĒRĒDITĀS – TESTAMENTER OG ARV*

Arveoppgjør er naturligvis svært viktig for ethvert samfunn, og at det var sentralt for romerne, kan sees av at tre hele bøker i *Digestene* (bok 5, 28 og 29, dessuten 26.2 *et passim*) ble satt av til å håndtere temaet. Det er ikke til å undres over, for det er tross alt snakk om overføringa av ikke bare ens materielle liv til de kommende generasjonene, men for romerne også ens sosiale liv, i form av *cliētēs* og *patrōnī*. 60–70 % av romersk lovgiving befattet seg med eiendomsoverføring etter død.

¹¹² Severy 2003: 215.

¹¹³ Ordrett: «Kone, gå utendørs!»

¹¹⁴ Jones & Sidwell 1997: pt. 316–318 ss. 214f. Pomeroy (1975: 158) forteller at i seinrepublikkens dager var kvinner som selvstendig foresto ekteskapsoppløsninga beryktet. Fedre hadde dessuten myndighet til å oppløse ekteskapet. Brundage (1987: 39) opplyser at selv om det ikke var *krav* om å følge forskrifter, dikterte sedvane i hvert fall til Ciceros tid at man fulgte «*certain customary formalities*»; først under Augustus fikk man standardprosedyrer.

¹¹⁵ Samt i D.24.3: *Solūtō mātīmōniō dōs quemadmodum petātur* – «Hvordan medgifta gjøres fordring på etter ekteskapets oppløsning» («etter oppknytning av ekteskapet»). Se òg Papinians komm.: D.23.3.69. Dessuten *passim*.

¹¹⁶ Brundage 1987: 39; Jones & Sidwell 1997: pt. 324 s. 217.

Testamentet ble et dokument som tegnet et kart over den avdødes forhold til familie og venner. Arv gikk først til barna, vanligvis til både sønner og døtre, og deretter til kona, mens legater gjerne gikk til venner og tidligere slaver. Men ei forutsetning under Augustus, var at man var borger, gift og hadde barn; var man ikke borger og gift, kunne man få verken arv eller legater, mens barnløse kunne forvente at staten tok halvparten av begge delene.¹¹⁷

For en stor del av befolkninga var Romerriket en militærstat; for disse gjaldt derfor militærloven heller enn sivil lov. Soldatenes rett til å kontrollere det de måtte ha av gods ble dermed et viktig spørsmål. Med republikkens vekst, ikke minst som militærmakt, ble det tydeligvis nødvendig å gi også soldatene rett til å tegne eller bevitne testamenter, første gang gitt dem av Cæsar. Flere av de senere keiserne fornyet det, og under Trajan var det blitt såpass omfattende, at han ikke bare så det som nødvendig å gjenta at de skulle beholde retten (tilsynelatende var de ofte ikke nedtegnet etter gjeldende lov); han erklærte òg at «Følgende rettskaffenheta i sjela mi overfor de suverene og høyst lojale medsoldatene, mente jeg at råd burde gis for [å bøte på] [den uskyldige] enkelheta deres, slik at hvordan enn de hadde gjort testamentene, hadde vilja deres blitt [regnet som] gyldig.»¹¹⁸

Et problem som kunne oppstå i testamentarisk henseende, var hvis noen forsøkte å forhindre en person i å skrive testamentet sitt etter eget ønske. Selv slaver utsatt for andres ondsinnede ønsker om å forhindre dem i å motta en tildelt arv, ble beskyttet. De som foresto slike forsøk, uansett hvem de måtte være rettet mot, og særlig hvis forsøket var svindelaktig, skulle nektes all arv. Det er dog interessant å merke seg at dette ikke gjaldt på samme måte i ekteskapelige forhold: Dersom ei kone hadde blitt misfornøyd med mannen sin, og hadde bestemt seg for å endre testamentet sitt, og mannen «(...) *offensam aegrae mulieris maritālī sermōne plācāverat (...)*»,¹¹⁹ skulle han ikke kjennes skyldig i noe galt, og motta arven i henhold til testamentets tekst.¹²⁰ Man kan spørre seg hvordan denne «ekteskapelige samtalen» ble foretatt, romernes – i motsetning til grekernes – tilbøyelighet til å ty til fysisk avstraffelse for disiplinering av konene sine.¹²¹

¹¹⁷ Jones & Sidwell 1997: pt. 413 ss. 259f.

¹¹⁸ D.29.1: *Dē testāmētō militis*. Sitatet fra 29.1.1.: «*Secūtus animī meī integritūdinem ergā optimōs fidēlissimōsque commilitōnēs simplicitātī eōrum consulendum existimāvī, ut quōquōmodo testātī fuissent, rata esset eōrum voluntās.*»

Det er ingen tvil om at det var viktig for keiserne å beskytte soldatenes rettigheter. Her er bare noen av de første eksemplene fra lovteksten: D.29.1.2, om prokonsulens ansvar for å beskytte soldatenes særrettigheter; 29.1.4, at selv en døvstums testamente er gyldig, så lenge han var ved sine fulle fem ved dimmitering; 29.1.7–9, som beskytter soldatens rett til å gjøre noen arveløse; 29.1.13, som gir soldaten rett til å utpeke en annen arving, og særlig 3. og 4. ledd, som gir soldaten rett til både å tildele arven til en slave han trodde var fri, og også å frigjøre en slave. Se også D.37.13.

¹¹⁹ D.29.6.3: «(...) hadde dempet uviljen til den hissige kona ved en ekteskapelig samtale (...)».

¹²⁰ D.29.6: *Sī quis aliquem testārī prohibuerit vel coēgerit*.

¹²¹ Dossey, 2008: 4. Walters i Hallett & Skinner (1997: 37–9) ser på forholdet mellom fysisk avstraffelse og stand. Edwards (*op. cit.*: 73f) forteller at et av privilegiene til romerske borgere, var å ikke utsettes for vilkårlig fysisk avstraffelse fra makthavende; da er det interessant at ektemenns vold mot koner ikke var del av slike diskusjoner.

Romerne var – kanskje overraskende – oppvakt hva gjaldt ufullbårne barn, noe de ga Hippokrates æra for:¹²² Så fremt sønnen var resultatet av samleie mellom to i lovlig ekteskap, var han å regnes for lovmessig arving, allerede etter syv måneder svangerskap. Faktisk var fosteret av romerne (ved juristen Paulus) anerkjent som et fullverdig menneske, og hadde alle arvelige rettigheter som måtte komme når det skulle bli født.¹²³ Sidesprang var selvfølgelig en annen sak, og hvis morfaren ikke visste om samleiet, hadde barnefaren intet ansvar for barnet. Med andre ord: Hvis forlovelse hadde vært inngått, fulgte barnet farens slekt, og hvis ikke moras.¹²⁴

II.3.2 *Lēx Pāpia Poppaea*

Jeg omtalte i seksjon II.3 fra s. 26 og utover de akademiske stridighetene rundt det som faktisk, i følge kildene vi har, ser ut til å dreie seg om ei svært omfattende revidering av en lov som allerede i keiserens samtid hadde fått hoder til å koke. Ei mildning av kravene i den opprinnelige ekteskapsloven ble gjort, og det er verdt å legge merke til at kvinnene fikk bedre kår.¹²⁵ Samtidig var hensikten med *lēx Pāpia Poppaea* å tette igjen smutthullene som hadde oppstått, som lot folk unnvike hensikten bak de opprinnelige *lēgēs Iūliae*, særlig ekteskapsloven;¹²⁶ bl.a. ble barnløse og personer som valgte sølibat pålagt økonomiske sanksjoner. Tacitus, på sin side, hevdet det overhodet ikke virket:

*praevalidā orbitāte: ceterum multitudō periclitantium gliscēbat, cum omnis domus delātorum interpretātiōnibus subverteretur, utque antehāc flāgitiiis, ita tunc lēgibus labōrābatur.*¹²⁷

Vi skal til slutt gjennomgå noen av de øvrige lovtilleggene som er av interesse:¹²⁸ Lovtilleggets kap. v gjorde det til et absolutt krav at jenter skulle være minst 10 år ved forlovelse, og at ekteskapet skulle inngås senest innen 10 år, og i kap. vi ble det bestemt at dem som giftet seg mot lovens bestemmelser skulle regnes som ugifte. Kap. vii fastslo at man skulle prioritere gifte konsuler foran ugifte, og den med flest barn skulle regnes som å ha høyest ansiennitet. Barn ga også vanlige folk privilegier: Fedre slapp unna kjedelige plikter (kap. ix), og det ble fastslått at juniske latinere som hadde tre barn skulle gjøres til romersk borger (kap. x). Samtidig opprettet man (i ekte romersk

¹²² D.I.5.12. Ἱπποκράτης (Hippokratēs, ca. 460–377), lege fra Kos som regnes som den som erstattet trolldom med fornuft i legevitenskapen. *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Hippokrates». Se dog merknadene i *Antikkeleksikon*: «Hippokrates».

¹²³ D.I.5.7, .12.

¹²⁴ D.I.5.II, .19.

¹²⁵ des Bouvrie 1984: 94. For eksempel ble kvinner tilkjennegitt et toårig vindu før de var pålagt å inngå nytt ekteskap, i motsetning til den julianske forskrifta, som satte det til ett år.

¹²⁶ des Bouvrie 1984: n. 10 s. 108; du Plessis 2012: 47.

¹²⁷ Tac. *Ann.* 3.25.2, utheving av meg: «(...) så barnløsheten fortsatte å frustrere loven: videre økte antallet *utsatt for anklagelse* [for ekteskapsbrudd], så alle husene gikk til grunne ved at loven ble hensiktsmessig forvrengt av angiverne, så var man før blitt byrdet av skjendigheter, ble man det nå på grunn av lover.» Se du Plessis 2012: 47; Furneaux 1956: n. 2 s. 421 for fortolkninga av *praevalidā*, n. 3 *loc. cit.* for fortolkninga av *interpretātiōnibus*.

¹²⁸ Det følgende er basert på Furneaux 1956: 485f.

ånd) et nytt smutthull: Senatet fikk myndighet til å godkjenne ellers ulovlige ekteskap (kap. xxxiii), som kan forklare hvorfor keiseren senere anså det som innen interessesfæra hans å forestå. Til slutt bør nevnes kap. xxxiv: Der ble det opprettet ekstra bestemmelser for medgifta, som gjorde at deler av den gikk tapt ved skilsmisse, dette naturligvis for å forsøke å redusere skilsmissegrensningen.

II.4 UTROSKAPSLOVEN

De to viktigste nyvinningene med utroskapsloven – *lēs Iūlia dē adulteriīs coercendīs* – var for det første at utroskap ble ei kriminell handling mot staten (*vīs pūblica*¹²⁹), og for det andre opprettelsen av en egen utroskapsdomstol. Loven gjorde det til et samfunnskrav at sakene ble prosedert i denne domstolen, men for eliten ble det naturligvis raskt en sedvane at de fikk sakene sine ført i senatet eller for keiseren.¹³⁰ Det viktigste målet for loven, var dermed å undertrykke alle former for ikke-ekteskapslige seksuelle relasjoner som ble ansett for å være uakseptable i det romerske samfunnet.¹³¹ Den enkeltes seksuelle preferanser ble dermed koblet til statens helse; man tenkte at sammenbruddet av folks seksuelle moral var årsaken til den tidligere kollapsen til *rēs pūblica*.¹³²

II.4.1 Seksuelle relasjoner og stand

Menn stod tidligere forholdsvis fritt til å ha seksuell omgang med dem de måtte ønske (men ikke andres respektable kvinner), men med utroskapsloven ble dette innsnevret til å kun gjelde prostituerte; kvinners seksualitet måtte kontrolleres strengt. Omtrent de eneste som slapp unna lovens strenge krav, var de som levde i elendige ekteskap, og som derfor ikke lot seg affisere av at kona hadde seg med andre;¹³³ for alle andre (menn), hadde man institusjonen konkubinaten.

Konkubinaten behandles i *Digestenes* 25. bok kapittel 7, og er avsett bare fem små paragrafer. I tillegg kan man blant annet finne hjelp i standardverket til Furneaux som utførlig kommenterer Tacitus' *Årbøkene*.¹³⁴ I det tredje tillegget er en oversikt over hvordan *Lēs Pāpia Poppaea* etter all sannsynlighet så ut, og der kan man lese at for å kunne velge fritt blant potensielle konkubiner,

¹²⁹ Kriminelle handlinger ble delt inn i to hovedkategorier: De privatanliggende (*vīs privāta*) og de statsanliggende (*vīs pūblica*). Opprinnelig var voldelige handlinger et privatanliggende, mens keiser Augustus' lovgivning ser ut til å ha endret dette til å inkludere enhver handling som ble å være innen statens interessesfære; eksempler på dette var å forsøke å oppildne til opptøyer ved hjelp av bevæpnede menn, å forstyrre en rettsak, senatet, et valg eller ei avstemning, å utøve press mot en dommer eller å forstyrre en begravelse. De to kategoriene behandles for øvrig i D.48.6 og .7.

¹³⁰ *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*: «Vis»

¹³¹ Severy 2003: 54.

¹³² McGinn 1998: 140.

¹³³ Severy 2003: 55.

¹³⁴ D.48.5.2.2–3.

¹³⁵ Pūblius Cornēlius Tacitus: *Annālium ab excessū divī Augustī librī*. På norsk kjent som *Årbøkene* (f.eks. v/Henning Mørland, 1988) og på engelsk *The Annals (of Tacitus)*.

måtte man ha rett til å gifte seg, for det var bestemt at «*Quās persōnās per hanc lēgem uxōrēs habere nōn licet, eās concubinās habere iūs estō: ingenuam honestam in concubinātū habere iūs nē estō.*»¹³⁵ Konkubinatsretten var altså ei rettighet kun gitt dem som ellers levde ærbare liv, og ikke alle kunne velge hvem de ville som konkubine.

Ved Ulpians ord ser vi at å være konkubine på ingen måte behøvde å være skambelagt, skjønt det er ikke det samme som at det var høyverdig, «(...) *quippe cum honestius sit patrōnō libertam concubinam quam mātrem familiās habēre.*»¹³⁶ Ble man tatt inn i konkubinatsretten, måtte man være ei ærbar kvinne for å ikke risikere at man forbrøt seg på loven, men selv om man ikke burde ha kvinner som hadde begått utroskap, var ikke dette ulovlig (dog senere ekteskap med henne var utelukket). Det var dessuten påkrevd at hun var av gifteklar alder, ikke bare forlovelsesklar alder, og at hun ikke hadde vært i konkubinatsretten med noen i mannens direkte blodslinje, da dette ble oppfattet som incest.¹³⁷ Å være ærbar betød ikke nødvendigvis at man var respektabel – bare at man ikke hadde begått noen kriminelle handlinger som gjorde en merket med *infāmia*¹³⁸ – så dersom en mann ønsket å ha ei *respektabel* dame som konkubine, måtte dette erklæres offentlig. Han var dog forventet å etterhvert gifte seg med henne, for hvis han ikke gjorde det, regnet man ham for å bedrive utukt.¹³⁹ Selv om utukt ikke nødvendigvis var kriminelt, var det i hvert fall ikke vel ansett.

II.4.2 Utukt, voldtekt og avstraffelse

Å *bidra* til utukt (*stuprum*¹⁴⁰) eller utroskap (*adulterium*) var på mange måter like ille som å stå for selve den seksuelt avvikende handlinga; en som bidro med egen eller venners bolig for å muliggjøre slik aktivitet, kunne dømmes for dette, om enn aktiviteten kun ble planlagt, men ikke gjennomført.¹⁴¹ Loven skilte strengt tatt ikke mellom utukt og utroskap i følge Papinian, men han

¹³⁵ «[For] personer for hvem det gjennom denne loven ikke er tillatt å ha koner, skal retten deres til å ha konkubiner være: De skal ikke ha rett til å ha ærbare [kvinner] i konkubinatsretten.» Furneaux 1956 (1934): n. 1 s. 485. Han påpeker dog at ordlyden er konstruert og at detaljene derfor er noe tvilsomme.

¹³⁶ D.25.7.1: «(...) for det er jo naturligvis mer ærbart for patronen å ha ei friggitt som konkubine heller enn som hustru.» Hva gjelder oversettelsen av ordet *māter familiās* (eller *māterfamiliās*), må det ikke misforstås som noe mer enn juristspråk betegnende ei kone, ei hustru. Lund (2006: 177) forteller at *paterfamiliās* i hovedsak betegnet en «mand, som ejer et landsted», men at det samme ikke gjaldt for *māterfamiliās*. Han sier videre at «Det er nok dannet i analogi til *pater familias*, men betyder ikke en »kvinne, som ejer et landsted«. *Patrimonium* betegner nemlig den fædrene arv – uansett om denne stammede fra en afdød fader (*pater*) eller en afdød moder (*mater*). Den dertil parallelle orddannelse *matrimonium* betyder »ægteskab« (egl. »moderskab«). Endelig var *mater familias* for den mandlige romerske elite primært en positiv betegnelse for en gift, ærbar romersk kvinne – til forskel fra konkubinen og i skarp motsætning til slavinden eller den prostituerede kvinne.»

¹³⁷ D.25.7.1.1–4.

¹³⁸ Se II.2.1 s. 23.

¹³⁹ Se II.4.2 s. 38.

¹⁴⁰ Ordet i seg selv betød opprinnelig «skjendig», «skam», «vanære»; men ha *in mente*: juristspråk ≠ dagligspråk.

¹⁴¹ D.48.5.9–10.

forklarer at man gjerne tenkte at *stuprum* var det som ble gjort mot enker eller jomfruer, mens *adulterium* var handlinga gjort mot ei gift kvinne.¹⁴² Han påpeker dessuten at loven kun gjaldt frie personer. Slavinner var dog beskyttet av andre lover, for også ufrie var mennesker, og hadde rett til å behandles deretter; en slave (*servus*) var tross alt et menneske som var blitt bevart (*praeservus*) i stedet for drept i krig.¹⁴³

Særlig de svakere samfunnsgruppene – og kvinner var på mange måter alltid blant de svakere-stående, rett og slett fordi de var kvinner – stod naturligvis i fare for å risikere urett, uten mulighet til å rette opp skaden. Men dersom det var i det offentlige interesse å se en sak behandlet, kunne selv halliker og prostituerte hevde seg.¹⁴⁴ Loven var tvetydig hva gjelder voldtekt. I tidlige tider var det relativt stor toleranse for det, som kan kobles til de mange religiøse fortellingene om guder som voldtok over en lav sko. Men i løpet av seinrepublikken ble reglementet klarere og strengere: Først ved pretoredikt, for å forhindre seksuelle transaksjoner eller tvang i forbindelse med eiendomstransaksjoner; senere, ved det som ser ut til å være den første kodifiseringa (ikke overraskende: ved keiser Augustus) i *Lēx Iūlia de vī publicā*, der dødsstraff ble innført for «(...) den som ved makt *utuktig vanærer* en gutt, ei dame eller hvem som helst.»¹⁴⁵ Men likevel, man ser at det er litt uklart om loven direkte adresserte det vi i dag ville definert som voldtekt; skulle det skje, ville det vanligvis heller falle under anklager om *stuprum* eller *adulterium* og dermed dømmes etter utroskapsloven.¹⁴⁶

Iūs occīdendī ga ei gift dames far rett til å drepe henne¹⁴⁷ hvis hun ble tatt i utroskap i huset til ektemannen eller han selv, men hvis han så gjorde, hadde han også ei lovmessig plikt til å utøve den samme volden mot utuktsmannen eller risikere dom i henhold til *lēx Cornēlia*.¹⁴⁸ Det må da naturligvis understrekes at han ikke var *pliktig* å drepe dem, bare at han hadde rett til det. Ektemannen, derimot, hadde kun lov til å drepe vanærede, prostituerte og slaver, og uansett ikke hans egen kone, som hadde vært vanlig før.¹⁴⁹ Loven var utvilsomt utformet for å nedregulere bruken av selvjustis.¹⁵⁰

¹⁴² Men du Plessis (2012: 47) definerer *stuprum* som «*free sexual intercourse with others of the same class outside marriage*.»

¹⁴³ D.48.5.6, D.1.5.4.2. Se også s. 25.

¹⁴⁴ McGinn 1998: 60f.

¹⁴⁵ Brundage 1987: 47; D.48.6.3.4: «*Praetereā pūnītur huius lēgis poenā, quī puerum vel fēminam vel quemquam per vim stuprāverit*.». Merk ordvalget; *stuprāverit* kobler dette direkte til æresbegrepet. Begrepet nærmest vårt «voldtekt» er for øvrig «*raptus*».

¹⁴⁶ McGinn 1998: 141.

¹⁴⁷ Æresdrap går altså langt tilbake i tid.

¹⁴⁸ D.48.5.33.

¹⁴⁹ Paulus *Opin.* 2.26.4. McGinn 1998: 141, 147.

¹⁵⁰ McGinn 1998: 147. Et noe annet syn legges frem av Amy Richlin (1993); for dette, se ss. 555 og utover.

II.4.3 Sakføring

Hvis ei kvinne ble tatt i utroskap, var ektemannen *og faren hennes* pliktige til å besørge at det ble tatt ut skilsmisse og ført sak mot henne innen seksti dager, eller selv bli anklaget for hallikvirksomhet (og som vi så i II.2.1 førte en dom for hallikvirksomhet til at man ble stemplet som vanæret); hvis de ikke fulgte opp pliktene sine, kunne utenforstående opprette sak innen fire måneder.¹⁵¹ Det eneste formildende, var at saken var å regnes som foreldet etter fem år.¹⁵² Umyndige (se II.2.3 s. 25) var under normale omstendigheter ikke tillatt å prosedere en sak om utroskap, fordi de under 25 år ikke var ansett som modne nok til å føre en anklage; gjaldt det hans eget ekteskap, derimot, ble han likevel selv gitt adgang til rettsapparatet,¹⁵³ men dette forutsatte naturligvis at ikke andre omstendigheter fratok ham retten til å føre sak. I *Digestenes* bok 3, kapittel 1, ser vi at pretoren delte folk inn i grupper etter hvem han tillot å fremme sak, basert på blant annet alder, kjønn, lyter og dom:¹⁵⁴ Personer som var det fullstendig forbydd,¹⁵⁵ som kun kunne fremme egen sak, og som kunne fremme egne og enkelte andres saker.¹⁵⁶ At vanærede var utelukket fra å representere andre, overrasker nok ikke. Men også kvinner ble nektet dette, fordi det ville hindre dem i å leve etter den blygselen kvinner burde ha, og selvsagt òg fordi de da kom til å måtte gjøre menns plikter.¹⁵⁷ Men kvinner som ville rette en anklage på vegne av seg selv eller et familiemedlem, fikk adgang til det.

Å bli dømt for å ha forbrutt seg på utroskapsloven, innebar økonomisk ruin, særlig for kvinner. Begge partene fikk økonomiske sanksjoner: For hans del innebar det at halvparten av eiendommen hans ble konfiskert, for hennes del én tredjedel og i tillegg halvparten av medgiften. Begge ble dessuten dømt til *relēgatiō in insulam*, altså forvisning til hver si øy, men hvorvidt dette var permanent er usikkert.¹⁵⁸ Kvinnene ble forbudt å gifte seg igjen (husk, ektemannen var pålagt å ta ut skilsmisse mot henne). Hvis de gjorde det – og da var frifødte utelukket – ble den nye ektemannen

¹⁵¹ Severy 2003: 54f.

¹⁵² D.48.5.30.5–7

¹⁵³ D.48.5.16.6.

¹⁵⁴ D.3.1.1; D.3.1.1.1. For en grundigere gjennomgang, se McGinn 1998: kap. 3 (fra s. 44).

¹⁵⁵ D.3.1.1.3: Personer under 17 år og personer som var helt døde.

¹⁵⁶ D.3.1.1.5–7: I all hovedsak nektes folk i denne gruppa å føre sak på vegne av andre, dersom de ikke er rett kjønn (mann), eller hvis de har noen lyter som gjør dem ukvalifisert til å prosedere. Mange var forbydd å føre saker for andre i tillegg til disse, blant annet kranglefanter (*calumniatōrēs*, se s. 23), de som var fordømt i saker med dødsstraff, og de som hadde solgt tjenestene sine for å slåss mot ville dyr.

¹⁵⁷ D.3.1.1.5: Ikke overraskende hadde romerne ei opphavshistorie for å forklare dette: «*Et ratiō quidem prohibendī, nē contrā pudicitiam sexuī congruentem aliēnīs causīs sē immisceānt, ne virilibus officiīs fungantur mulierēs: Oriḡō vērō intrōducta est ā carfaniā improbissimā fēminā, quae inverēcunde postulāns et magistrātum inquietāns causam dedit ēdictō.*» – «Og nettopp årsaken til at de bør nektes, er at de ikke skal involvere seg i andres saker mot blygselen [tilhørende] kjønnen [deres], og for at kvinnene ikke skal utføre menns plikter. Opphavet er fra ei høyst skamløs kvinne [ved navn] Carfania, som ved uforskammet sakføring og masing på magistraten, førte til ediktets innføring.»

¹⁵⁸ McGinn 1998: 143

skyldig i *lĕnōcinium* (rufferi, altså i praksis hallikvirksomhet), og ekteskapet var ugyldig, og som fortalt på s. 24 (II.2.2) ble de pålagt å bære togaen. Ingen av dem kunne noen sinne være vitner igjen,¹⁵⁹ og han ble utelukket fra militærtjeneste (som var å anse som et borgerprivilegium). Sist, men ikke minst: Hvis noen hadde bidratt til *lĕnōcinium*-et, skulle de etter loven dømmes som om de selv hadde stått for handlinga.¹⁶⁰

Ulpians lange kommentar om utroskapsloven, avsluttes med et viktig utsagn:

*Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari vel femina, sine praefinitione huius temporis accūsārī posse dubium non est, cum eum publicam vim committere nulla dubitatio est.*¹⁶¹

Han, derimot, som gjennomfører voldelig utukt enten mot menn eller kvinner, er det ingen tvil om at kan anklages uten denne tidsbegrensninga, ettersom det er ingen uvisshet om at han gjør ei kriminell handling mot staten (*vis publica*).

I teorien hadde man altså hva gjelder foreldelse et bedre rettsvern mot voldtekt i romertida, enn hva man har i dag, selv i de fleste moderne rettsstater. Det viktigste poenget man kan trekke ut av kommentaren hans, må likevel være at ettersom foreldelsesfristen ikke gjaldt, var det fordi utukt og utroskap nå var å regnes som forbrytelser mot ikke bare ens bedre halvdel, men mot familien sin, lokalsamfunnet, og hele den romerske offentligheta.

II.5 SAMMENFATNING

Romerne satte pris på høytidelighet. Man hadde lange tradisjoner for å vise frem ridderstanden i offentlige seremonier, der den enkelte mann og hest ble vurdert – fysisk og mentalt – for om han var skikket til å fortsette å bære tittelen ridder – *ēquēs*. Ens sosiale stand stod og falt på hvorvidt censoren og tribunen hans mente den enkelte var skikket til å fortsette å skjøtte embetet han var tildelt.¹⁶² Tilsvarende ble man nå jevnlig vurdert av offentligheta om hvorvidt en var av sterk nok moralsk ryggrad til å fortsette å være medlem av den klassen en var del av. Det romerske samfunnet kan dermed beskrives som «den reneste formen for meritokrati»,¹⁶³ der god moralitet var den ypperste av ferdigheter.

Ved egen lov og eksempel gjorde Augustus seg selv til alle romeres *paterfamiliās*.¹⁶⁴ Lovene var unike i hvor stor grad de direkte grep inn i det vi i dag, anakronistisk, oppfatter som folks privatliv. Historisk og kulturelt var det ikke noe spesielt med det: I Sparta risikerte man gapestokken for å

¹⁵⁹ Jf. med s. 34.

¹⁶⁰ *Domum praebere*: McGinn 1998: 142f, 240ff, med ref. til D.48.5.9(8).

¹⁶¹ D.48.5.30.9.

¹⁶² Richlin 1993: 556.

¹⁶³ Takk til stipendiat Yngvild Marie Kaarbø Wiese for denne observasjonen.

¹⁶⁴ Severy 2003: 56.

ikke inngå ekteskap; i Athen var det ikke en gang et spørsmål om det var noe man skulle gjøre; så òg i romerretten. I det hele tatt var «dyneløfting» ikke bare sosialt akseptert, men nærmest forventet. Med ekteskapsloven ble det politisk og økonomisk ikke bare nyttig, men nødvendig å gifte seg tidlig og få barn. På mange måter førte disse endringene til at den tradisjonelle rolla utøvd av den enkelte families *paterfamiliās*, ble svekket. Kompliserende forhold som kvinnelig utroskap, førte ikke lenger bare til vanry og beryktelse, men gjorde en kriminell; dersom ektemannen da ikke fulgte opp plikten sin ved å skille seg fra kona, ble det en offentlig affære, overtatt av rettsapparatet, som kunne ende med fullstendig personlig ruin.

Loven var i grunn mer kjønnsnøytral enn hva den vanligvis fremstilles som, selv om den naturligvis var asymmetrisk. Menn ble straffet hardere enn før for sidesprangene sine, og som McGinn påpeker, må man ikke overdrive hvor tolerante kvinnene var for dette. Dommerne undersøkte dessuten hvor sterk moralsk ryggrad den anklagde hadde, for dårlig moral kunne føre til strengere beslag i eiendom og verdier.¹⁶⁵ Med unntak av saker som gjaldt incestuøse forhold, kunne man bare anklage én person om gangen.¹⁶⁶ Kvinnen i forholdet var riktignok utelukket fra å anklage mannen for å ha forbrutt seg på ekteskapet mot henne, men hun kunne anklage ham eller andre i den nærmeste familien for de faktisk gjorde ugjerningene, ettersom de var å betrakte som ugjerninger mot samfunnet for øvrig.¹⁶⁷ Anklager om utroskap var underlagt en femårig foreldelsesfrist, men mulighetene for å få gjennom en dom var sterkt utvidet; personer ellers ikke ansett for å være troverdige vitner i rettssalen kunne nemlig nå kalles inn, så som umyndige, vanærede og frigitte, og det ble dessuten tillatt å torturere slavene til de anklagde.¹⁶⁸

Historia om Julia (Iūlia), keiser Augustus' datter, kan her tjene for å lede oss videre til den postaugusteiske perioden: Det skal etter hvert ha vært velkjent at Julia levde et alt for utsvevende liv. Men først etter at det ble for drøyt, blant annet etter festligheter ved *rostra*-en (den offisielle talerstolen) på Forum Rōmānum grep keiseren inn. Augustus vurderte å drepe henne for å ha forbrutt seg på utroskapsloven, men hun ble i stedet sendt i eksil slik det òg gikk med de fleste av partnerne hun hadde hatt. Reaksjonen hans frem til dette, var som normalt var i en slik sak, men keiserfamilien var noe mer enn en vanlig familie. Severy argumenterer for at dette også måtte være forræderi, som jeg er fullstendig enig i. Jeg oppfattet henne først som å mene at det var noe spesielt ved at Augustus stemplet handlingene hennes som et forræderi mot Romerriket. For meg virker det

¹⁶⁵ McGinn 1998: 145.

¹⁶⁶ D.48.5.8.

¹⁶⁷ McGinn 1998: 144f.

¹⁶⁸ McGinn 1998: 146.

åpenbart at det var den eneste logiske konsekvensen av hva Julia gjorde, og det er dette Severy oppsummert ser ut til å konkludere med.¹⁶⁹ Senatet, folket og ridderordenen hadde tidligere utnevnt Augustus til *pater patriae*, fedrelandets far.¹⁷⁰ Augustus rapporterte hendelsene til senatet, som han etter utroskapsloven ikke hadde trengt å gjøre,¹⁷¹ men ei datter som forbrøt seg på utroskapsloven, forrødte familien sin, og ettersom keiser Augustus nå var utnevnt til fedrelandets far, var keiserfamilien nå hele det romerske folks overhode.¹⁷² Dermed var Julias handlinger et forræderi mot staten. Augustus kunne ikke ha dømt henne på noen annen måte enn slik han gjorde.

Som om ikke dette var nok, døde sønnene hans, Lūcius og Gāius, alt for tidlig i 2 og 4 evt., og datterdattera hans gjentok moras påfunn i 8 evt. (med påfølgende dømming til eksil). Uten arvinger og med en dels oppløst familie, ble Augustus dermed nødt til å adoptere Tiberius og Agrippa Postumus, for å sikre at familien skulle føres videre. Slik en sønn arvet farens *clientēs*, skulle Tiberius ende opp med å overta Augustus' familie, altså Romerrikets statsapparat. Dermed skulle han bli den første nye kongen – keiseren – som arvet Romerriket, og Romerriket hadde dermed fullført sirkelen og igjen blitt et monarki.

¹⁶⁹ Men hun klargjør at det ikke var det, som på s. 182, der hun skriver at «*Disloyalty to that family, particularly in a manner so charged in Augustan social and political discourse, was disloyalty to the state, or treason.*»; s. 183, der hun skriver at «*In the specific nature of her offenses, however, she had betrayed the core of this public image – exemplary familial propriety. To Augustus, this was sacrilege and treason.*»; og ss. 183f, der hun skriver at «*In committing adultery ostentatiously, Julia failed the public role which the creation of an imperial family and an imperial state had presented to her. That was a form of treason.*» Severy 2003: 180–184. Augustus' familie, altså keiserfamilien.

¹⁷⁰ RGDA 35: «*(...) senātus et equester ōrdō populusque rōmānus ūniversus appellāvit me patrem patriae, idque in vestibulō aedium meārum inscribendum et in cūrīā et in Forō Aug. (...) cēnsuit.*» – «*(...) senatet og ridderordenen og hele det romerske folket utnevnte meg til fedrelandets far, og vedtok at det skulle innskrives i inngangen til huset mitt, i senatsbygget og på Forum Augustum (...).*

¹⁷¹ Severy 2003: 183.

¹⁷² At enkeltfamiliene derfor begynte å ofre til keiseren som en del av familienes *larēs*, var derfor også helt naturlig.

III Lovarbeid i post-augusteisk tid

Tiberius Iūlius Caesar Augustus¹ overtok Romerriket fredelig etter adoptiv- og svigerfaren sin, keiser Augustus, den 18. september år 14.² Mesteparten av det siste århundret før vår tidsregnings begynnelse hadde vært preget av borgerkrigene, men etter keiser Augustus' inntreden på den politiske scena, var han i femti år den mest dominerende figuren,³ og romerne fikk fire fredelige tiår med ham som enehersker.

Disse ble etterfulgt av Tiberius' litt over 22 år lange regime. Tiberius var eldst av Augustus' sønner – han selv var adoptiv- og stesønn av ham – og ble tidlig kjent med de militære, religiøse og politiske pliktene forventet av førsteborgerens sønn. I motsetning til de fleste, var han så heldig at han både fant den store kjærligheten og fikk giftet seg med henne, men da Augustus' datter Julia igjen ble enke, påla Augustus Tiberius å gifte seg med henne. Det skulle bli et ulykkelig ekteskap, og desto verre så på grunn av Julias hyppige utroskap. Det gikk ei tid før Augustus fikk kjennskap til det, og Tiberius valgte i forkant av dette kommandoer langt unna Roma for å slippe å måtte stille Julia for retten og forvolde faren sin smerte.⁴

Augustus' ekteskaps- og morallover var ei stor endring, og evnet å definere det romerske sosiale landskapet i tre hundre år.⁵ Som vi så i avslutninga av forrige kapittel, var en viktig konsekvens av lovene hans – kombinert med den endrede rolla til statsoverhodet – at forholdet mellom enkeltfamiliene og staten forandret seg. Koblinga mellom stat og familie var ikke noe nytt, som for eksempel kan ses i byggeskikkene: Det offentlige roms *fōrum* ble i det private rom reflektert i *ātrium*.⁶ Men i motsetning til hvordan det hadde vært i republikken, der Romerriket bestod av mer eller mindre autonome familier samlet under én felles fane, ble alle nå styrt av ett felles overhode;⁷ statens overhode var nå i praksis en *paterfamiliās patriae* – en fedrelandets husfader, en landsfader.

Samtidig som lovene førte til noe vi fra utsida kan observere som ei lovmessig svekking av husfarens makt og samfunnsrolle, ble posisjonen hans samtidig styrket ved sosiale konvensjoner. I keisertida ble det for eksempel vanlig å tiltale ham som *domine*, uavhengig av om man var på likefot eller ikke når man besøkte ham under det faste morgenhilsningsritualet – *salūtātiō* – i hjemmet hans.

¹ Kjent som Tiberius (f. Tiberius Claudius Nero): levde 42 fvt.–37 og hersket 14–37.

² Alle årstall i dette kapitlet referer til år etter vår tidsregnings begynnelse (evt.), med mindre annet er spesifisert.

³ Ravnå 2006: 154.

⁴ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Tiberius», hentet 27. mars 2015 kl. 17.16.

⁵ Jones & Sidwell 1997: pt. 322 s. 216f.

⁶ Jones & Sidwell 1997: pt. 327–328 ss. 218f.

⁷ Jones & Sidwell 1997: pt. 324 s. 217.

Dette burde ikke overraske. Et viktig redskap for å få styrkingen av samfunnsmoralen til å lykkes, var nettopp å forsterke de gamle tradisjonene.⁸

De få endringene man finner i ekteskapslovene skal bli tatt opp i det følgende, men først skal jeg gi en kort gjennomgang av hvordan romerretten periodiseres og hvordan den virket i samtida.

III.1 PERIODISERING OG PRAKTISERING AV ROMERRETEN

Periodisering av historia er et nyttig verktøy, men det er et verktøy skapt for å oppnå vanligvis én av følgende hensikter: Enten for å vise kontinuitet, eller for å vise bevegelse mot ei tid oppfattet som gullalderen, eller for å fremme en sirkulær forståelse av historia. Dette sistnevnte kan med romerne illustreres med hvordan de gikk gjennom alle de klassiske styreformene, før de sluttet ringen ved å ende opp med monarkiet igjen. Inndelinga vi er vant til i behandlinga av romernes historie, fra kongetida via republikken til keisertida og det senere dominatet, har til hensikt å vise fremgang og nedgang, og fremhever hvordan den augusteiske tida var romernes mest stabile. På samme måte er bruken av årstall med på å understreke dette: Når vi sier at Augustus innledet vår tidsregnings begynnelse, maner det med nødvendighet frem en oppfattelse av at det var *nå* det startet.

Man må altså være forsiktig når man deler opp i historia i slike perioder: Det er et nyttig verktøy for å se de store sammenhengene, men kan også være lik skylapper som blokkerer utsikten til alt det andre som skjer rundt en.

III.1.1 Retthistorikernes periodisering

Juristene opererer med litt andre periodeinndelingsbegrep for Romerriket enn hva jeg har brukt frem til nå, ei periodisering som har til hensikt å vise utviklinga i romersk rett. Den arkaiske perioden varer fra 753 til 250 fvt., fra da romerne fikk fotfeste på Latium, og deretter de første to og et halvt århundrene med republikk (fra 509 fvt.). Den preklassiske perioden i romersk lov regnes til perioden 250–27 fvt. – fra romersk ekspansjon og punerkrigene, til keiser Augustus' maktovertagende. Frem til det siste århundret før vår tidsregning, ble juridisk bistand gitt av prestene (*pontificēs*), mens den mot slutten av republikkens tid begynte å bli ytt av juridiske spesialister, som ofte ikke en gang trengte å være senatorer.⁹

⁸Jones & Sidwell 1997: pt. 329 ss. 220f., pt. 340 s. 227. Til tross for en hard og krevende ekteskapslov, ser det ut til at keisertida ble preget mer av gjensidig affeksjon, og at forholdet mann–kone ble mer jevnbyrdig (pt. 340 *loc. cit.*).

⁹Noe Cicero ikke hadde mye til overs for, selv om han kunne beundre hardtarbeidende menn som lyktes i å skape seg ei juridisk karriere. Jones & Sidwell (1997): pt. 406 ss. 256f.

Republikkens endelikt ledet til keisertida, og første del av den betegnes av rettshistorikerne som den klassiske perioden; denne dateres fra 27 fvt. til 284 evt., og regnes som romerrettens høytid. Augustus sikret keisermakta, mens han insisterte på å være utpekt av folket og senatet, og hevdet hardnakket at han ikke var tildelt noen makt ikke holdt av andre likemenn – ei løgn full av sannhet som alle var mer enn villige til å godta. Dette gjorde det mulig for folk å akseptere denne monarki-lignende statsforfatninga, til tross for romernes tradisjonelle aversjon mot konger. I løpet av det første århundret, hadde den julioklaudiske slekta lyktes i å gjøre keiserembetet til romernes styresett, og innen inngangen til det tredje århundret, var senatet i praksis maktesløse. Hadrians komprimering av pretorens edikt, var utvilsomt som følge av at pretorens rettsoppgaver var blitt stadig mer styrt av det sentraliserte byråkratiet til keiseren.¹⁰

Den postklassiske perioden løper i vestriktet til 476 og i østriktet til 527. Den etterfølges til slutt av den justinianske perioden – den konsoliderende tida da arbeidet med romerretten ble avsluttet ved keiser Justinian den stores lovsamling.

III.1.2 Lovens embetsmenn

De første embetsmennene utpekt til å styre riket i republikken, var konsulene (*cōnsulēs*). De to konsulene ble valgt årlig og bistod senatet i styringa av riket. Mens diskusjonen om hvorvidt plebeierne skulle ha rett til å kunne velge sin egen konsul raste som verst, opprettet man embetet som pretor (*praetor*). Samtidig godtok patrisierne plebeiernes krav, og de to konsulene hadde gjensidig vetorett. Pretorskapet var opprinnelig tenkt som et embete for å håndtere lov og rett, og for å avlaste konsulene i sakshøringer;¹¹ de fikk tidlig ei viktig rolle i den romerske retten. Det første pretorembetet ble innstiftet i 367 fvt. Fra 242 fvt. forsterket de embetet – etter stadige territoriale utvidelser og erobringer – ved å opprette et pretorembete til; den nye pretoren ble *praetor peregrīnus* («utlendingspretor»), mens den gamle pretortittelen ble presisert til *praetor urbānus* («bypretor»¹²). Utlendingspretoren skulle høre saker fra ikke-borgere innen rikets grenser, mens bypretoren skulle ta seg av Romas borgeres saker.¹³ Særlig utlendingspretorens fikk stor betydning for den videre utviklinga av romersk saksbehandling. Med tida ble pretorens avgjørelser rettesnora

¹⁰ du Plessis (2012): 21f.

¹¹ Jones & Sidwell (1997): pt. 132 s. 91; du Plessis (2012): 15. Ravnå (2006: 103) påpeker at juristene ser ut til først å fremst å ha hatt ansvar for byadministrasjonen.

¹² På mange måter ikke ulikt en byfogd.

¹³ Jones & Sidwell (1997): pt. 129 s. 89f, pt. 132 s. 91.

for juridisk praksis,¹⁴ noe vi tydelig ser i lovsamlinger som *Digestene*, der det stadig henvises til pretoren med uttrykk som «*praetōr prōposuit*», «*āit praetōr*» eller «*ā praetōre*».¹⁵

Juristene skulle få ei stadig mer sentral rolle i samfunnet. Dersom alle juristene var enige om en sak, var avgjørelsen deres for lov å regne; hvis ikke, var det opp til en dommer å avgjøre.¹⁶ Det var vel å merke ikke juristene som stod for forsvaret av klienter i rettssalene; til det fikk man en advokat trent i retorikkens kunst, som i teorien kunne være hvem som helst. Advokaten skulle ikke ta betalt for tjenestene sine – praksisen hans ble i stor grad dekt av gaver han fikk grunnet patron–klientforholdet – og det var de retoriske talentene hans som skulle være avgjørende for å overbevise en jury om klientens uskyld. Mot slutten av den preklassiske perioden var ikke juristene utelukkende patrisiere lenger – de kunne komme fra alle mulige sosiale lag – og det var begynt å bli vanlig at de tok betalt for de juridiske tjenestene sine.¹⁷

Dyktige jurister kunne belønnes med tildelinga av *iūs respondendī*, som kom som en konsekvens av seinrepublikkens endring mot stadig mer regulert rettspraksis. I opprinnelsen baserte man seg på tolvtafleloven, hvorfra magistraten bestemte hvilken *formula* som skulle følges for å på rett måte avgjøre et spørsmål.¹⁸ Fleksibiliteten i dette systemet, førte til en blomstrende juridisk kultur full av uavhengige jurister. *Iūs respondendī* var ei tillitserklæring som sa at meninga til juristen tildelt dette, skulle veie tyngre enn andres i juridiske spørsmål. Dessuten, dersom man konsulterte alle juristene som var tildelt *iūs respondendī* om et lovspørsmål, og de var enige i tolkninga av det, skulle denne tolkninga være bindende for dommeren i saken. Dette endret seg i den klassiske perioden, som kjennetegnes særlig ved at keiseren i stadig større grad avgjorde hva loven skulle være. De dyktigste juristene ble dermed stadig tettere knyttet til keiseren som rådgivere og sekretærer, og utspilte rolla si som lovgivere gjennom ham.¹⁹

III.1.3 Juridiske nyvinninger

Augustus' ekteskapslov holdt seg omtrent uendret i tre hundre år. Der vi derimot *kan* se ei utvikling, er i juristenes kommentarer. På 300-tallet kom de første sitatlovene, og i 426 bestemte

¹⁴ Gaffiot: «*pērēgrīnus*»; Lewis & Short: «*praetor*»; du Plessis (2012): 19f. Hva gjelder dateringa av opprettelsen av pretorembetet, oppgir Jones & Sidwell (1997: pt. 132 s. 91) året 366 fvt., men jeg velger å forholde meg til du Plessis' datering, ettersom spesialfeltet hans er nettopp rettshistorikk. Jones & Sidwell påpeker også at titlene for å skille de to embetene fra hverandre, kom til senere.

¹⁵ Et eksempel fra bok 3 av *Digestene*: Uttrykket «*āit praetōr*» finner man 8 ganger, og «*ā praetōre*» 2 ganger, og det er hele 35 referanser til pretoren for øvrig.

¹⁶ Jones & Sidwell (1997): pt. 408 s. 258.

¹⁷ Jones & Sidwell (1997): pt. 402–405 ss. 255f; du Plessis (2012): 20.

¹⁸ Jones & Sidwell (1997): pt. 403 s. 255.

¹⁹ du Plessis (2012): 21f. Og ved Hadrian ble det slutt på *iūs resp.* Se også Jones & Sidwell (1997) pt. 408 s. 257f.

Valentinian III at de fem store juristene Gaius, Ulpian, Paulus, Modestinus og Papinian²⁰ skulle være de ledende autoritetene i tvilsspørsmål. Alle disse er fra etter den julioklaudiske tida, og bare Gaius virket før gullalderen tok slutt. I artikkelen «Jurists of the Empire (27 BC - 284 AD)» (*sic*) av Oxford University Press, ser man listet opp totalt 36 jurister. I tillegg til de fem store, nevnes fire av juristene²¹ som viktige bidragsytere til *Digestene*. I tillegg kan nevnes at to ellers lite omtalte jurister, Iūnius Mauriciānus (*sic*) og Terentius Clēmens, skrev kommentarer til *lĕx Pāpia Poppaea*.

Selvfølgelig skjedde det også lovarbeid i perioden, men ikke med de augusteiske ekteskapslovene – de stod seg. Paul du Plessis lister i boka *Studying Roman Law* opp tre viktige nyvinninger: I 52 gjorde senatet et vedtak – det som kalles et *senātuscōnsultum* – der man avgjorde den legale statusen for barn født av frigitte kvinner der faren var slave (*senātuscōnsultum claudiānum*). Senere, i 135, iverksatte Hadrian nedtegnelsen av pretorediktet, som hadde blitt sterkt innskrenket. Ikke minst kom det berømte dekretet fra Caracalla – *cōstitutīō antōniniāna dē cīvitāte* – der alle bosatt innen Romerrikets grenser ble gitt borgerskap, som gjorde at enhver med ett var omfattet av romersk lov og rett.²²

III.2 FAMILIE OG EKTESKAP I KEISERTIDA

De første vi har skriftlig kjennskap til at lovfestet kravet om monogami, er grekerne og romerne. Samtidig var konkubinater og seksuelle forhold til slaver en naturlig del av samfunnet, som gjør at disse to samfunnene kan fortolkes som et mellomtrinn til det strenge monogamiet som etterhvert ble normalen i denne delen av verden. Walter Scheidel mener at det romerske samfunnet

²⁰ Gāius (2. årh., f. ?–e. 178): Et stort mysterium av en jurist som skrev et stort antall bøker om særlig tolvtafleloven og keiserlige edikt, ei studiebok i juss (som dannet mal for Justinians *Institusjonene*), og oppnådde berømmelse først etter sin død. Domitius Ulpianus (170–223): En høyst produktiv jurist som stod bak dusinvis av kommentarer, monografier og avhandlinger, og som en tredjedel av *Digestene* er basert på. Iūlius Paulus Prūdētissimus (2.–3. årh.): En samtidig av Ulpian som stod bak >320 bøker, og gjorde tjeneste i flere av keiserens råd. Herennius Modestinus (3. årh.): En av Ulpians elever, som i løpet av det tredje århundret ble en viktig keiserlig tjenestemann, og som skrev flere kommentarer til kontroversielle spørsmål. Aemilius Papiniānus (3. årh.): Ledende jurist under det severiske dynastiet, muligens av afrikansk opprinnelse, og forfatter av flere verk om juridiske spørsmål og svar, samt en monografi om utroskap. Jones & Sidwell 1997: pt. 407 s. 257; «Jurists of the Empire (27 BC - 284 AD)» (*sic*), hentet 29. mars 2015 kl. 15.18.

²¹ Mārcus Antistius Labeō (50 fvt.–10 eller 22 evt.); Titius Aristō (2. årh): siteres indirekte; Sextus Pompōnius (2. årh): rettsteoretiker, skrev over 300 bøker og siteres hyppig; Aelius Marciānus (2.–3. årh.), *Institūtiōnēs*, som siteres hyppig.

²² du Plessis (2012): 21f. Her må du Plessis ha gjort en blunder. Han hevder det var Antoninus Pius som stod bak dekretet («(...) issued by order of the Emperor Antoninus Pius (...)», *op. cit.* 21), men det er umulig, ettersom han døde i 161 (se n. 20 s.140). *Encyclopædia Britannica* skriver det var Caracalla (han het også Antoninus[†]) som på slutten av livet sitt gjorde dekretet. Det er nok riktig, og samsvarer med hva Wells (1992: 265) forteller, at dekretet ble gjort i 212. Kommentaren til *Encyclopædia Britannica* kan leses ved å gå til <http://global.britannica.com/topic/Constitutio-Antoniniana-de-Civitate>, som lenker til «Caracalla». *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: hentet 9. april 2015 kl. 17.49. Se for øvrig D.I.5.17 der Ulpian refererer det antoninske dekretet.

[†] Mārcus Aurēlius Severus Antōnīnus Augustus, f. Septimius Bassiānus, også kalt Mārcus Aurēlius Antōnīnus Caesar (196–198), levde 88–217 og hersket 198–211, av hvilke år perioden 198–211 var som medhersker.

oppfordret til å unngå uformelt parallelt samboerskap. Etter hva jeg har kunnet finne, har *Digestene* ingen klausuler som spesifikt adresserer det,²³ men det er klart at ekteskaps- og utroskapsloven satte strengere krav til hvordan konkubiner kunne holdes; Justinian var keiseren som til slutt nedla forbud mot konkubinater.²⁴ Mange samfunnsmedlemmer ble utelukket ikke bare fra konkubinater, men også ekteskap, basert på både klasse og ikke minst tidligere ført liv; de hadde likevel anledning til å leve i uformelle samboerskap, også til tross for begrensningene som ble gitt blant annet gjennom ekteskaps- og utroskapslovene.

Det er mange kritikere av forsøkene på å lovregulere seksuelle forhold i den romerske litteraturen; skribenter som Martial²⁵ mente seksualiteten var altfor sammensatt til at det overhodet hadde noe for seg å forsøke å regulere den.²⁶ I løpet av keisertida ser vi at familieforholdene var begynt å bli svært komplekse, med halvsøsken, stesøsken og adoptivfamilier i fleng, selv om det for damene fortsatt var et ideal å bli ei *ūnavira* – ei énmannskone. Tidlig i keisertida skal ei Vistilia ha satt ny rekord, ved å ha fått seks sønner og ei datter med seks forskjellige ektemenn. Dette hindret ikke familien hennes i å gjøre det godt, for fire av sønnene ble konsuler og dattera giftet seg med en keiser.²⁷ Som Martial påpekte: Det var meningsløst å sette opp murer av lovverk for å hindre utroskap, når ei vanlig kvinne kunne vært gift og skilt ti ganger før hun var 30 år.²⁸

Ekteskap ble altså stiftet av politiske grunner, men det betød ikke at det ikke kunne bli et ekteskap fylt av sterke, gode følelser for hverandre (slik utallige gravskrifter og dikt fra blant andre Catull og Ovid vitner om).²⁹ I republikken hadde det vært regnet for upassende for velstående par å vise følelser for hverandre offentlig. Men i løpet av keisertida, ble det ikke bare akseptert, men forventet at man skulle vise andre at man levde i et ekteskap fylt av kjærlighet, tillit og hengivenhet.³⁰ Men dette må ikke forveksles med å tro at kjønnet var blitt mer likestilte nå enn før. Ektemannen var utvilsomt husstandens hersker, uavhengig av om kona var gitt *cum* eller *sine manū*,³¹ og i løpet av keisertida ser vi blant annet fra sarkofager at det også for «vanlige» folk var begynt å bli vanlig å innta lærerrolla i forhold til kona si, for å utdanne henne så hun ikke skulle få upassende idéer.³²

²³ Jeg tenker her på hva som står å lese i D.25.7.

²⁴ Scheidel i Rawson (red.) 2011: 108f, III.

²⁵ Mārcus Valerius Martiālis, 40–103 (omtrentlige år). Om ham, se s. 90.

²⁶ Brundage 1987: 28.

²⁷ Jones & Sidwell 1997: pt. 317 s. 215.

²⁸ Brundage 1987: 28.

²⁹ Jones & Sidwell 1997: pt. 342–345 ss. 228f.

³⁰ Hemelrijk 1999: 81, 138.

³¹ Altså om kona var gitt ham «med» eller «uten hånd», dvs. med eller uten overførsel av juridisk kontroll over henne fra konas far til ektemannen, som bl.a. inkluderte *iūs occidendī*.

³² Hemelrijk 1999: 35. Sarkofager ble vanligere hos romerne i løpet av det andre århundret, og var nesten ikke å se før den

Vi finner òg mange bevis på sterk kjærlighet mellom foreldre og barn. Den store barnedødeligheten gjorde nok at mange foreldre av ren nødvendighet hadde en viss avstand til barna sine, samtidig som det ble forventet at spesielt faren skulle spille ei klart autoritær rolle i familien. Dette, og den respekten som ble forventet fra barn til foreldre, behøvde ikke å være motsetninger, men tvert imot utfyllende. Men klagesangen både om og fra «dagens ungdom» fikk man likevel høre: Mens Seneca den eldre klaget over ungdommenes latskap og feminine tilbøyeligheter, snakket Seneca den yngre om hvor trist det er at få får oppleve at foreldrene lever lenge nok til at ungene deres har modnet nok til å bli dem til glede.³³

III.3 JUSS I KEISERTIDA

Selv om den store, individuelle juridiske aktiviteten som hadde preget den preklassiske tida så ut til å dø hen, betød ikke dette at det ikke var juristene sluttet å virke. Ettersom keiserapparatet overtok mye av den funksjonen juristene og pretorene hadde spilt,³⁴ virket de nå gjennom keiserne.

III.3.1 *Sponsālia* & *mātrimōnia* – forlovelser og ekteskap

Forlovelse og ekteskap behandles i all hovedsak i *Digestenes* bok 23, kapittel 1 og 2. Av de 18 punktene om forlovelse (D.23.1), refererer to av dem til *lĕx Iūlia et Pāpia*, og av de 68 punktene om ekteskapsinngåelse (D.23.2), refererer nesten en fjerdedel – 16 av dem – til den samme. Men for øvrig er det referanser til mange senere arbeid: Ulpianus, som skrev på slutten av perioden vår, står for åtte av punktene om forlovelse, mens Flōrentīnus, Gāius, Paulus og Modestīnus står for to hver; om ekteskapsinngåelse kommenterer Paulus 19 av punktene, Ulpian 10, mens øvrige viktige er Marcellus med seks, Gāius, Marciānus og Modestīnus med fem hver, og Pompōnius og Pāpiniānus med fire hver. Man kan også spore en viss historikk i kommentarene, for juristene refererer stadig til en Sabinus, altså Tiberius' lovkyndige Mārcus Massurius Sabinus.³⁵ (Faktisk refereres han til tre ganger i kapittel 1 og ni ganger i kapittel 2.)

Adopsjon, som behandles i seksjon III.3.3 nedenfor, førte til komplekse familiestrukturer, og utelukket ekteskap mellom den adopterte og dennes søsken gjennom adoptivfaren. Men dersom den ene av dem ble myndiggjort av faren, ble det i hvert fall etter et Gaius' provinsedikt fra det

tid. The Metropolitan Museum of Art: «Roman Sarcophagi», hentet 8. april 2015 kl. 14.34.

³³Jones & Sidwell 1997: pt. 347–349 ss. 23of. Jf. med Julians kommentar om forholdet mellom barn og foreldre, denne teksts s. 53 med tilhørende nn. 56 og 57.

³⁴Se s. 47.

³⁵Gaffiot: 2. «Sābīnus».

andre århundret gitt anledning til å inngå ekteskap.³⁶ Stand, slektskap, myndighet og andre funksjoner en hadde i livet, var til dels dynamiske. Hvis man fjernet opphavet til et forbud eller påbud, kunne det åpne nye muligheter: Myndiggjøring av barn er ett eksempel på det;³⁷ slektskap gjennom adopsjon kunne oppheves;³⁸ og ekteskap man tidligere ikke hadde kunnet inngå fordi man hadde en offisiell funksjon, kunne bli tillatt når man avsluttet embetet sitt.³⁹

Ens sosiale stand fulgte ekteskapet, og særlig for kvinner var dette av viktighet, for kvinner fikk statusen sin fra menn – aldri omvendt.⁴⁰ Det var ikke vanlig for kvinner å gifte seg under standen sin i det første århundret,⁴¹ men dette begynte å endre seg fra det andre århundret av. På Marcus Aurelius' tid ble det vanlig å betegne senatorkvinner som *clarissima*, og det ser ut til at det var på denne tida man begynte å anse det som riktig at ei kvinne som giftet seg med en mann av lavere stand, mistet anseelsen hun hadde og fikk hans i stedet. Det var da også på denne tida slike ekteskap begynte å bli vanligere; i det tidlige keiserriket var det høyst uvanlig. Men hvis hun var av senator-slekt, kunne den høye standen familien hennes var av, fortsatt begunstige eventuelle sønner hun fikk, slik at de kunne stige i anseelse selv om hennes var falt grunnet ekteskapet.⁴² Under Marcus Aurelius ble det samtidig gjort ei innstramming hva gjaldt senatordøtre; ikke lenger skulle de kunne gifte seg med frigitte menn, noe som ble bekreftet ved et *senātuscōnsultum*.⁴³ Vi kan bare anta at dette skyldtes forsøk på å inngå nettopp slike ekteskap, og at keiseren derfor så det nødvendig å ta grep for å holde samfunnets høyeste stand noen lunde «ren».

III.3.2 *Dōs – medgift*

Sabīnus' betydning er tydelig også i loven om medgift, som er i *Digestenes* 23. bok, 3. kapittel; juristene refererer hele 29 av de 85 kommentarene sine til ham. Av disse er Ulpian og Paulus de mest fremtredende (med henholdsvis 22 og 18 av kommentarene), godt supplert av særlig Pompōnius og Julian, og Iavolēnus, Modestīnus, Papinian og Tryphonīnus.

Medgifta var en helt sentral økonomisk institusjon. Den ble definert av ekteskapet, så dersom et ekteskap var ugyldig, måtte alle krav på ei eventuell medgift frafalles.⁴⁴ Der vi tydeligst kan se ei

³⁶ D.23.2.17, og se for øvrig underpunkt 2.

³⁷ D.23.2.14 og 17.

³⁸ F.eks. D.23.2.12 og 17, men kontra dette, mange av punktene i D.23.2.14.

³⁹ D.23.2.38.

⁴⁰ D.1.9.8. «*senātor (...) manet senātor*»: Se s. 54, samt D.1.9.1 og D.1.7.35.

⁴¹ Hemelrijk 1999: 134.

⁴² Hemelrijk 1999: II og n. 17 s. 224f med ref. til D.1.9.8, .10 og .12.

⁴³ D.23.2.16. Se også D.23.2.27.

⁴⁴ D.23.3.3.

ending, er i giftermålsalderen. Augustus hadde gjort det ulovlig for ei jente å giftes hvis hun var under tolv år, men i medgiftsdiskusjonen kan man se at senere jurister mening hadde endret seg om saken. Riktignok måtte ektemannen vente til hun var tolv år før han gjorde krav på medgifta, men ekteskapet ble like fullt regnet som gyldig.⁴⁵

Når ekteskapet var inngått, ble medgifta ektemannens eiendom, selv om den fortsatt tilhørte kona. Dersom det var ei medgift hvis verdi kunne falle (som klær eller landområder), ble det anbefalt at han ikke fikk evaluert verdien av den; dersom ekteskapet skulle opphøre, skulle hun nemlig ha tilbake den opprinnelige verdien, så ektemannen måtte i så fall bære tapet.⁴⁶ Claudius Trypho-ninus – en jurist som virket i det andre til tredje århundret, og som var elev av Quintus Cervidius Scaevola, Paulus og Papinians' lærer⁴⁷ – skriver særlig om land gitt som medgift. Dersom han skulle bli kastet ut av landområdet for å dekke skadeoppgjør, kunne hun gjøre krav på overskuddet som hadde vært av landet mens mannen var bosatt der, forutsatt at det ikke hadde vært gjort stipulering av verdien av landet på forhånd.⁴⁸ På samme måte ser man at ei kvinnes bruksrett over land ble bevart, dersom hun ga ham den i medgift. Hvis paret ble skilt, ble han pliktig å gjenopprette bruksretten hennes.⁴⁹ I det hele tatt var det alltid anbefalt å avgjøre til medgiftas fordel.⁵⁰

III.3.3 Praegnatio & liberī – graviditet og barn

Quī in uterō sunt, in tōtō paene iūre civili intelleguntur in rerum nātūra esse.⁵¹ (...) Lēx nātūrae haec est, ut quī nascitur sine lēgitimō mātirimōniō mātrem sequatur, nisi lēx speciālis aliud inducit.⁵²

Kun kapitlene 3–6 av *Digestenes* 25. bok omhandler spesifikt graviditet og barn, men vi har også noen kommentarer om dem i 5. kapittel i 1. bok, der menneskers status diskuteres. 25. bok domineres av Ulpian: I kap. 3 har han skrevet over halvparten av innholdet, hjulpet av bl.a. Paulus og Modestinus; i kap. 4. er det på samme vis, der Ulpian står for rundt fem sjettedeler av innholdet, hjulpet av Julian, Paulus og Scaevola; i 5. kap. har Ulpian og Paulus én paragraf hver, skjønt Ulpian står for to tredjedeler av innholdet; og 6. kap. har bare én paragraf (av Ulpian), men den er inndelt i 12 underpunkt. Ulpian er altså den som har satt av mest tid på behandlinga av spørsmål om barn og graviditet, med 5 paragrafer, men mesteparten av innholdet; Paulus står for 4 paragrafer; Julian og

⁴⁵ D.23.3.68.

⁴⁶ D.23.3.75; D.23.3.10. Se også D.7 om bruksrett, særlig D.7.1: Dē usū fructū et quemadmodum quis utatur fruatur.

⁴⁷ «*Jurists of the Empire (27 BC - 284 AD)*», hentet 31. mars 2015 kl. 16.27.

⁴⁸ D.23.3.75.

⁴⁹ D.23.3.78.

⁵⁰ D.23.3.70.

⁵¹ D.1.5.26, Julian: «[Barn] som er i livmora, regnes i nesten alle sivilrettslige sammenhenger for å være i eksistens.»

⁵² D.1.5.24, Ulpian: «Det[te] er en naturlov, at de [barna] som fødes uten[for] lovlig ekteskap følger mora, med mindre en særskilt lov tilsier noe annet.»

Modestinus for 2 hver; og Scaevola og Marcellus for 1 hver. I D.1.5 – som omhandler menneskelig status – er Paulus, Ulpian og Modestinus de viktigste, med henholdsvis 4, 3⁵³ og 2 paragrafer hver; for øvrig kommenteres barns status av Celsus, Julian, Marcianus og Tryphoninus, med 1 hver.

I D.1.5.5.2 forteller Aelius Marcianus, som levde tidlig i det 3. århundret, at barn født av kvinner som enten var frie i fødselsøyeblikket eller hadde vært frie mens de gikk gravide, også selv var å regnes som frie. Foster omtales som vi så på s. 36 av Paulus (2.–3. årh.) spesielt i D.1.5.7, der han fortalte at fosteret var å regnes som et fullverdig menneske hva gjaldt goder det skulle kunne få etter fødselen. Tvekjønnede ser ut til å være omtalt først av Ulpian: Tatt i betraktning at rundt 4 % fødes med usikkert kjønn, er det interessant at romerne ikke gjorde det vanskeligere enn at man ble regnet for å ha det kjønn som var mest fremtredende.⁵⁴

Julian⁵⁵ så verdien av å ta vare på ikke bare egne, anerkjente barn, men også illegitime barn,⁵⁶ og de samme barna ble forventet å understøtte foreldrene sine.⁵⁷ Men hvis man selv ikke lyktes i å sikre videreføringa av slekta si, kunne man ty til adopsjon, forbeholdt at partene hadde et holdbart, naturlig forhold.⁵⁸ Vi vet at adopsjon var en akseptabel måte å videreføre slekta på i hvert fall fra det femte århundret fvt.,⁵⁹ og fra keisertida av, var to typer adopsjon etablert: *adoptiō* og *adrogātiō*. Uavhengige (personer av *sui iūris*) ble «adrogert» – bokstavelig talt «tilspurt». Personen måtte selv gi samtykket sitt, og det ble gjort under keiserens autoritet. Dersom dette ble godtatt, fikk adrogatøren ikke bare *potestās* over den adrogerter, men også alle den adrogerter hadde i egen *potestās*. Avhengige (personer av *aliēnī iūris*) ble derimot juridisk definert som å kunne adopteres, ei handling som gikk under magistratens myndighet. Dersom den som skulle adopteres ikke kom med motsetninger til det (som de ble gitt anledning til), var adopsjonen et faktum. Ettersom en person underlagt en annens justis ikke kunne ha personlig justis over andre, medførte dette naturligvis at ingen andre ble overført til adoptøren.⁶⁰

⁵³ Eller 4, hvis man tar med D.1.5.25.

⁵⁴ Fausto-Sterling 1993: 2; D.1.5.10. D.1.5.14: Den omtrent samtidige Paulus utelukker svært vanskapte fra menneskestatus.

⁵⁵ Pūblius Salvius Iūliānus, f. rundt 80 og aktiv under Hadrian, Antoninus Pius og Marcus Aurelius.

⁵⁶ D.25.3.5.4: «*Ergō et mātrem cōgēmus praesertim volgō quaesītōs liberōs alere nec nōn ipsōs eam.*» – «Og derfor skal vi tvinge ei mor særlig å fostre de uekte barna [sine] i alminnelighet, og også de selv henne.» Se også D.25.3.1.14.

⁵⁷ D.25.3.5.1: «*Et magis putō, etiānsī nōn sunt liberī in potestāte, alendōs ā parēntibus et vice mutuā alere parētēs debēre.*» – «Og jeg anser [det] bedre at selv om barna ikke er [underlagt] myndighet, bør de få underhold fra foreldrene, og at de i sin tur bør støtte foreldrene.» Med andre ord: Når barna er blitt så gammel at de ikke lenger har behov for understøtting fra foreldrene sine, bør de gi tilbake det de har fått, og understøtte dem. Tilsvarende gjelder morslinja, som står i D.25.3.5.3.

⁵⁸ D.1.7.16: «*Adoptiō enim in his personīs locum habet, in quibus etiam nātūra potest habere.*» – «Adopsjon kan nemlig finne sted for slike personer, mellom hvilke et naturlig [forhold] kan være.» Se og D.1.7.18.

⁵⁹ Hugh i Rawson (red.) 2011: 346.

⁶⁰ D.1.7.2; D.1.7.5; D.1.7.24. Se D.1.7.15 og D.1.7.40 for konsekvensen av adopsjon av en *paterfamiliās*.

Adopsjon, uavhengig av om det var ved *adoptiō* eller *adrogātiō*, hadde flere konsekvenser: Den adopterte ble i slekt med den nye familien gjennom adoptivfaren sin, og adoptivdattera ble dermed uaktuell som kone for den adopterendes sønn, siden hun nå var å regne som søstera hans;⁶¹ ens sosiale stand kunne ved adopsjon endres, man bare i positiv retning, for «(...) *senātor etsī ā plēbēiō adoptātus est, manet senātor (...)*»;⁶² og gjennom Augustus' lover var det bestemt at dersom den adopterte var belastet med noe legalt, ble dette overført til adoptivfaren hans.⁶³

III.3.4 *Dīvortia* – skilsmisser

Som nevnt i forrige kapittel, er det minimalt å finne om skilsmisse i *Digestene*. Til sammen elleve punkt er nedfelt i kapittel 2 av *Digestenes* bok 24, tre hver ved Paulus og Ulpian, to ved Papi- nian og resten fordelt på Gāius, Julian og Modestīnus. Det ene av punktene refererer til Sabīnus, og har å gjøre med galskap. De andre punktene går derimot kortfattet inn på under hvilke forhold en skilsmisse kan gjøres, og hvordan den iverksettes.

Ekteskapet ble oppløst ved skilsmisse, død, fangenskap eller andre former for servilitet.⁶⁴ Det er ikke utenkelig at det faktisk *var* slik Jones & Sidwell forteller, at en mann kunne la seg skilles fra kona si, ganske enkelt ved å kommandere «*Uxor, vāde forās!*», slik vi så i forrige kapittel, men lov- teksten fra Justinians tid, har ingen referanse til utsagnet over. Derimot har man variantene «*tuās rēs tibi habētō*» og «*tuās rēs tibi agitō*»,⁶⁵ som kan tyde på at man hadde lagt flere føringer for hvordan en skilsmisse skulle gjøres, for å enda mer enn før forhindre skilsmisser iverksatt mens sin- nene var i kok. Faktisk står det eksplisitt at ting sagt eller gjort i sinne ikke har lovens kraft, med mindre partene – begge – viser at de faktisk står ved det tidligere uttalte og har til hensikt å gjen- nomføre det.⁶⁶ Loven ble skjerpet for bedre å trygge ekteskapet.

Forhastede skilsmisser måtte altså begrenses. Allerede på Augustus' tid ble det innført krav om at skilsmissen måtte gjøres foran vitner, og i Paulus' *Dē adulteriō* står det at en skilsmisse var ugyldig, med mindre den hadde blitt erklært foran syv myndige borgere og en mann frigitt av en av

⁶¹D.1.7.23. Man ble altså kognat til alle man ble agnat til, og ikke kognat til dem man ikke ble agnat til: Ens adoptivmor er ikke ens mor, mens ens adoptivsøster er ens søster fullt ut, siden man er i slekt med henne gjennom (adoptiv-)faren sin. Se for øvrig også D.23.2.12.

⁶²D.1.7.35: «(...) selv en senator adoptert av en plebeier, fortsetter å være senator.» Jf. ^m/n. 40 s. 51 og D.4.5.3–4.

⁶³D.1.7.45.

⁶⁴D.2.4.2.1. Originalteksten lyder «*vel alia contingente servitūte utrīus*» – «eller ved andre former for servilitet av hvem som helst av dem». Betegnelsen brukt i oversettelsen er «*slavery*» – slaveri – men det blir upresist her, tatt i betraktning forklaringa gitt tidligere (s. 39) på hva opprinnelsen for ordet slave er.

⁶⁵D.2.4.2.2: «Hold tingene dine for deg [selv]» eller «Gjør tingene dine for deg [selv]». Verbet er for øvrig futurum aktiv imperativ, ei form som gjerne ble brukt i lovformuleringer, og som er ei noe svakere bydeform enn den vanlige presens imperativ. E.131.a, NS.186.2

⁶⁶D.2.4.2.1–3.

forfedrene.⁶⁷ Også skilsmisser som følge av sidesprang måtte kontrolleres. Papinian forteller om Hadrians forvisning av en mann i tre år: mannen hadde forsøkt å skaffe seg en annen manns kone ved å føre henne til huset hans og sende skilsmissemisnotis til ektemannen hennes fra seg.⁶⁸

Ei annen endring man kan se, er i behandlinga av utroskap: I motsetning til tidligere, der det var enhvers plikt å anklage ei kone for utroskap, dersom hun ikke ble stilt til ansvar av ektemannen eller faren sin, ser det ut til at dette nå var en anklage kun en ektemann hadde anledning til å komme med.⁶⁹ Man kan bare lure på om dette har sammenheng med det stadig økende problemet med folk som levde av å grave opp grums om andre, for så å starte svertende rettssaker mot dem.⁷⁰ Uansett ser det ikke ut til å ha virket spesielt bra, bortsett fra blant allmuen; den stadig økende skilsmissemfrekvensen i løpet av republikken ser ikke ut til å ha stagnert nevneverdig, og mot slutten av keisertida var skilsmisse blitt rutine.⁷¹

III.3.5 Testāmenta & hērēditās – testamenter og arv

Ulpian er utvilsomt den viktigste kommentatoren hva gjelder arvespørsmål; ser man i kapittel 3 og 4 av bok 5 i *Digestene*, står han for rundt en tredjedel av kommentarene, med Paulus tett følgende etter, og Gāius som den tredje mest brukte.⁷² Bare én referanse er å finne til Sabīnus i bok 5 (gitt av Paulus), mens i D.28.1 er Ulpian den eneste som referer til Sabīnus, som han gjør i fire av kommentarene sine (punkt 11, 18, 20 og 21). Dette sett under ett, tyder på stor aktivitet innen dette feltet av loven. 11 av 50 bøker i *Digestene* håndterer på et eller annet vis overgangen fra én generasjon til en annen, og adopsjon – som tatt opp i III.3.3 s. 52 – er uløselig knyttet til dette. Moderne undersøkelser av romersk tekstmateriale har vist oss at den agnatiske prioriteringa i det romerske samfunnet ga eliten et utstrakt problem med sønneløse fedre og faderløse sønner; dermed måtte mange ty til adopsjon, eller alternativt la slekta videreføres gjennom døtrene. Loven åpnet for dette, og det er på det rene at døtrene var verdsatt.⁷³ Dersom et testamente ikke var utferdiget, gikk arven i like deler til kone tatt *cum manū* og barn som ikke var myndiggjort av faren. Men det hørte til sjeldenhetene

⁶⁷ D.24.2.9. Dette som omtalt i forrige kapitels s. 34. Se for øvrig kommentaren på s. 113.

⁶⁸ D.24.2.8.

⁶⁹ D.24.2.11.2.

⁷⁰ Jf. ^m/Tacitus' kommentar s. 36.

⁷¹ Brundage 1987: 23. Se også Pomeroy (1975: 157): I politisk stabile tider så det ut til å være færre skilsmisser.

⁷² I D.5.3 (58 kommentarer) er fordelinga Ulpian: 19, Paulus: 18, Gaius: 9; i D.5.4 (10 kommentarer) er den Ulpian: 3, Paulus: 3, Gaius: 1; og endelig i kapittel 5 (2 kommentarer) og 6 (3 kommentarer), er fordelinga Ulpian: 1 og 2, og Gaius og Paulus i hver. Trenden fortsetter i D.28.1, med Ulpian: 9, Paulus: 6, Gaius: 3, Modestinus: 3 og resten i hver (av til sammen 31 kommentarer).

⁷³ Lindsay i Rawson 2011: 354f.

at et testamente ikke var nedtegnet, og dersom en ikke husket barna sine i testamentet slik de fortjente, kunne de gå til rettsapparatet og få testamentet omgjort.⁷⁴

Roma – eller andre tilsvarende storbyer – var stedet fintfolk dro til for å få gjort de nødvendige ærendene og utført de politiske pliktene sine. Skikkelig folk hadde bopælen sin på landet, og romerne hadde et nærmest drømmende forhold til livet som bonde; vi ser dette ikke bare gjennom de mange bøkene skrevet om landbruk av den romerske eliten, men også gjennom blant annet den store mengden pastorale dikt. Mange av dem historia har husket, ervervet seg store landlige gods spredd rundt i riket, enten ved å kjøpe dem, som gaver for utførte tjenester eller ikke minst gjennom arv både fra gode venner og takknemlige klienter.⁷⁵ Det var viktig å ikke binde seg for sterkt økonomisk til gården, for det var nødvendig å ha kontanter så man kunne leve standsmessig i storbyen. I noen tilfeller kunne feilaktig prioritering føre til at arvtageren ikke ville akseptere godset;⁷⁶ romersk lov ga anledning til å nekte å ta imot en testamentert arv, og en arvtager var gitt anledning til å si fra seg en tidligere godtatt arv, dersom han kunne vise til at han tok imot den uvitende om konsekvensen av aksepten.⁷⁷ På samme måte beskyttet i hvert fall senere lovgivning folk fra å ruinere seg, ved å gjøre transaksjoner i feilaktig tro om at de skulle motta en arv for å kompensere for det; dersom arven ikke tilfalt dem, og de for eksempel hadde solgt unna land i tro om at de skulle overta annen eiendom, fikk de anledning til å gjøre om på den opprinnelige avtalen.⁷⁸

III.3.6 *Concubinae & alia stupra – konkubiner og andre sidesprang*

Kanskje kan det skyldes den strengere reguleringa av hva som var akseptabel praksis, men i løpet av keisertida var konkubinaten blitt så allment at man kunne forvente å finne det blant menn i alle sosiale lag. Sosiale endringer i det romerske samfunnet gjorde at konkubinaten etterhvert ble et akseptabelt alternativ for stadig flere. Disse var gjerne folk som av ulike årsaker ikke hadde råd til å inngå et fullverdig ekteskap, for eksempel grunnet manglende økonomisk kapasitet til å håndtere medgifta. Til tross for at et økende antall valgte denne løsninga, virker det ikke som at dette endret på det tradisjonelle forholdet mellom elskereren og konkubina; det fortsatte å være normalt for ham å være av høyere rang enn henne. Da Augustus leste opp den gamle talen for Senatet (da han ville ha

⁷⁴ Allerede på Sabīnus' tid, kunne gutter og jenter gjøre det fra henholdsvis fylte 14 og 12 år (forutsatt at de ikke var underlagt foreldres kontroll). Jones & Sidwell 1997: pt. 320 ss. 215f; D.28.1.1, 4–6. Om de som ikke kunne skrive testamente, se bl.a. D.28.1.6.1 (men kontra dette D.28.1.7), og D.28.1.8, .11, .15, .17–.18.

⁷⁵ Jones & Sidwell 1997: pt. 272–273 s. 185f, pt. 277 ss. 188–190, pt. 280 ss. 191f.

⁷⁶ Jones & Sidwell 1997: pt. 279 ss. 190f.

⁷⁷ D.5.3.17, .18; også D.5.3.13.13–14 er av interesse. D.5.3.8 for det motsatte: Å først ha godtatt den avdødes vilje, for så å kreve det omgjort fordi man ikke var klar over konsekvensen av den avdødes testamente.

⁷⁸ D.5.3.17.

ekteskapsloven sin vedtatt), var nok dette noe av det han tenkte på: stadig færre inngikk lovlige ekteskap. Lover til tross, selv om det egentlig skulle være kun ei konkubine per mann, ser det ut til at

Et knippe romerske ord for «hore»*

casalis, -is	lysthusbetjenerske
cāsōris, -is	oppheverske,
cāsōnita, -ae	ødeleggerske
charybdīs, -is	av gr. Χάρυβδις, i gresk mytologi kjent fra Odysseen, som havgapet (muligens ved Sicilia) ved Skyllas hule – i Italia kjent som et allslukende sjømonster «sjarlatinne»
circulātrīx, -īcis	samfunns-/felleskone, -dame
commūnis mulier	koblerske (Latinsk ordbok (L. o.))
conclīiātrīx, -īcis	«luksusforlystelse»
dēlicta, -ae	adj. av <i>diabola</i>
diabolāris, -e	av <i>diabolus</i> , fra gr. διάβολος, på denne tida: «ryktesprederske»
diabola, -ae	kona til Nereus (gr. guddom for (rolig) hav og samkvem), nereidernes mor: «hun som besørger samkvem»
Dōris, -idīs	[ei] beryktet
fāmōsa, -ae	høne
gallīna, -ae	kvige
iūnīx, -īcis	kvige, ung kvinne
iūvenca, -ae	[ei] friggitt
īberīna, -ae	snegle
īmāx, -ācis	ulvinne
lupa, -ae	hetære, skjøge, «[penge]tjenerske»
meretrīx, -īcis	«nifimejente» (ɔ: etter solnedgang)
nōnāria, -ae	medhustru, konkubine, frille, elskerinne
paelex, -icis	vandrerke, [ei] fremmed
peregīna, -ae	overtalerske
persuās(i)trīx, -īcis	dyr, kostbar; ei man ødsler penger på løssluppen, pågående, skamløs (ref. <i>palam</i>): «pågåerske»
pretiōsa, -ae	«beroligerske»
procāx, -cācis	tingliggjøring: «bare et skinn»
prōseda, -ae	(ei) toga(be)kledd
scortum, -ī (-a/-ae)	kone, følgesvenninne
togāta, -ae	
uxor, uxōris	

* Brundage 1987: 25; L.o. Se fotnote 81.

dette i løpet av keisertida har sklidd stadig mer ut, særlig blant velstående.⁷⁹ Kan hende var det slike endringer som gjorde at utroskap senere skulle bli hardere straffet. Marcus Aurelius innførte retten til *quaestiō servōrum*, Septimius Severus oppfordret folket til å føre anklager om utroskap (som førte til en eksplosiv vekst i antallet saker), og en gang før Konstantin, ble dødsstraff innført.⁸⁰

Prostitusjon var selvfølgelig også svært utbredt. I tekstboksen sees et utvalg av ordene vi vet romerne brukte for å betegne horer, alt fra små-humoristiske til kaldt betraktende. Variasjonen og antallet alene sier noe både om hvor utbredt og hvor variert sexhandelen må ha vært.⁸¹ Å leve i konkubinatt var ikke definert som usømmelig, men som vi så i forrige kapittel, ble man stemplet som moralsk forkvaklet dersom man valgte å selge seg. Nå er det naturligvis problematisk å ordlegge seg slik; det er på det rene at det var de færreste som

«valgte å selge seg». Diocletian skal ha gjort et forsøk på å forby foreldre å gi overflødige unger til bordellene eller å sette dem ut på gata, men lovgiving til tross: Det hadde stort sett ingen effekt; barneprostitusjon fortsatte å være utbredt.⁸²

Overgangen til keisertida ga oss to klasser av prostituerte. Blant de lavere hadde man ordinære horer, igjen delt i to grupper: den ene, de som jobbet på bordell, som hadde registrert seg hos magistraten og betalte skatt; den andre, de som jobbet alene på gata, som vanligvis var mye billigere, men som òg kunne være betraktelig farligere. Horene i den høyere klassen – kalt *dēlictae* eller

⁷⁹ Brundage 1987: 23f.

⁸⁰ McGinn 1998: 143, n. 153 s. 241, 247. *Q. serv.*: «utspørring av slaver», ɔ: «slaveutspørring», «slaveavhør».

⁸¹ Brundage 1987: 25. Kommentar til glosene: Ordet *meretrīx* ble først i middelalderen ensbyttende *spesifikt* med «hore», men det stammer fra romersk tid. Cicero bruker det, for eksempel i *Phil.* 2.44, og vi kjenner det dessuten fra gammel romersk lov. Se også McGinn 2003: 100.

⁸² Brundage 1987: 26.

pretiōsae – kan man lese om blant annet hos Sveton, og de bestod av dem som med ord fra vår tid kan betegnes som luksushorer, eskortepiker eller kurtisaner (og i noen tilfeller også kurtisører). På Caligulas tid ble disse gjerne tatt vare på av rike menn fra de høye sosiale sjiktene,⁸³ og selv om de i teorien var akkurat like «dårlige» folk som vanlige horer, hindret ikke det dem i å vandre i de høyeste sirklene.

III.4 KRISTENHETENS INNVIRKNING

Når man skal omtale kirka i denne perioden (altså de to første århundrene), kan man i beste fall snakke om kirker gruppert etter regioner. Det er fra Trajans tid man begynner å se noen særlig aktiv keiserlig inngripen i de kristnes levevis, hvis man ser bort fra forfølgelsene under særlig Nero og Domitian.⁸⁴ Noen av de første *romerske* kildene på de kristnes tilstedeværelse, er etter bybrannen i 64 (se s. 138), da kristne skal ha blitt avstraffet brutalt (men ikke for brannen, ser det ut til, etter som samtida fortsatt la skylda for brannen på Nero).⁸⁵ Men frem til Commodus' ende, var den kristne kirkehistoria ei fortelling om forskjellige kristne menigheter spredd rundt i det romerske riket; først etter ham kan man snakke om noe som ligner ei enhetlig kirke.⁸⁶

En juridisk institusjon man gjerne anser som kristen, er monogamt ekteskap, men når man sporer historikken, ser man at det egentlig er et gresk-romersk fenomen som har røttene sine tilbake til lenge før den kristne tradisjonen oppstod (se òg III.2 s. 48); kristendommen hadde derimot ei viktig rolle i videreføringa av monogamiet.⁸⁷ Kristen seksualmoral som én sammenhengende doktrine, etableres ikke før i løpet av det femte til sjette århundret, men ved å lese for eksempel Paulus' brev, kan man se at tankene om ånden over kjødet allerede på hans tid ble forkynt. Så er da også den kristne doktrinen en vevnad av – blant mye annet – stoisk lære om seksualetikk og jødiske og hedenske renhetsidealer.⁸⁸ Forholdet mellom kropp og sjel er svært fremtredende i Paulus' brev. Han setter av mye plass til å skrive om omskjæring, og konkluderer i det andre brevet til romerne

⁸³ Brundage 1987: 25.

⁸⁴ Edwards i Bowman/Garnsey/Cameron 2005: Ss. 577, 580 og 587: Marcus Aurelius. I 177, i Gallia, var det voldsomme forfølgelser av kristne, som ble anklaget for å ha bedrevet «*Thyestean banquets and Oedipal copulations*». Keiseren skal ha anbefalt at de som sa fra seg troa skulle unnskyldes, men dette ble ikke etterkommet; mange romerske borgere ble torturert og halshugget (s. 587). S. 579: Trajan. Edwards viser til Trajans krav om fornektelse og forbannelse av Jesus, og om at de kristne som andre skulle ha rett til åpen rettssak som alle andre. Se for øvrig ss. 578: Antoninus Pius; 578 og 581: Hadrian; 583 og 584: Nero og Domitian.

⁸⁵ Edwards i Bowman/Garnsey/Cameron 2005: ss. 583f.

⁸⁶ Edwards i Bowman/Garnsey/Cameron 2005: 588.

⁸⁷ Scheidel i Rawson 2011: 114f.

⁸⁸ Brundage 1987: 3. Paulus' brev, se f.eks.: Rom. 1: 21–28 (homofili omtales i vers 27); Rom. 6: 12–13; Rom. 7: 14, 19–25; Rom. 8: 1–9; Gal. 5: 16, 19–26.

(Rom. 2: 29) at «(...) omskjærelsen er hjertets omskjærelse i Ånden, ikke i bokstaven.», en tanke som nok hadde fått bifall fra Hadrian.⁸⁹ Det er nettopp brevene hans som er de første håndfaste bevisene vi har på at ei menighet hadde slått rot i hovedstaden.

Det ser altså ut til at kristen tankegang ikke har hatt noen innvirkning i perioden som er aktuell for denne teksten, fra slutten av det første århundret fvt. til slutten av det andre århundret evt. Kristenheten var enda ikke samlet i ei kirke, men var heller mange forskjellige kirker spredd rundt i de romerske provinsene. Det samme kan dermed også sies om kristendommen. Det skulle altså enda gå ei stund før den kristne tenkninga begynte å få gjennomslagskraft i den romerske lovgivninga generelt, og romersk lovgivning relatert til seksualitet spesielt.

III.5 SAMMENFATNING

Dette kapitlet har gjennomgått nesten to hundre år. Mens den litterære gullalderen var avsluttet og sølvalderen innledet, befant man seg juridisk i den klassiske perioden; hele perioden oppgaven befatter seg med, er altså innen romerrettens glanstid. Juristene var mange, og etterhvert som keiserembetet fikk satt seg, ble de dyktigste juristene tett knyttet til keiseren. Mot slutten av perioden vår, ser vi samtidig hvordan pretorembetet hadde mistet stadig mer av den lovskapende kraften sin, den endrede funksjonen endelig konsolidert under Hadrian.

Det skjedde få juridiske nyvinninger, og man kan få inntrykk av at mesteparten av lovarbeidet som ble gjort, var mer som å tette hullene i en gammel, kronglete lovens vei, heller enn å bygge en ny og bedre vei for fremtida. Augustus' lover fikk stå mer eller mindre urørt, som et standardverk som definerte hvordan ting burde være, selv om vi har sett at det overhodet ikke var slik i praksis: Marcus Aurelius så det nødvendig å få igjennom et *senātuscōnsultum* for å forhindre senatordøtre i å gifte seg ned i alt for lav stand, som ble stadig vanligere i keisertida. Kanskje skyldtes dette at ekteskap som følge av kjærlighet ble vanligere, for å vise kjærlighet offentlig ble ikke bare mer godtatt, men dessuten moteriktig blant de rike. Som forventet var det samtidig ei stadig økning i skilsmissemfrekvensen.⁹⁰ Når man kombinerer dette med de styrkede mulighetene for å forsterke og bevare slekta si med adopsjon – i keisertida også i form av adrogasjon – fikk man voldsomt komplekse familieforhold med adoptivsøsken, stesøsken, halvsøsken og helsøsken om hverandre.

Når konkubinater var blitt så vanlig at selv den vanlige mannen i gata kunne holde seg med ei, må dette ha påvirket familieforhold. Samtidig var barneprostitusjon blitt et så stort problem at

⁸⁹ Se s. 140. Se også bl.a. Gal. 2: 3 og 7, og Gal. 5: 3.

⁹⁰ Se ss. 54 og 55 og tilhørende n. 71.

Diocletian uten hell prøvde å legislere mot det. Det er ingen hemmelighet at romerske menn gjerne holdt seg med en unggutt eller to på si for å tilfredsstille lystene sine, og det blir feil å beskrive dette som grekernes pederasti, ettersom det blant romerne i langt større grad handlet om å tilfredsstille behovene, heller enn å være som en formynder og lærer.⁹¹ Blant ordinære prostituerte så man et classeskille bli til, der de billige, mindre begunstigede vandret gatelangs, mens de (i hvert fall litt) bedrestilte jobbet gjennom bordell. I tillegg ble luksushorene vanligere å treffe på i de høyere kretsene, som kan tyde på et stadig mer avslappet forhold til folks seksualliv, på mange måter stikk i strid med Augustus' intensjon.

Kristenheten fikk som kjent med tida ei viktig rolle som moralsk rettesnor. I hovedstaden vet vi de var tilstede som menighet i hvert fall fra 64, og de første kildene vi for øvrig har som vitner om aktivitet, er Paulus' brev til romerne. Men som vi har sett var de ikke en enhetlig organisasjon så tidlig som perioden vår dreier seg om. Man kan se tegn til at menighetene begynte å bli mer samlet, men det var fortsatt i grupperinger, hvis doktriner i enkelte tilfeller kunne være stikk i strid med hverandre.⁹² Kristen tenkning er derfor ikke av interesse for den videre diskusjonen.

⁹¹ Williams (2010: 11) forteller at pederasti ikke ble ansett for å være homofili – det var bare gresk.

⁹² Edwards i Bowman/Garnsey/Cameron 2005: 573 *et passim*.

IV Seinrepublikansk og augusteisk litteratur

Litteratur ble i antikken i hovedsak formidlet enten ved resitasjon, gjerne av forfatteren selv, ved sirkulasjon av en skrevet tekst, eller ved fremføring av skuespill.¹ For vår del er det – dessverre – lite å hente fra teateret: Plautus' og Terentius' gamle komedier ble fremført langt ut i keisertida, og man kjenner ikke til nye komedier fra etter det andre århundret før vår tidsregning; mot republikkens slutt hadde mimeteateret uansett overtatt mye av rolla til såvel komedie som tragedie.² Vi skal heller se på lyrikk og taler, begge sjangrer som var naturlig velegnet til offentlig høytlesing, skjønt skriftlig sirkulasjon var også vanlig. Ciceros andre filippiske tale, som aldri ble holdt muntlig, er et godt eksempel; som så mange av talene hans, ble den utgitt årevis etter at den ble holdt, redigert med formål om å leses.³

Nå er det vanskelig å kartlegge lesekyndigheten for gamle samfunn, men vi har mange indikasjoner på at det ikke var uvanlig at Lūcius og Gāius Sēius⁴ kunne lese. Ett er de mange restene av grafitti fra Pompeii og Herculaneum, som omhandler de mest dagligdagse ting.⁵ Et annet er hint vi kan finne hist og her hos forfatterne, som Catulls dikt 44, eller Properts' kommentar om egen berømmelse i elegi II.24.A, der han skriver at

«*Tū loqueris, cum sis iam nōtō fābula librō
et tua sit totō Cynthia lēcta forō?*»⁶

«Snakker, det gjør du, nå når den omtalte boka ble alles
2 snakk, og Cynthia-en din leses av alle til torg.»

Et tredje, er funn av skrifter fra vanlige folk, som soldatbrevene fra Vindolanda eller forbanelsesbrikkene (*dēfixiōnēs*) fra Bath. Dessuten hadde romerne offentlige bibliotek i hvert fall så tidlig som 39 fvt., og grafitti og mosaikk vitner om at vanlige arbeidsfolk kjente til historier fra skrevne verk.⁷ Resitasjon var nok likevel den viktigste kilden folk flest hadde til litteratur. Poesien – som vi skal se på fra s. 75 – ble naturligvis først og fremst presentert slik, men selv tekster som historie ble – om enn det endelige målet var et lesende publikum – først presentert som høytlesing.⁸ Så har vi

¹ Om resitasjon, se Sullivan 1991: s. 5 samt n. 10 *loc. cit.*; om sirkulasjon av tekster, se Jones & Sidwell 1999: pt. 419–420 ss. 264–6. McDonnell (2006: 106) forteller at teater faktisk var så populært at folk gjerne kunne skuespillene utenat; man har dokumenterte tilfeller av at publikum felles ropte ut replikkene til skuespillere som datt av lasset (*loc. cit.*).

² Renshaw 2012: 235–240. Miming var talt grovkomedie, i all hovedsak improvisert; pantomime var høyt ansett, replikkkløst drama, sammenlignbart med ballett, spilt av én skuespiller, og gjerne akkompagnert av musiker(e). *Loc. cit.*

³ Om publiseringa av den andre filippiske, se n. 24 s. 64. Hva gjelder den seine publiseringa av mange av talene, har nok endrede politiske forhold utvilsomt hatt betydning for dette.

⁴ Romerske ekvivalenter til Ola Nordmann. I D.12.1.40 kommer Pūblius Maevius inn som et tredje navn.

⁵ Disse kan i dag leses for eksempel på Pompeiana.org (/resources/ancient/graffiti%20ofrom%20pompeii.htm).

⁶ Properts II.24.A.1f. Björkeson (1992: 371) nevner at Properts' første bok ser ut til å ha vært kjent under navnet *Cynthia*.

⁷ Jones & Sidwell 1997: pt. 415–416 s. 262f; Levi 1997: 33. Biblioteket ble bygd av Pollio med verdier samlet fra hærtokt. I Vergils 3. og 4. *Eclogae* hylles han, og det ser ut til han var en av Vergils patroner. Senere bibl.: Se f.eks. Plin. *Ep.* 1.8.2.

⁸ Idag kan det kanskje virke snodig, men historie ble opprinnelig skrevet for underholdning og moralsk styrking. Hva

selvfølgelig talene: Et av de viktigste stedene å motta det vi i dag først og fremst tenker på som litteratur, var *cūria*, altså senatshuset, der saker ble prosedert og politiske møter ble holdt.⁹ Og fremst blant de politiske talerne, var Cicero.

IV.1 RETOREN: MĀRCUS TULLIUS CICERO (106–43)

Alles forsvarsadvokat, Cicero,¹⁰ Europas læremester,¹¹ regnes ikke uten grunn som en av historias største talere. Familien hans var «bare» riddere (altså velstående, men ikke av senatorslekt), men han lyktes i å gjøre politisk karriere; han nådde helt til topps politisk og ble konsul så tidlig som loven tillot.¹² Han så nok på seg selv først og fremst som en statsmann, og han hadde utvilsomt et stort politisk talent. Han forsvarte republikken til det siste med talegaven som våpen og livet som innsats, og da proskripsjonen nådde ham, skal han ha fått bærerne til å sette ham ned, hvorpå han strakk hodet frem og så drapsmennene i øynene før de hugg hodet av ham.¹³

De politiske urolighetene i levetida hans, førte til at han, som mange andre, opplevde perioder da han måtte rømme eller ble forvist, og det var da han skrev de teoretiske verkene sine. Han var dessuten en ivrig brevsriver, og det er bevart 931 brev til og fra ham.¹⁴ Viktigst av alt er likevel talene hans, av hvilke 58 er bevart. Talene, sett sammen med brevvekslinga, avslører et samfunn fullt av politisk spill, intrigemakeri og livsfare for dem som ikke visste å se seg ofte nok over skuldra.¹⁵ En

gjelder kvinner, har vi flust med vitnesbyrd om at de ikke bare gjerne var den første kritikeren ektemannen søkte, men at de også selv leste og lyttet til alt fra epos til faglitteratur, taler, historie og politiske biografier. Det var foretrukket at unge kvinner leste kjærlighetspoesi, mens eldre kvinner helst skulle lese moralfilosofi; det motsatte var upassende. Det ble dessuten lettere for kvinnene å få utdanning og videreutdanning fra seinrepublikken av (Hemelrijk 1999: 52f, 57f).

⁹Jones & Sidwell 1997: pt. 418–419 s. 263f.

¹⁰Navnet Cicero (klassisk latinsk uttale: /'ki.ke.ro:/) kommer fra ordet for kikert, *cicer*, og skulle ha vært gitt en forfader fordi han var vortete (mange tekster mener dette var gitt vår Cicero, men han hadde ikke slike «kikerter» i fjeset). Se f.eks. første side av kap. 1 i Paolo de Ruggiero: *Mark Antony: A Plain Blunt Man* (Pen and Sword: 2014).

¹¹Hertel 1985: 274; Quinn 1996/1973: 235. Se dessuten Catull. 49 og Cic. *Fam.* 6.7.4.

¹²Jones & Sidwell 1997: pt. 66 s. 39.

¹³Hertel 1985: 274. Synet på hvorvidt Cicero lyktes som politiker har endret seg i positiv retning de senere årene. Mens vi i *Verdens litteraturhistorie* fra 1985 får høre at den politiske innsatsen hans av ettertiden «er blitt kritisert eller tilmed latterliggjort.», er Sven Helles mer nøytral og beskriver ham som «en betydelig og indflydelsesrig politiker»; hos Jones & Sidwell påpekes det hvordan forsvaret hans av republikken var «*both heroic and characteristically out of touch with what was really happening.*»; og Stevenson og Wilson fremhever motet han viste ved å kaste hansken mot krigsherren M. Antonius med bare ordene sine som våpen. Se Helles 1999a: 7; Hertel 1985: 272; Jones & Sidwell 1997: pt. 67 s. 40; Stevenson & Wilson i Stevenson & Wilson 2008: 10, 18, 20f. Selv vil jeg nok karakterisere ham som en heltemodig patriot som kjempet like til det siste, i et fæfengt håp om at det kunne gå den veien han ønsket; det kan virke som at de senere skribentene heller mer i den retninga, i motsetning til den eldre Hertel. Som Stevenson og Wilson skriver (*op. cit.* 20f): «*If Cicero was a political failure in comparison to the warlords, he was a brave failure.*»

¹⁴Hertel 1985: 272–275. Det er altså funnet en del brev i senere tid, ettersom eldre utgaver operer med i underkant av 900 brev. I underkant av hundre av brevene er skrevet til Cicero, resten av ham. Kanskje viktigst av alt er at brorparten av brevene ikke ble skrevet med tanke på publikasjon, så de gir oss et usedvanlig godt innsyn i mannen bak ordene (Bailey 2009: omslagsarket; Mørland 1973: 7). Teoretiske verk, bl.a. *Dē nātūrā deōrum*, *Dē orātore*, *Dē finibus bonōrum et malōrum*, *Dē rē publicā* og *Dē lēgibus*.

¹⁵Jones & Sidwell 1997: 333. Om renkesmiinga rundt kuppsaken, se f.eks. Jones & Sidwell (1997) pt. 66–8 ss. 39f.

stor del av Ciceros taler ble naturligvis skrevet til forsvar av klienter (og det var ikke noe spesielt i å fordømme en motstander, for senere å forsvare den samme i en annen sak), men enda mer interessante er talene hans mot statsfiendene, som ikke kan forstås uten å se på konteksten.

Da Julius Cæsar ble drept på senatsmøtet 15. mars 44 fvt. (dagen kalt *īdūs*) av dem som hadde utgjort «den oligarkiske klikken han selv hadde prøvd å fjerne»,¹⁶ var Cicero en av dem som fortvilt og naivt forsøkte å redde restene av republikken. Han selv var opphavet til at vi kaller talene fra denne tida *Ōrātiōnēs philippicæ*, som ei henvisning til kampen Demosthenes førte mot kong Filip II av Makedonia.¹⁷ I Kassios Dions *Historia Rōmāna* omtales denne perioden særlig i bøkene 45 og 46, men beskrivelsene hans er problematisk å bruke grunnet måten Dion behandler kildene sine. Likevel, ved å bruke delene av Dions fortellinger som støttes av Appians beskrivelser og de bevarte brevene fra Cicero – ser man at det er ubestridelig klart at Cicero var en viktig deltaker i det politiske spillet. Men skal vi få en noen lunde riktig oppfattelse av hva som ble sagt og gjort, må vi vektlegge Ciceros taler slik de er bevart i skriftene etter ham, til fordel for Dions beskrivelser.¹⁸

I den første filippiske talen, holdt 2. september 44, forteller Cicero om tilbakereisen til Roma,¹⁹ og starter deretter angrepet sitt mot Marcus Antonius. Man kan oppfatte ham som nokså mild i språket sitt, men dette skyldtes nok bare normal, senatoriell høflighet; M. Antonius skjønte utmerket godt hvilket voldsomt angrep det var på politikken hans.²⁰ Han ble «hvidglødende af ra-

¹⁶ Ravnå 2006: 145. At legene telte 23 knivstikk, sier litt om antallet som utgjorde konspirasjonen (*loc. cit.*).

¹⁷ Helles 1999a: 14; Bailey *et al.* 2009: xvii, Kelly i Stevenson & Wilson 2008: 25. Allerede i 60, ser det ut til at Cicero begynte å leke med tanken om å forme det politiske bildet av seg etter Demosthenes, jf. Bailey, som på s. xxii viser til Cic. *Att.* 2.1.3: «*Fuit enim mihi commodum, quod in eīs ōrātiōnibus quæ Philippicæ nōminantur ēnituerat cīvis illē tuus Dēmōsthenēs, et quod sē ab hōc refrāctāriolō iūdicīālī dicendī genere abiūnxerat ut σεμνότερός τις et πολιτικώτερος viderētur, cūrāre ut meae quoque essent ōrātiōnēs quæ cōsulārēs nōminārentur.*» – «Det var nemlig i min interesse – for det var gjennom talene hans, som har blitt kalt De filippiske, at medborgeren din Demosthenes hadde utmerket seg, og fordi han hadde fjernet seg fra den stivbeinte, generelle juridiske talemåten, slik at han skulle synes *meir alvorlig og lik ein politiker* – å sørge for at også [talene] mine skulle være slik at folk ville betegne dem som konsulære.»

¹⁸ I Kassios Dions *Hist. Rom.* 45.26–27 ser vi hvordan han bruker Ciceros ord for å fremstille Cæsar nærmest som en uskyldig deltaker lurt av M. Antonius til å gå mot staten. Ciceros svar på anklagene mot seg, ser vi fra 45.18. Innholdet minner til dels om den 2. filippiske, men er tidsmessig til rundt den 5. og 6; de faktiske ordene brukt av Dion, er ikke å finne noe sted i Cicero-alesamlingene. A. B. Bosworths (1988: 95) forklarer at slik bruk av taler skyldes at man i antikken mente det var historikerens oppgave å gjengi bevingede ord der dette bidro til fortellinga og formidlinga av det som skjedde; talen kunne uproblematisk tas ut av konteksten den ble brukt i, for å forklare en annen situasjon. Dions bruk av Ciceros filippiske taler, er et utmerket eksempel på dette, for som Bosworth forteller: «*Dio ransacks the corpus of Philippic orations for subject-matter, which he rearranges in a new invective, supplemented by non-Ciceronian material extracted from his earlier historical narrative.*» (*op. cit.*: 97). Takk til Peter Donnelly (Google+: Latin).

¹⁹ Cic. *Phil.* 1.1–10. Hvorvidt første og andre tale skal regnes som del av det filippiske korpus, diskuteres av Bailey *et al.* på ss. xviii–xxii. For vår del, er dette uansett irrelevant.

²⁰ Se Cic. *Phil.* 1.13, om minnefester for avdøde; 1.14, om Pisos svar på Antonius' tale, og dessuten nn. 1.2, 1.8 og 1.10 til den 1. filippiske tale i Helles 1999b; 1.16ff, om M. Antonius' håndtering av Cæsars *acta*; 1.20, om dommere; 1.23, om konsekvensen av opphevelsen av Cæsars *acta*/lov; 1.25f, om vetorett og -bruk; 1.32, om fjernelsen av brennemerkinga av Cæsar som diktator, til Cæsars evige vanære («*Haec inusta est ā tē, ā tē, inquam, mortuō Cæsari notā ad ignominiam sempiternam.*»). Om senatoriell høflighet, se Kelly i Stevenson & Wilson 2008 s. 37, samt n. 26 *loc. cit.*

seri»,²¹ og leverte svar på tiltale 19. september; som under Ciceros tale mot ham, uten den andres tilstedeværelse.²² De bevarte brevene til og fra Cicero, gjør at vi kan være praktisk talt helt sikre på at den andre filippiske talen ble skrevet som svar på M. Antonius replikk,²³ en replikk som skal ha fortont seg mer som en fylliks utbrudd enn en politisk tale. Cicero holdt den ikke muntlig, men den kan ha blitt publisert i løpet av desember 44.²⁴

IV.1.1 Exōrdium – innledning (2.1–2.2)

Cicero gikk til frontalangrep på Marcus Antonius, og brukte alle de retoriske våpnene han hadde til rådighet for å strippe ham for all den maskulinitet han måtte ha hatt, for dermed å gjøre ham til en person uskikket til å virke som politiker.²⁵ Allerede fra første avsnitt finner man diskrete, seksuelt ladede uttrykk:

*Tū nē verbō quidem violātus, ut audācior quam Catilīna, furiōsior quam Clōdius vidērēre, ultrō mē maledictīs lacessistī, tuamque ā mē aliēnātiōnem commendātiōnem tibi ad impiōs cīvis fore putāvistī.*²⁶

Du – ikke engang av et [eneste] ord krenket, for å synes dristigere enn Catilina, mer avsyndig enn Clodius – angrep meg med hånord, og trodde bruddet ditt med meg skulle være deg til anbefaling blant illojale borgere.

Den andre filippiske talens struktur

1. exōrdium	innledning
2. refūtātiō	gjendring eller motbevis
a. parfītiō	inndeling, talens sak
b. transītiō	overgang
3. cōfirmātiō	bevis, begrunnelse
4. perōrātiō	epilog, talens slutt

Ciceros anklage (1. phil.) ble besvart av M. Antonius uten nåde. Fryktende egen sikkerhet var ikke Cicero selv til stede for å høre M. Antonius' svar, der hele Ciceros karriere ble angrepet.* Cicero besvarer de viktigste anklagene og retter de første motanklagene i *refūtātiō*, som hos ham blir del av bevisførselen for å vise den andres svakheter, og dermed styrke argumentene en kommer med i *cōfirmātiō*. *Cōfirmātiō*, den «saftigste» delen av talen, består av fire deler:

- 44–50a: Angrep – M. A.s tidlige år.
- 50b–78a: Angrep – M. A.s offentlige karriere under borgerkrigen.
- 78b–111: Angrep – M. A.s konsulat.
- 112–114: Advarsel – veien til sann ære.

* Bailey, Ramsey & Manuwald 2009: 49–53.

²¹ Helles 1999a: 73.

²² Cic. *Phil.* 1.31; Helles 1999a: 73. Hva gjelder dette, ser Bailey *et al.* (2009: xx) også her ei mulig bevisst kobling til Demosthenes' taler, der motparten – kong Filip II var den fysiske fraværende fienden.

²³ Helles 1999a: 73.

²⁴ Om betydninga av å miste besinnelsen, se n. 34 s. 66. Bailey *et al.* 2009: xxi–xxii; Helles 1999a: 9, 15, 74; Kelly i Stevenson & Wilson 2008: 22, 26, 29f, 34; Phillips 1986: 236; Stevenson & Wilson i Stevenson & Wilson 2008: 5–9; Warmington 1926: xiv, 61f. I motsetning til hva Warmington hevder (det er tross alt lenge siden den ble skrevet), at den andre filippiske ble publisert i løpet av november, er Phillips mer tilbakeholden, slik Helles, og i enda større grad Bailey og Kelly, er; han foreslår at ei mulig publisering kan ha skjedd i desember, men det er dog ikke absolutt. Uansett ble talen sendt Atticus fra Cicero med følgende ord (Cic. *Att.* 15.13.1): «*Ōrātiōnem tibi mīsī. Eius custōdiendae et prōferendae arbitrium tuum. Sed quandō illum diem cum tū ēdendam putēs?*», altså «Jeg har sendt deg en tale. [Den er] til din oppbevaring, for ved ditt forgodtbefinnende å offentliggjøres. Men tror du den dagen noensinne [kommer] når du kan publisere?» Begrepet «publisering»: Om anakronismen, se Hemelrijk 1999: 147f og nn. 5 og 8 s. 319. For en kortfattet presentasjon av hvordan publisering fungerte på Ciceros tid, se særlig de to første sidene av Phillips' artikkel, Hemelrijk *loc. cit.*, og ikke minst Kellys artikkel, som går i dybden på den svært tette og hurtige publiseringa av de filippiske talene. Kelly regner det vel å merke som usannsynlig at talen *ikke* ble publisert.

* Phillips tolker *prōferendae* til å være ensbetydende med *ēdendae*, men jeg mener det i denne sammenheng blir mer riktig å tolke det i den direkte betydninga, altså at Cicero ønsket ham å oppbevare teksten til tida var riktig, for så vurdere om det var riktig å publisere det. Man kan lese støtte til denne tolkninga i Kelly *op. cit.* s. 34f.

²⁵ Jf. med s. 6.

²⁶ Cic. *Phil.* 2.1

Når han omtaler M. Antonius selv, bruker han ordet *violātus*: M. Antonius hadde ikke vært utsatt for verken legemlig eller åndelig krenkelse; som vi vet fra hva som kommer i den senere talen, var nok dette et hint om hva alle visste om det utsvevende levesettet hans. Når Cicero omtaler forholdet dem imellom, bruker han ordet *laccessitī*: Det er latent med seksualitet, og kan oversettes som å lokke eller ertende egge, eller også å utfordre, provosere eller angripe. Og hva var Cicero blitt «ertende utfordret» med? Ord han beskriver som *maledicta* – hånende skjellsord og krenkende tale; utfra det vi kjenner til om Ciceros eget seksualliv,²⁷ kan vi anta at det hadde noe å gjøre med ekteskapet hans til ei – selv etter datidas normer – drøyt ung jente for en sekstiåring.²⁸ Avslutningsvis omtales M. Antonius' omgangskrets som *impiū*, ugudelige, syndige mennesker.^{29, 30}

Cicero beskriver altså M. Antonius og omgangskretsen hans med ord som i konteksten kobles til M. Antonius' *manglende seksuelle kontroll*, noe som igjen er med på å karakterisere ham som uskikket til det politiske vervet han er satt til å skjøtte.

²⁷ Cicero selv ble i følge Dion (46.18.6) av Q. Fūfius Calēnus (introdusert i 46.1.1) beskyldt for å være så ille «(...) at [han] satte kona til å prostituere seg og tok dattera som elskerinne.» ← «(...) ἀλλὰ τὴν τε γυναῖκα προαγωγέειν καὶ τὴν θυγατέρα μοιχεύειν.» – «(...) (...) å prostituere kona og gjøre utukt med dattera.» Takk til prof. em. des Bouvrie for hjelp til oversettelsen fra gresk.

²⁸ I *Dē officiis* (1.85) sammenligner han statsstyret med vergens ansvar: Slik vergen må ta avgjørelser til beste for den beskyttede, ikke med hensyn til seg selv, slik må også statsstyrene handle for staten. Hva da med ekteskapet hans til den unge Publilia? Han var blakk,[†] hun var rik, men han var vergen hennes. Kritikken noen ga under bryllupet avviste han med skarpt vidd: «*Crās mulier erit.*»[†] Høsten 46 giftet de seg, og noen uker senere, året etter, skilte han seg fra henne; beretningene sier det var fordi hun av sjalusi var kald og ufølsom hva gjelder Ciceros tap av dattera Tullia. (Hemelrijk 1999: n. 171 s. 257; Rawson, E. 1983: 223–5; Plut. *Cic.* 41.)

[†] Grunnet skilsmisseoppgjøret. Dion 46.18.3; Cic. *Att.* 12.51.3: «*Dēbere nōn esse dignitātis meae (...): <Hoc metuere, alterum in metu nōn pōnere!> (...).*» – «Det er ikke verdig for meg å være i gjeld (...): <[Rart] å frykte dette, [og] å ikke regne dette andre som forferdelig!> (...).» Plut. *Cic.* 41.

[†] Quint. *Inst.* 6.3.75: «Hun kommer til å være et kvinnfolk i morgen.»

²⁹ Se òg Cic *Phil.* 2.50 [21] og nn. 30, 47, 48, 49 og 61 dette kapitlet. Begrepene *pius* og *pietās* er i det hele tatt svært sentrale for romernes forståelse av hvordan en god romer burde te seg, som *Aeneiden* er et godt eksempel på. Noen lesetips: Den nå svært gamle artikkelen «Pietas versus Violentia in the Aeneid» (*The Classical Weekly*; bd 25, N° 2, okt. 1931; ss. 9–13) av E. Adelaide Hahn, undersøker Vergils bruk av disse motpolene til å beskrive heltene og skurkene, og hvordan den motsatte bruken gir fortellingas roller flere dimensjoner; han lister også opp alle relevante passasjer. Kenneth McLeish' artikkel «Dido, Aeneas, and the Concept of *Pietas*» (*Greece & Rome*; bd. 19, N° 2, okt. 1972; ss. 127–135) viser hvordan Didos rolle bidrar til å understreke Aeneas' sterke *pietās*. Til slutt Sirakovas artikkel (2011) som ser på begrepet *pietās* og koblingene *pietās in deum, in patriam* og *in familiam*, og problemene med å oversette begrepet til dagens språk.

³⁰ I nyere, klassisk forskningslitteratur har man i følge Sirakova begynt å legge vekt på hvordan *pietās* nå heller kobles til mellommenneskelige forhold, heller enn menneske–gud–forhold. Han forteller hvordan Cicero bruker *pietās* hele 56 ganger i de 58 talene sine, og at det bare er i fem av tilfellene at Cicero gjør ei kobling til det guddommelige. «*Parents are the usual subjects towards whom pietās is manifested, but pietās is also due to one's children and, in Cicero, to friends as well.*» Sirakova 2011: 1. Se dessuten nn. 29, 47, 48, 49 og 61 dette kapitlet. Merk sammenfallet mellom *pietās* og konfusiansk lære, f.eks. i det koreanske *hyo* (孝).

IV.1.2 Refūtātiō – gjendrivning (2.3–2.43)

Dette siste er noe han tar med videre. Han skal vise at Marcus Antonius ikke er en mann, og begynner prosessen i 2.3, med å vise hvordan M. Antonius ikke en gang var i stand til å ta avgjørelser på eget initiativ, fordi han var underlagt den mannlige elskerens sin Gaius Curio.³¹ Den høyst useidelige livsførselen til M. Antonius utbroderes senere i 2.6, der han forteller at «(---) *cum domī tuae turpissimō mercātū omnia essent vēnālia, (---) cum omnīs impūritātēs pudicā in domō cotīdiē susciperēs vīnō lustrisque cōnfectus.*»³² Han avslutter tiraden med å si at ikke bare mangler M. Antonius skamvett, men han må beviselig ha gått fra vettet.³³ De seksuelle eskapadene til M. Antonius er helt sentrale for Cicero, for å få vist at M. Antonius' argumenter ikke kan tilgodekjennes krav på gyldighet.³⁴ Han sidestiller ham med halliker: Etter å ha listet opp og beskrevet store romerske konsulere som skulle ha kunnet gitt M. Antonius gode råd om god livsførsel,³⁵ stiller han M. Antonius i selskap med komiske figurer fra Plautus og Terents; to av dem er parasitter og den tredje hallik,³⁶ og det er slike folk han holder seg med og får råd og vink fra.³⁷ Han er seksuelt passiv, slik man forventer av ei kvinne eller – enda verre – av en slave: Han holder seg med en elsker som bestemmer over dagliglivet hans, han lengter etter denne lik ei viv, og han lar seg bindes til ham nærmest som ei kone, og underkaster seg ham lik en slavegutt kjøpt for seksuell nytelse.³⁸

Det er i hovedsak første del av *refūtātiō* som vies seksualiteten. Det første Cicero gjorde var altså å vise hvordan M. Antonius ikke oppfylte «rammevilkårene» for å regnes som mann. Ved å ha vist ham som seksuelt mangelfull, kan Cicero deretter med letthet angripe de øvrige kvalifika-

³¹ Han hadde vært nøyere på å leve moralsk hvis han, som M. Antonius i følge Cicero hevdet, faktisk hadde underlagt seg Cicerøs veiledning, men «(...) *sī cuperēs, tibi id per C. Curionem facere licuisset.*» – «(...) om du ønsket det, hadde ikke Gaius Curio tillatt deg å gjøre det.»

³² «(---) da alt var til salgs i huset ditt fra et skammelig marked, (---) da du tillot alle former for usømmelighet i et anstendig hus, utmattet av svirelag og horeri.» Bruken av verbet *susciperēs* er verdt å merke seg her; det får her ei nærmest ironisk betydning. Se også s. 70 og 73. Han vender tilbake til svirelagene i 2.104.

³³ 2.9: «(...) *tēque in istō ipsō convincō nōn inhūmānitātis solum sed etiam amēntiae.*» Om han her bare anklager M. Antonius for å være en idiot (han bruker ordet *amēntiae*) eller juridisk gal (*Digestene* bruker da helst ordet «*furiōsus*» for «galskap»), blir spekulasjoner. (Se for øvrig beskrivelsen hans av Cæsars planer i 2.53 [22].) Det er likevel interessant, tatt i betraktning at han velger et så sterkt verb som *convincō*. Galskap i *Digestene*, eksempler fra bok 1–3: D.1.6.8, D.1.18.13.1, særlig D.1.18.14, D.2.2.3.1, D.2.4.4, D.2.14.28.1, D.3.1.11, D.3.3.2.1, D.3.5.3.5.

³⁴ Romerne satte likhetstegn mellom taleren og en *vir bonus*, dvs. en mandig mann, en velstående, sosialt dominerende mann hvis autoritet gjør ham til en man *mā* lytte til. Ved opprettholdelsen av denne maskuliniteten gjennom gode retoriske ferdigheter, beskytter mannen seg fra «*a potential collapse into illegitimate effeminacy*» (min uthevelse). Å være født mann gjør en ikke nødvendigvis mandig, det er heller noe en blir gjennom temming av naturen, for den myndige, mandige stemmen reflekterer ens kvalitet som en *vir bonus* og dermed også «*an assumption about the legitimate role of that sex.*»[†] En mann uten selvdisciplin står i fare for å miste kjønnets sitt. Gunderson i Wyke 1998: 169–72, 179, 183–5 (sitatene: 172, †184). Se også: Walters i Hallett & Skinner 1997: 32f; McDonnell 2006: 72ff, n. 3 s. 73 (*vir-virtus*).

³⁵ Cic. *Phil.* 2.12–14. Han benytter selvfølgelig anledningen til å nevne den store æra han selv ble vist ved Cotta (2.13).

³⁶ Som vi så i kap. II s. 23 havnet halliker rett på lista over vanærede.

³⁷ Bailey, Ramsey & Manuweld 2009: n. 16 s. 68. Se også Cic. *Phil.* 2.58.

³⁸ Cic. *Phil.* 2.3, 2.4, 2.11, 2.44, 2.45. De to sistnevnte er del av *cōnfirmātiō*, naturligvis.

sjonene hans, stadig hintende til motstanderens manglende selvdisiplin. Første offer er vettet:³⁹ «*Nihil profectō sapiō.*»⁴⁰ Deretter angriper han viddet, og sikrer et ekstra stikk i sida ved å nevne at kona er mimerske og skuespillerinne.⁴¹ Etter så å ha forsvart handlingene sine i forkant av borgerkrigen, avslutter han med å forklare at om bare én av hovedaktørene hadde hørt på ham, hadde «(---) *rēs pūblica stāret, tū tuīs flāgitiīs, egestāte, infāmiā concidissēs.*»⁴² Så skal de mindre sakene gjendrives: Han ligner ham med en fyllik, og ber ham våkne fra rusen og tenke som en edru mann;⁴³ når han forteller om anledninger der M. Antonius kunne ha grepet inn, forklarer han handlingslammelsen med at «*Virum rēs illa quaerēbat.*»⁴⁴ *Refūtātiō* avsluttes med å igjen understreke hvilken dårlig mann M. Antonius – *homo audācissime!*⁴⁵ – er, ikke bare i seg selv, men òg i de dårlige menneskene han lar seg omgis med, og forsikrer tilhørerne (altså leserne) om at han har masser av ammunijsjon å ta av, mot denne mannen med slike mengder «*vitiōrum peccatōrumque.*»⁴⁶

³⁹ Cic. *Phil.* 2.19: Han vil ikke tale om M. Antonius på dennes vilkår, for, som han sier: «(...) *nōn dīcō audāciae – cupit enim sē audācem* (---)» – «(...) jeg kaller det ikke djervhet – for han liker [å anse] seg selv djerv (---)». I det hele tatt bruker han «*audācia*»/«*audāx*»/«*audēō*» mye: varianter av substantivet og adjektivet er å finne hele 12 ganger i teskten (2.1, .4, .9, .19, .43 (her til og med i utropsakkusativ, som forsterker inntrykket av at talen ble fremført til ei levende forsamling), .44, .64, .68, .78 og .90), og varianter av verbet 6 ganger (2.16, .39, .49, .64 og .111).

⁴⁰ Cic. *Phil.* 2.19: «Du evner sannelig intet.» ~ «Du er ikke riktig klok.» Se også 2.29: «*Tu autem, omnium stultissime, nōn intellegīs* (---)» – «Men du, størst blant tåper, du forstår ikke (---)»; 2.30: «*Sed stupōrem hominis vel dicam pecudis attendite.*» – «Men rett oppmerksomheten deres mot [denne] mannens – eller, jeg burde heller si [dette] feets – dårskap.»; 2.42 [17], etter å ha omtalt alle pengene mer eller mindre tilrøvet av M. Ant.: «*Haec ut colligerēs, homo amēntissime, tot diēs in aliēnā villā declāmasti?*» – «Rasket du ikke sammen disse tingene – du, åndsforlatte menneske – så du skulle kunne bruke dagesvis deklamerende på en eller annen fremmedmanns herregård?»; og herlig sarkastisk, som i 2.11, 2.31 og 2.95, der han tiltaler eller omtaler ham som «*homō sapiēns*», q.v. Walters i Hallett & Skinner 1997: 31.

⁴¹ Cic. *Phil.* 2.20: «*At etiām quōdam locō facētus esse voluisti. Quam id tē, dī bonī, nōn decēbat! In quō est tua culpa nōn nulla; aliquid enim sālīs ā mīmā uxōre trahere potuisti.*» – «Og på et [tids]punkt prøvde du til og med å være vittig. Gode guder, hvor dårlig det passet seg! Du er ikke skyldfri i det; du kunne jo trekke i alle fall noe vidd fra mimerske-kona [di].» Han vender tilbake til M. Antonius' tilsynelatende humørløshet i 2.39 [16]. Om kona, se også 2.58.

⁴² Cic. *Phil.* 2.24: «(---) hadde republikken fortsatt stått, [og] du hadde – grunnet skandalene, fattigdommen og vanryet ditt – blitt styrtet.»

⁴³ Cic. *Phil.* 2.30: «(---) *ēdormi crāpulam, inquam, et exhāla*» – «Våk opp fra rusen, sier jeg, og la det dunste ut.» Denne passasjen er problematisk, tatt i betraktning neste setning («*An facēs admovendae sunt* (...)»), som gjør at man kan tolke første del av setninga til å bety «Våk opp fra ørska (...)». Men verbet *exhālō* minner etter *L.o.* mer om alkohol som dunster vekk, enn «blås alt vekk» som Bailey (2009: s. 85, l. 2–3) foreslår, og sitatene etter (2.31 og .42) viser at det likevel er rom for den tolkninga jeg har valgt.

Cic. *Phil.* 2.31 [13]: «*Attende enim paulisper cōgitationemque sōbrī hominis punctum temporis suscipe.*» – «Følg nå med ei lita stund og gi bare et øyeblikks rom for en edru manns tenkeevne.»

Cic. *Phil.* 2.42: «*Quamquam tu quidem, ut tuī familiārissimī dictitant, vinō exhālandī, nōn ingenī acuendī causā declāmāstis*» – «Men du gjør deklamasjonen derimot, for – [for så] påstår de nærmeste vennene dine – å klarne hodet for vinen, ikke for å skjerpe sinnet.» Se også n. 40 over.

⁴⁴ Cic. *Phil.* 2.35: «Den saken krevde en *mann*.»

⁴⁵ Cic. *Phil.* 2.43: «du, ditt frekke krek», eller hvilke som helst andre ladede, passende fornærmelser.

⁴⁶ Cic. *Phil.* 2.43: «av skjendigheter og synder» (se *L.o.* «*vitium*» 3 og 4; bet. 5 er kanskje spesielt interessant i så måte).

IV.1.3 Cōnfirmātiō – begrunnelse (2.44–2.114)

Begrunnelsen – eller bevisførselen – begynner med å vise at Marcus Antonius helt fra barnsbein av viste seg å ikke ha hatt de kvalitetene som kreves av en romersk mann, for neppe noe var viktigere enn å inneha *pietās*.⁴⁷ I løpet av Ciceros forfatterskap omtales *pietās* 118 ganger, og hele 56 av gangene er i de 58 bevarte talene hans. *Pietās* til gudene (*pietās in deum/deōs*) var selvfølgelig viktig; *pietās* i barn–foreldre–forhold (*pietās in familiam*),⁴⁸ men òg i forhold til venner og bekjente (hos Catull også mellom elskere), som kan virke som det var enda viktigere for Cicero; og størst av alt for ham var det å vise sterk *pietās* til fedrelandet (*pietās in patriam*).⁴⁹

Hvorfor er *pietās* av betydning for å forstå seksuelt avvik? Cicero er syrlig sarkastisk når han omtaler M. Antonius' evne til å vise *pietās*: «*Etenim est pietātis plēna dēfēnsiō.*»⁵⁰ Skammen han påførte seg og familien ved å ha blitt bankerott før han var myndig var ille, men livet han førte var enda mer skjemmende, og det er her den velkjente passasjen kommer inn:

*Sūmpsi tī virilem, quam statim muliebrem tōgam reddidisti. Primō vulgāre scortum; certa flāgiti mercēs nec ea parva; sed citō Cūriō intervēnit quī tē ā meretrīciō quaestū abdūxit et, tamquam stōlam dedisset, in mātīmōniō stābili et certō collocāvit.*⁵¹

Et viktig rituale for enhver romer, var dagen man skiftet ut barnets *tōga praetexta* (den purkantede togaen båret av fribårne romerske gutter samt embetsmenn⁵²) med *tōga virilis*. Som del av denne høytidelige, religiøse seremonien fikk romerske gutter *praenōmen*-et sitt; frem til da hadde de, lik søstrene sine, ikke vært individer, men bare en del av den store romerske familien. Dette var altså øyeblikket man i alles åsyn trådte over i rekken av romerske *menn*, og det markerte overgangen

⁴⁷ Cic. *Phil.* 2.44. Se òg 2.86, samt nn. 29–30, 48–49 og 61 dette kapitlet. Oversettelsen av *pietās* er nesten umulig. For å nevne noen mulige oversettelser: Avhengig av sammenheng kan det forstås som fromhet og gudsfrykt (*L.o.*: «*pietās*», 1); kjærlighet, pliktfølelse, takknemlighet, respekt og troskap overfor dem som fortjener det eller bør tilgodeses det (*loc. cit.*, 2); «*sentiment qui fait reconnaître et accomplir tous les devoirs envers les dieux, les parents, la patrie, etc.*» – «følelsesytring som gjør seg gjeldende ved å anerkjenne og utføre all plikten [en har] i forhold til gudene, foreldrene, fedrelandet, etc.» (Gaffiot: «*piētās*»); eller ærbødig kjærlighet og ømhet (*loc. cit.*: «*amour respectueux tendress etc.*»).

⁴⁸ Og i forlengelsen av dette kan man også forstå det som mot *lārēs* og dermed gudene. Se nn. 29–30, 47, 49 og 61.

⁴⁹ Sirakova 2011: 1–3. I epistlene 25 ganger; i brevene til Atticus 8 ganger; i de filosofiske verkene 29 ganger, av hvilke bare ni av omtalene ref. til gudene (åtte av disse i *Dē nātūrā deōrum*). Forståelsen av *pietās* endret seg for øvrig med tida. Se nn. 29–30, 47–48 og 61 dette kapitlet.

⁵⁰ Cic. *Phil.* 2.44: «For forsvaret er fullt av pliktfølelse.» → «For forsvaret ditt [formelig] oser av pliktfølelse [overfor faren din].»

⁵¹ Cicero, *Phil.* 2.44: «Du mottok mannstogaen, som du straks lot bruke som kvinnetoga [for å profitere]. Til å begynne med var du ei alminnelig skjøge; prisen for de skammelige handlingene var fastsatt, og ikke en lav en [heller]; men snart kom Curio skridende inn, som førte deg ut av horerigeskjeften [din] og, som om han hadde overrakt deg en stola, tok han deg til viv i et stabilt og varig ekteskap.» Merk: Verbet *collocāvit* betyr å gifte bort, altså slik en far gifter vekk dattera si.

⁵² Fargen på kanten representerte renhet, den var et varsel om å ligge unna, for slike var i samfunnet å regnes for spesielt beskyttelsesverdig grunnet stand, status og/eller alder. Se for øvrig Jones & Sidwell 1997, pt. 125 s. 87, samt pt. 130 s. 90, og pt. 138 og 139 s. 95f om embetsmenns klesdrakt; dessuten «toga» i *Antikkleksikon*. Brundage (1987: 47) forteller at det var dødsstraff for å ha lykkes i å forføre en mindreårig, mens man ble straffet med eksil for et forsøk som mislyktes.

fra å være en privat til å bli en offisiell person, et medlem av *rēs pūblica*.⁵³ M. Antonius, derimot, da han som *iuventūs* skulle ha avtjent lærlingetida si – *tīrōcīnium* – og fullført overgangen fra barn til voksen, lot symbolet på at han var en mann – *tōga virīlis* – heller bli et symbol på at han tilbød typen seksuelle tjenester man kunne få fra kvinner.⁵⁴ Homoseksuell aktivitet var i utgangspunktet ikke av interesse i jussen, men å være en *passiv* mann ble spesielt sett ned på. Ulpians pretoredikt, i *Digestenes* bok 3 kapittel 1, forteller at det kunne koste en både militær og juridisk karriere: «*Removet autem ā postulandō prō aliīs et eum, quī corpore suō muliebriā passus est.*»⁵⁵ Som Brundage sier:

*The law here reflected a feeling that a man who submitted passively to sexual relations with another man betrayed the masculine virtues proper to free male citizens; he was penalized primarily for treachery to the social order.*⁵⁶

Cicero – en mann med lang erfaring som advokat – velger altså et uttrykk (*muliebrem*, s. 68) som sammenfaller med ordvalget i pretorediktet (*muliebriā*, over). Ordet *mulier* var dessuten reservert for kvinner av lav status, eller for å beskrive nedverdiggende handlinger som bare kvinner måtte gjøre.⁵⁷ Videre, når han omtaler forholdet mellom M. Antonius og Curio, forteller han at M. Antonius ble giftet bort til denne mannen (*collocāvit*).⁵⁸ Etter å ha gradvis avkjønnet ham på alle måter i *refūtātiō*, tar han nå skrittet fullt ut og kastrerer ham sosialt. «*Nemō umquam puer emptus libīdinis causā tam fuit in dominī potestāte quam tū in Curiōnis.*»⁵⁹ Kan Ciceros innblanding i forholdet mellom paret ha vært den opprinnelige spiren til M. Antonius' hat mot ham?⁶⁰

M. Antonius' manglende pietet⁶¹ blir nå hovedtemaet, i det Cicero grindgår den offentlige karrièren. Han har selvfølgelig ingen skrupler med å se bort fra små detaljer som at M. Antonius

⁵³ McDonnell 2006: 175–8. Tradisjonelt var dette på 17-årsdagen deres, som var den påkrevde alderen for militærtjeneste. Se også McDonnells n. 44 s. 178, samt s. 10 for et antropologisk perspektiv på tanken om at manndom er noe som må erobres. For jenters del, er det mulig at de fikk *praenōmen*-et på bryllupsdagen. (*Op. cit.* s. 176.)

⁵⁴ Se f.eks. McDonnell (2006: 10) for et antropologisk og sosiologisk perspektiv. Jf. med Cic. *Phil.* 2.44, som sitert over, «*quam statim muliebrem tōgam reddidisti*». Romersk lov beskyttet horer nokså godt. De mistet riktignok arveretten (særs viktig for menn!), men de hadde rett til å drive yrket sitt, og man anså dem for å ikke gjøre noe galt – bare skittent (Brundage 1987: 46). Men prostitusjon var noe den enkelte måtte *velge* selv, og det var derfor det var så ladet med vanry, slik vi blant annet så i seksjon II.2.2 s. 24. Kravet om merking av horer med mørk toga står også omtalt på s. 24.

⁵⁵ «Jeg utestenger fra å anklage på andres vegne også ham som lar kroppen sin åpnes på kvinnevis.» Brundage hevder her (1987: 49) at slike også var utestengt fra selvrepresentasjon, men det er feilaktig. Den første gruppa som diskuteres, kan ikke representere verken seg selv eller andre, og omtales fra D.3.1.1.3–4; de som ikke kan representere *andre* omtales i D.3.1.1.5–6; og de som får representere seg selv og et begrenset klientell omtales i D.3.1.1.7–8. Brundage 1987: 46–9; McDonnell 2006: 183f.

⁵⁶ Brundage 1987: 49.

⁵⁷ Walters i Hallett & Skinner 1997: 34.

⁵⁸ Se òg 2.50: «(---) *advolāsī egēns ad tribūnātum, ut in eō magistrātū, sī possēs, virī tuī similis esse.*» – «(---) fattig kom du flygende ned til tribunatet, for å være, hvis du kunne, like god som ektemannen din i magistratet ditt.»

⁵⁹ Cic. *Phil.* 2.45: «Ingen gutt kjøpt for lystens [tilfredsstillelse] skyld var noensinne så i sin herres makt som du [var] i Curios.»

⁶⁰ Se Cic. *Phil.* 2.45–6.

⁶¹ Cic. *Phil.* 2.50. Se nn. 29–30 og 47–49 dette kapitlet.

hadde kolleger; det viktige her er å vise at han ikke var en mann. Beskrivende det tidlige tribunatet, omtaler han M. Antonius – da 33 år gammel – som «*ūnus adulēscēns*»,⁶² selv om man vitterlig var å regnes til mannsrekkene fra man var ferdig med overgangsritualet som lå i *tīrōcinium*.⁶³ I oppsummeringa av årsakene til borgerkrigen, ligner han M. Antonius med Hélena. Årsaksforklaringa avsluttes med fortellinga om M. Antonius' rundreise som tribun fra by til by: hvordan han viste seg fram nærmest som på triumfferd, men uten å vise evne til *pietās in familiam*, og med mimer-ske-kona si og halliker som reisefølge; og hvordan han tedde seg som en røver – «*erat vīvendum latrōnum ritū (...)*» – og dro rundt og *skammelig* plyndret gull, sølv og store mengder vin.⁶⁴

Etter dette er tid for å se på de store bedriftene hans. (Igen, Ciceros sarkasme er til stede på det sterkeste.) Først får man høre om overtakelsen av eiendommen til den høyt elskede tribunen Pompeius den store (Gnaeus Pompēius Māgnus), ei handling som i seg selv var skammelig. Cicero beskriver tribunhuset som et som hadde sett *pudīcus*, *mōs optimus* og *disciplīna sanctissima*.⁶⁵ Men etter M. Antonius' overtakelse endret det seg til drikking, festing, hasardspill og ei forspilling av luksus selv ikke sjøuhyret Charybdis kunne målt seg med.⁶⁶ Og slik man fant ham hjemme, slik skulle man òg ha opplevd ham i utlandet: horehus erstattet soverommene; dårlige kneiper erstattet trikliniet. Til slutt, i et fattig forsøk på å vise romersk fromhet, skal han ha fraskilt seg kona si, men Cicero evner ikke å se noe stort i det, ettersom hun tross alt var skuespillerinne.⁶⁷

Cicero kommer med stadige henvisninger til at M. Antonius ikke opptrådte som påkrevd av embetet. Ett er å glemme hvilket av de mange embetene han representerte; å stille opp ikledd kun Lupercus-geiteskinnsforkleet, gjorde skam på konsulembetet. Et helt annet er å holde offentlige tæler naken.⁶⁸ Han skal ha vist feighet i strid og sviktet venner, og hatt problemer med å kontrollere

⁶² Cic. *Phil.* 2.52: «[bare] én enslig ungdom».

⁶³ McDonnell 2006: 183: «*After taking the toga virilis and becoming a man and a citizen (...)*» Se også ss. 2–4 om konseptet *vir* og koblinga *vir-virtus*, og dessuten D.4.4.1, og særlig underpunkt .2: «*(...) nam post hoc tempus (vīgintī quīnque annīs nātū) complērī virīlem vigorem constat.*» – «(...) for det er alminnelig enighet om at [man] etter denne tiden (ved fylte tjudefem år) er blitt i fullkommen besittelse av mannlig kraft.» (∴: man er blitt fullkommen mann.)

⁶⁴ Cic. *Phil.* 2.55, 2.58, 2.61–2. Siste sitat, 2.62: «Han måtte leve på røvervis (...). Røvertoktene, 2.62: «*Italiae rūrsus percursatiō eādē cōmīte mīma; (...); in urbe aurī, argentī māximēque vīnī foeda dīreptiō.*» – «[Så var det] tilbake til Italia [for på ny] å flakke omkring med den samme mimerska; (...); i byen [Roma] var det ei skammelig plyndring av gull, sølv og mest av alt vin.» Om skam: se f.eks. 2.63. Om rikdom og sløsing: se f.eks. 2.66–7. Om manglende *pietās in familiam*, se også 2.98f; om manglende *pietās in deum*, se også 2.99. Cic. returnerer til reisene fra 2.101.

⁶⁵ Moralsk renhet og ærbarhet, den største sedelighet, og et høyst fromt og rettskaffent levevis (Cic. *Phil.* 2.69). Bruken av varianter av (*im*)*pudēns* er svært hyppig, hele 19 ganger: Adjektivisk finner man det 12 ganger, i 2.4, .6, .15, .23, .69, .70, .81 (3 ganger), .83, .99 og .104; adverbialt 3 ganger, i 2.16, .19 og .99; substantivisk 2 ganger, i 2.3 og .15; og verbalt 4 ganger, i .61, .68 og .76 (2 ganger). Han har dessuten flere akkusativiske utrop, i 2.4, .15 og .83.

⁶⁶ Cicero er ikke alene om å fordømme overdådig luksus – se f.eks. Catull. 29 og Quinn 1996/1973: 175f.

⁶⁷ Cic. *Phil.* 2.64–70.

⁶⁸ Cic. *Phil.* 2.85, .86. Se også 2.III og Baileys (2009) n. 102 s. 136f. Men se Dion *Hist. Rom.* 46.5.if.

sinnet;⁶⁹ han hevdet seg å være Cæsars sønn, men «sønnens» kjærlighet var ikke sterkere enn at han i følge ryktene forsøkte å ta Cæsar av dage ved en leiemorder;⁷⁰ og han skal ha kommet snikende tilbake til Roma (etter å ha drukket seg til mots først), etter embetet usømmelig bekledd og i ly av natta.⁷¹ Verst av alt var nok likevel maktmisbruket, i kombinasjon med dårskapen og den stadige drikkinga.⁷² Og da han var kommet i besittelse av makta han ønsket, var han ute av stand til å handle selvstendig slik en mann var forventet – «*Nihil ipse poterat; omnia rögābat.*» – og opptrådte underdanig, lik en unggutt, eller enda verre, lik en slave.⁷³

Etter alt dette kan det være til hjelp – for å forstå sammenhengen – å foreta en digresjon om hva mandighet egentlig innebar.⁷⁴ Som vist ved sitatet fra Brundage på side 69, var opptreden som var i strid med seksualiteten ens å oppfatte som et bedrag mot den sosiale orden. En mann, *vir*, må med nødvendighet være preget av manndom eller mandighet; endelsen «-dom» på norsk tilsvarer latinens «-tus», og man får dermed det latinske *virtus*.⁷⁵

So close was the identification of virtus with Rome that when virtus was honored with a state cult, the image chosen for the cult statue was the same as that of the goddess Roma herself: an armed amazon. Virtus was regarded as nothing less than the quality associated with, and responsible for Roman greatness, and was central to the construction of the ancient Roman self-image. (...) [I]t was by this virtus, this "manliness," that Roman supremacy had been built. The Romans believed they were successful because they were "better" men.⁷⁶

⁶⁹ Cic. *Phil.* 2.71, .79 og for så vidt også .88; 2.76, .80 og .101. Se òg 2.78 [32].

⁷⁰ Cic. *Phil.* 2.72, .74.

⁷¹ Cic. *Phil.* 2.76–77, Gell. *NA* 22 og 22.6. Aulius Gellius forteller under overskrifta «*Verba Titī Castriciū rhētōris ad discipulōs adulēscētēs dē vestitū atque calciātū nōn decōrō.*»^{*} at «*<Galicās> autem verbum esse opinor nōvum nōn diū ante aetātem M. Cicerōnis ūsrpāri coeptum, itaque ab eō ipsō positum est in secundā Antōniānarum: <Cum gallicīs> inquit <et lacernā cucurrītī>.*»[†] En stor takk til Ernest Sjøgren som gjorde meg oppmerksom på denne referansen.

^{*} «Taleren Titius Castricius' ord til ungdomslevene [sine] om bekledding og skotøy som er usømmelig.»

[†] «Jeg mener at <Galicās> var et nytt ord [som] begynt[e] å bli tatt i bruk ikke lenge før Marcus Ciceros levetid, fordi fra ham selv fremlegges [dette] i den andre av de antonianske [talene]: «Med galliske sko», sier han, «løp du, og med kort kutte.»» (Kutte, ɔ: kappe med hette.)

⁷² Cic. *Phil.* 2.80, .81 («*(...) aut id factūrum esse quod fēcit.*»), .84, («*quod in porticū Minuciā fēcit.*» – «som han gjorde i Minucius-søylegangen» – ɔ: spydde). Se også f.eks. 2.31 og .87, med mange flere. Til 2.81 har Bailey (2009: 132) bemerkninga «*I.e., nullify the results of the election after the assembly voted (§83).*». Ikke minst er dessuten alle referansene til vin – ofte i overført betydning «svirelag» – verdte å merke seg: 2.6, se s. 66; 2.42, «*vīnī exhālandī*»; 2.62–.63, se n. 64 s. 70; 2.66, «*Māximus vīnī numerus fuit*»; 2.101, «*furiōsam vīnolentiam*»; 2.105, se s. 73; og for så vidt 2.106 (reisefølget hans), «*(...) Mūstēlam et Lacōnem [sēcum habēret], quōrum alter gladiōrum est princeps, alter poculōrum.*» – «(...) han hadde med seg Mūstēla og Lacō, av hvem den ene var sverdmester og den andre drikkemester.»^{*} Navnet betyr for øvrig røyskatt. [†] Navnet betyr lakoner, spartaner, lakedemoner.

⁷³ Cic. *Phil.* 2.82: «Selv evnet han ingenting; han forespurte om alt.»; 2.86: «*Quid petēs? Ut servirēs? Tibi ūnī peterēs, qui ita ā puerō vīxerās ut omnia paterēre, ut facile servirēs; (...)*» – «Hva søkte du? Å kunne tjene [ham]? Du burde ha søkt for bare deg alene, [du] som fra du var guttunge av har levd slik at du var åpen for alt og villig hadde godtatt trelldom; (...)». Ikke handlet han selvstendig, ei heller edru (2.84).

⁷⁴ Idéen *virtus* blir tatt grundigere opp i kapittel vi.

⁷⁵ E § 53; McDonnell 2006: 2. Se òg Bokmåls-/Nynorskordboka: «-dom». Alternativt på norsk «-dighet»/«-lighet».

⁷⁶ McDonnell 2006: 2f.

Det var altså mulig for andre enn menn, eller i det hele tatt mennesker, å inneha *virtus*. Opprinnelig var det knyttet til stridsdyktighet og mot, og det var først på Cæsars og Ciceros tid – etter gresk innflytelse – det begynte å få den moralske betydninga det senere skulle innbefatte. Dessuten var det ei sterk kobling mellom *virtus* og *rēs pūblica* – som er viktig å merke seg – ettersom tjeneste for republikken for mange var den eneste måten de kunne hevde seg å være mann.⁷⁷

Cicero går over til å diskutere Cæsars dødsdag og den etterfølgende tida. Han skulle møte M. Antonius for å diskutere de feilaktige auspisiene⁷⁸ til sistnevnte. (Det er verdt å bemerke seg at Cicero konsekvent omtaler auspisiene til M. Antonius som «*ēmentīta auspīcia*» – «oppdiktede auspisier» – heller enn «feilaktige».) Men i følge Cicero rømte M. Antonius grunnet nyhetene, og skulle ved hjelp av venner som ville ham vel ha blitt hjulpet hjem i det skjulte.⁷⁹

Itaque cum ceteri consularēs irent redirent, in sententiā mānsi: neque tē illō diē neque posterō vīdī neque ullam societātem optimīs cīvibus cum importūnissimō hoste foedere ullō cōfirmārī posse crēdidī.⁸⁰

Saken er alvorlig, for hvis Cicero hadde lyktes i å få ham dømt, er det ikke utenkelig at han hadde kunnet dømmes etter *lēs Iūlia maiestātis*, som skal ha tredd i kraft i 48 fvt.⁸¹ Forræderi var faktisk så alvorlig at selv soldater, slaver og frigitte menn, og til og med kvinner og vanærede, var gitt anledning til anklaging eller høring av slike saker, særlig hva gjelder forbrytelser *in māiestātem pūblicam*.⁸² Ordene han bruker er nok neppe tilfeldig valgt: Som vi så beskrives M. Antonius som en «*importūnissimō hoste*»; rett i forkant ble han tiltalt med «*scelerāte*»;⁸³ og nå fortsetter Cicero med å omtale ham som uten moralske skrupler (igjen: «*audācia*») og for å ha forårsaket eller selv gjort grove kriminelle handlinger («*scelerātissimē*») under Cæsars begravelse.⁸⁴

Etter å ha fortalt om disse hendelsene, runder han av med først å diskutere M. Antonius' forhold til familien. Onkelen hans ble sviktet flere ganger, og det er selvfølgelig ille nok i seg selv. Men å skille seg fra kona – kusina – for så å gifte seg med ei han hadde hatt et forhold på si med, er

⁷⁷ McDonnell 2006: 4–11, 52–58, 105–7. Om hvem som kunne inneha *virtus*, se ss. 4 og 10 *op.cit.*

⁷⁸ Et *auspicium*, -iī, var ei tolkning av tegn fra fugler, fugleskrik og annet på himmelen. Vervet var skjøttet av augurene, men også magistratene og øverstkommanderende i felt hadde rett til å ta auspisier. *L.o.*: «augur», «auspicium».

⁷⁹ Cic. *Phil.* 2.88; D.11.4: «*Dē fugitīvīs*»: «*Is quī fugitīvum cēlavīt fūr est.*» – «Han som skjuler en rømling er en tyv.»

⁸⁰ Cic. *Phil.* 2.89: «Dermed, mens andre konsulere gikk fram og tilbake, holdt jeg fast ved meninga [mi]: jeg så deg verken denne dagen eller den neste, ei heller trodde jeg at noen som helst pakt kunne stadfestes mellom de utmerkede borgerne og en hensynsløs [samfunns]fiende.»

⁸¹ D.48.4.1.1; D.48.4.3; *Encyclopædia Britannica*, 1911: «Treason».

⁸² D.48.4.3, 4.7 og 4.8. Ordrett «mot det romerske folks høyverdighet», da gjerne forbrytelser som truer statens sikkerhet. Begrepet «*māiestās*» isolert kan på denne tida også forstås som «høyforræderi». Fulvia, som hjalp Cicero mot Catilina, nevnes eksplisitt i loven (D.48.4.8'); om dette, se også Sall. *Cat.* 23.3–6, 26.3 og 28.2.

† Merk: I teksten på The Latin Library står navnet Iulia, men i alle andre kilder jeg har kommet over står det Fulvia.

⁸³ Cic. *Phil.* 2.85; I forbindelse med Lupercus-episoden (om denne, se s. 70 med tilhørende n. 68).

⁸⁴ Cic. *Phil.* 2.90–91. Og ikke minst i de påfølgende dagene, se særlig .92, og for så vidt .93b–.96.

vel så problematisk, særlig ettersom hun var ei høyst ærbar dame. Rosinen i pølsa for Cicero, er at han våger seg på å anklage konsulen Dolabella for å ha hatt et forhold til kusine-kona denne prøvde å fraskilles, og glosene lar ikke vente på seg:

*Quis interpretārī potest, impudentiorne quī in senātū, an improbior quī in Dolabellam, an impūrior quī patre audiente, an crūdēlior quī in illam miseram tam spurce, tam impiē dixeris?*⁸⁵

Hvem kan [vel] bedømme hva som er verst, at du talte så uforskammet i senatet, eller så skjendig som mot Dolabella, eller så umoralsk som under onkelens høring, eller så hensynsløst som [da] du beskyldte den stakkars [kvinna] for så gemene, så skjendige ting?

Han vender nå tilbake til M. Antonius' reiser, og forteller om ei likegyldig holdning til ikke bare lov og rett, men også til religionen. Cicero beskriver motstanderen sin som en som etterlot seg religiøst kaos, mens de ansette personene han kommer i møte, stilles opp som kontrast til ham og mottar positive superlativer, som M. Varro, «*sānctissimī atque integerrimi virī*» – «en høyst rettskaffen og moralsk ufordervet herre». Legg merke til hvordan det er M. Varro som mottar betegnelsen *vir* – ikke M. Antonius.⁸⁶ M. Antonius, derimot, omtales i vendinger som *audāx*,⁸⁷ *furiōsus*,⁸⁸ *impudēns*,⁸⁹ *īnsolēns*,⁹⁰ *libīdō*,⁹¹ *perturbō/-bātiō*,⁹² *scelerātissimus*,⁹³ *temeritās*,⁹⁴ *turpissimus*,⁹⁵ *vīnolentus/-lentia*⁹⁶ og *violentus*.⁹⁷ Igjen er det de mye omtalte svirelagene som står i senter for oppmerksomheten, beskrevet som bakkantiske, både i alkoholkonsum og forlystelser,⁹⁸ og vi får et fargerikt bilde av hvilke seksuelle eskapader det var snakk om:

At vērō tē inquilinō – nōn enim dominō – persōnābant omnia vōcibus ebriōrum, nātābant pavīmentā vīnō, madēbant parietēs, ingenuī puerī cum meritōriis, scorta inter matrēs familiās

⁸⁵ Cic. *Phil.* 2.99. Det skjendige: «*Probrī insimulastī pudicissimam fēminam.*» – «Du anklaget [henne, ei] høyst ærbar kvinne, for utukt.» Se dessuten Bailey 2009: n. 126 s. 151; D.23.2.42, D.23.2.68, og særlig D.23.2.39.1: «*Sī quis ex hīs, quās mōribus prohibēmur uxōrēs dūcere, dūxerit, incestum dicitur committere.*» – «Hvis en mann har ført [til kone noen] fra dem hvem moral forbyr å føre til koner, sies han å begå incest.»

⁸⁶ Cic. *Phil.* 2.102–3.

⁸⁷ Se n. 39 s. 67.

⁸⁸ Rasende, gal, avsyndig (*L.o.*: «*furiōsus*»). Se Cic. *Phil.* 2.1 og her, .104.

⁸⁹ Uforskammet, skamløs og frekk (*L.o.*: «*impudēns*»). Se Cic. *Phil.* 2.15, .16, .19, .23, .81 og her, .104.

⁹⁰ Overmodig, hoven, uforskammet (*L.o.*: «*īnsolēns*», 4). Se Cic. *Phil.* 2.65, .84 og her, .102.

⁹¹ I denne sammenhengen begjær, lyst og trang (*L.o.*: «*libīdō*», 2). Se Cic. *Phil.* 2.15, .45, .71, her, .104 og .115.

⁹² Forvirre, forstyrre, bringe i uorden; tilsvarende substantivisk, samt sinnsbevegelse, lidenskap og affekt (*L.o.*: «*perturbō*» og «*perturbātiō*»). Se Cic. *Phil.* 2.53, .77, .87, her .103 og .108. I 2.53 er det riktignok Cæsar som er beskrevet, men her beskriver han hvordan Cæsar «som ville kaste alt ut i kaos» ble gitt *causa bellī* av M. Antonius.

⁹³ Se s. 72.

⁹⁴ Tankeløshet, ubesindighet, framfusing, dumdristighet, frekkhet (*L.o.*: «*temeritās*», 2). Se Cic. *Phil.* her, 2.104.

⁹⁵ I moralsk henseende stygg; skamløs, uanstendig, usømmelig, usedelig, skjendig; beskjemmende, vanærende (*L.o.*: «*turpis*»). Varianter av ordet, som adjektiv, adverb eller substantiv, forekommer hyppig, og hele sju ganger som superlativ. Se Cic. *Phil.* 2.6, .25, .32, .43, .57, .61, .63, .76, .78, .84, .86, her, .104, og etterpå, .105.

⁹⁶ Drukkenskap, fyll, drikkfeldighet; drukken, full; drikkfeldig, fordrunken; dranker, drukkenbolt (*L.o.*: «*vīnolentia*» og «*vīnolentus*»). Se Cic. *Phil.* 2.68 og .101.

⁹⁷ Voldsom, heftig, vill, og, i forlengelse av subst., rasende (*L.o.*: «*temeritās*»). Se Cic. *Phil.* 2.68 og sammenhold ^m/1.29.

⁹⁸ Se også n. 72 s. 71.

*versabantur. Casinō salūtātum veniēbant, Aquinō, Interamnā: admissus est nēmō. Iūre id quidem; in homine enim turpissimō obsolefiebant dignitātis insignia.*⁹⁹

Cicero vender nå, endelig, tilbake til M. Antonius' retur til Roma, og forteller om hvordan han noen steder gjemte seg inni bærestolen sin, andre steder slengte ut trusler, og ved ankomst Roma kom inn med væpnede styrker rundt seg, fullstendig i strid med all skikk og bruk, med den følgen at senatorene rømte i frykt for eget liv. Dette ga ham anledning til å få gjennomført lovendringene han ønsket, og å få brukt Cæsars håndskrevne dokumenter etter behov. Cicero forteller at «*In publicis, nihil est lege gravius; in privatis firmissimum est testamentum.*»;¹⁰⁰ han sier altså at M. Antonius forbrøt seg på tradisjon, og dermed underminerte grunnlaget for såvel det offentlige som det private liv, som er mannens gebet å opprettholde.¹⁰¹

IV.1.4 Perōrātiō – epilog (2.115–2.119)

Før Cicero begynner på epilogen, bringer han leseren tilbake til talens nåtid, i senatet, der talen foregir seg å ha blitt avholdt. Vi får malt et bilde av en målbundet motstander: Han blir knust av argumentene som har blitt lagt frem; latterliggjort ved påminnelsen om den manglende blygselen og vettet, sistnevnte av hvilke, som skulle ha gjort ham i stand til å vite bedre, og førstnevnte av hvilke, som burde ha gjort ham beskjemt over å ha vist seg frem naken som embetsmann eller kaste opp i offentlighet; og avmaskulinisert ved demonstrasjonen av den manglende evnen hans til å leve opp til forfedrene sine.¹⁰² Han taler videre om hva som kjennetegner en god stat og hvordan en patriot bør leve, og kommer med ei setning hvis like er å finne i så mange kulturer: «*Nōn igitur miliēns perire est melius quam in suā civitāte sine armātōrum praesidiō nōn posse vivere?*»¹⁰³

Dette innleder avslutninga hans. Han gjentar at drapet på Cæsar reddet republikken,¹⁰⁴ og han nærmest beklager seg at motstanderen ikke evner å se storheten i bidraget sitt; det ligger nok uten-

⁹⁹ Cic. *Phil.* 2.105: «Men, min santen, da *du* var leieboer – for husherre var du jaggu ikke – gjallet alle rommene av fyllerøre, gulvene var oversvømt med vin [og] veggene var dryppende våte av den, fribårne gutter svirret med prostituerte guttunger og billige horer med fruer. Fra Casinum, Aquinum [og] Interamna kom folk for å vise respekt; ingen ble gitt adgang, [og] høvelig nok var *det*, for verdigheten til rangmerkene var besudlet ved slik en forferdelig skjendig person.»

¹⁰⁰ Cic. *Phil.* 2.109: «I statens anliggender er intet vektigere enn loven; i private er testamentet det mest urokkelige.»

¹⁰¹ Cic. *Phil.* 2.106–9. Se også om mot religion: 2.110–11, og som tidligere nevnt i dette kapittelets s. 73.

¹⁰² Cic. *Phil.* 2.111–113. Om det andre, se særlig 2.63. Om sistnevnte, sammenhold med 2.42–3: «*Vide autem quid intersit inter tē et avum tuum. Ille sēnsim dicēbat quod causae prōdesse; tū cursim dicis aliēna.*» – «Se derimot forskjellen på deg og bestefaren din. Han talte med velvalgte ord til sakens fremme; du snakker hulter til bulter og motstridende.»

¹⁰³ Cic. *Phil.* 2.112: «For er det ikke bedre å dø tusen døder heller enn å ikke kunne leve i sitt eget samfunn uten bevæpnede vakter?» Det første jeg tenkte da jeg så denne linja, var de berømte linjene til den koreanske poeten Po-eun (포은/정몽주), i norsk oversettelse kjent som «Jeg ville heller bli korsfestet hundre ganger enn å tjene en annen mester.»

¹⁰⁴ Og han sammenligner gjerningsmennene med dem som i gammel tid forhindret kongedømmet å gjenoppstå.

for erfaringskapasiteten til dem som er «*libīdinōsī, avārī, facīnerōsī*».¹⁰⁵ Søken etter likheter mellom M. Antonius og Cæsar er vanskelig: Mens Cæsar kunne vise til talent, fornuft, god hukommelse, litterær begavning, fokus, refleksjon og arbeidskapasitet, evner som alle menn burde strebe etter, er det eneste Cicero kan se som felles for dem, Cæsars lyst på makt.¹⁰⁶

IV.1.5 Oppsummering

I denne grundige gjennomgangen av Ciceros tale, har vi sett hvordan person var uløselig knyttet til verv, i hvert fall hva gjaldt politikken. Å være politiker var å ta del i det moralske ansvaret enhver hadde for å føre republikken videre i god, romersk tradisjon. Det var menns ansvar å besørge dette, og en som ikke levde opp til forventningene til eget kjønn kunne som vi har sett tidligere¹⁰⁷ miste det. Seksuell svakhet kunne altså gi seg til uttrykk på mange måter, og i alle tilfeller uansett gjøre en uskikket til embeter. Dette gjaldt ikke bare for politikere, og dikterne var den gruppen litterater som mest utforsket potensialitetene som lå i å avvike fra seksualiteten sin.

IV.2 POETEN: GĀIUS VALĒRIUS CATULLUS (87–54)

Vi skal nå se på hvordan poetene kunne uttrykke seg, ved å bli kjent med Catull, en av samtidas mest leste og omtalte diktere.¹⁰⁸ Han var en samtidig av Cicero, og er nok mest kjent for diktene om den han omtaler sappisk som Lesbia. Men han skrev også dagsaktuelle dikt, der offentlige personer som Julius Cæsar og Pompeius den store fikk høre hva han mente om dem og følget deres.¹⁰⁹ Catull tilhørte en stilscole som av Cicero ble kalt neoterikerne eller de nye dikterne – *neōteroi* eller *poētae novī* – og han regnes som stilartens fremste representant. Neoterikerne hentet inspirasjon særlig fra grekeren Kallímakhos (3. årh. fvt.), samt den mer samtidige Parthénios av Nikea, som kom til Rom rundt slutten av 70-tallet fvt. Det ble moteriktig for aristokratene, fra slutten av det andre århundret fvt., å vise seg frem ved å resitere noen linjer poesi som imiterte den greske, erotisk-sentimentale diktninga. Dermed ble sjangrene for småvers (klassifisert som lyrikk og epigram) blant

¹⁰⁵ Cic. *Phil.* 2.115: *libīdinōsī*: «vellystige», altså «som vekker vellyst, kjønnslig lyst (...)»[;] om person: sterkt opptatt av det erotiske» (*Bokmålsordboka*: «vellystig»); *avārī*: «grådige»; *facīnerōsī*: «forbryterske/skjendige».

¹⁰⁶ Cic. *Phil.* 2.116: Han bruker da vel å merke ordet «*cupīditās*».

¹⁰⁷ Se n. 34 s. 66.

¹⁰⁸ Quinn 2003 (1973): XII.

¹⁰⁹ Quinn 2003 (1973): *passim*; *Encyclopædia Britannica*: «Catullus», hentet 11.8.2015 kl. 9.27. Om generelle angrep mot det politiske status quo – Cæsar og Pompeius den store – se Catul. 52; om angrep på Cæsar, se Catul. 29, 54, 57 og 93; Cæsar og Pompeius den store er muligens mennene i Catul. 113; om Mentula – altså Mamurra, Cæsars ingeniør – se Catul. 29, 94, 105, 114 og 115, samt 41.

elitens mest populære tidsfordriv.¹¹⁰ De nye dikterne var beundrere av «*a Callimachean aesthetic of brevity and learned wit*»,¹¹¹ og diktere som Catull lyktes å gi det en klart romersk karakter:

*Balanced understatement is the keynote, passing easily from colloquialism to angry insult with devastating directness, or to the obsessive repetition of phrases which seem to change in meaning each time they recur; or sliding off with equal assurance into succinctly evocative imagery. The style of the elegiac fragments is drier: the main tool here is logic rather than imagery; the dominant mood, a characteristically Roman determination to get things straight – or, on less important occasions, to expose a fool to ridicule by the ironic use of antithesis and juxtaposition.*¹¹²

Catull ble omtalt og sitert både i samtida og ettertida med stor respekt. Man antar han virket fra rundt 61–60 og frem til rundt 54, og Lesbia – pseudonymet han gir *puella*-en sin – var sannsynligvis velkjent i samtida som den beryktede Clodia, som Cicero gjorde til latter da han forsvarte den tidligere elskeren M. Caelius Rufus mot beskyldningene hennes om bl.a. forgiftningsforsøk. Skal man tro ryktene som verserte, som Catull selv refererer til i 79. dikt, holdt hun seg ikke bare med flere elskere, men hadde også et seksuelt forhold til egen bror.¹¹³

Flesteparten av Catulls 116 bevarte dikt og fragment er korte, og kan nærmest beskrives som epigrammatiske.¹¹⁴ De forsøker ofte å gi oss inntrykk av at vi hører dikterens egen stemme, og ligger derfor nokså nært dagligtalen. Latinen var i en overgangsfase på Catulls tid, og man finner derfor en del gammeldagse former som senere skribenter ikke bruker, men dette er nok ofte bevisste valg gjort av dikteren for å skape en følelse av påtatt høytidelighet. Obskøniteter brukes fritt, men ikke tilfeldig, og plasseres gjerne tekstlig for å skape en kontrast som gjør at de kan oppleves med den hele og fulle tyngden sin. Som hos Sulpicia – ei samtidig av ham, som ser ut til å både gjennom ektemannen og broren sin å ha blitt del av Catulls diktersirkel¹¹⁵ – brukes neologismer fritt. Han har dessuten et rikt utvalg av sammensatte ord og diminutiver, som «*(...) express [a complex] attitude, to the object named or described, ranging between the extremes of irony and pathos. Sometimes the diminutive mocks; sometimes it expresses affection; sometimes it claims sympathy (...).*»¹¹⁶

Fra Catulls veldige diktsamling har jeg valgt meg ut de velkjente diktene 5 og 16.¹¹⁷ I det 5. diktet erklærte han kjærligheten sin for henne og omverden, og lot den få vite at de ikke kom til å bry seg

¹¹⁰ Konstan i Harrison 2005: 350f; Levene i Harrison 2005: 32; Quinn 2003 (1973): XIII.

¹¹¹ Konstan i Harrison 2005: 351.

¹¹² Quinn 2003 (1973): XXVIII.

¹¹³ Om alle elskerne, se f.eks. Catul. 36, 37, 39 og 40; om forholdet til broren, se Catul. 79, og om incest for øvrig Catul. 79, 88 og III. For øvrig: Quinn 2003 (1973): XII, XVI–XIX og 414, sistnevnte av disse med referanse til Ciceros taler for Caelius, mot Pīsō og for Sestius (*Cael.* 32, 36, 49 (mi tilføyning) og 78, *Pīs.* 28 og *Sest.* 16).

¹¹⁴ Diktene 61–68 er fra 48 til 408 linjer lange.

¹¹⁵ Se s. 82.

¹¹⁶ Hemelrijk 1999: 149; Quinn 2003 (1973): XXVII–XXXI – sitatet s. XXXI.

¹¹⁷ Begge diktene er hendekasyllabiske. For grunnleggende metrikk, se tillegg B.

med folkesladder. I det 16. diktet forsvarte Catull æra si, og vennene Fūrius og Aurēlius fikk høre at ikke er han bare mann, men mer mannfolk enn hva de kan håndtere.

IV.2.1 Catulls 5. dikt: *La oss leve og elske*

*Vivāmus mea Lesbia atque amēmus
rūmōrēsque senum sevēriōrum
omnēs ūnius aestimēmus assis!
Sōlēs occiderē et redire possunt;
nōbis cum semel occidit brevis lūx,
nox est perpetua ūna dormiēda.
Dā mī bāsia mille, deinde centum;
dein mille altera, dein secunda centum;
deinde usque altera mille, deinde centum.
Dein cum milia multa fecerimus –
conturbābimus illa, nē sciāmus,
aut nē quis malus invidere possit,
cum tantum sciat esse bāsiorum.*

La oss leve, mi Lesbia, og elske,
· og det sladderet til de gamle, gretne –
la oss verdsette alt sånt fjas én as!¹¹⁸
4 Soler dør, men de vender òg tilbake;
én gang dør jo for oss det korte lyset –
· i den evige natta sover alle.
Gi meg ett tusen kyss, så hundre nye;
8 enda følg på med tusen, derpå hundre;
og så tusener til, og enda hundre.
· Når vi, deretter, har gjort mange tusen –
la oss rote dem sammen så det ikke
12 vites, hvis noen kaster ondt på oss, av
oss hvor mange av kyss vi har latt telles.

Førstegangslesinga av dette diktet gir en ofte ikke så fryktelig mye; det virker håpløst romantisk, lettvent, og nærmest fullt av floskler. Men under overflata er det innholdsrikt, og det lette språket hans understreker at det foregår dypere ting i teksten. Førstelinja kan nærmest leses som ei programerklæring, og i konjunktivene ligger det ei sterk oppfordring: Ikke bare skal de leve og elske hverandre, men de skal leve og elske hverandre *fullt ut*. Innholdet avslører at dette var et av de tidligere diktene hans til henne, men det var ikke det første; det var mest trolig i dikt 51 – en oversettelse og ei fritolket gjendiktning av Sapfo – han først henvendte seg til henne og ga henne kjæle-navnet Lesbia. Navnevalget hans var ikke tilfeldig; det var god skikk å erstatte *puella*-ens navn med et metrisk samsvarende navn, og når han velger et navn med så sterke konnotasjoner av gresk skjønnhet, viser han seg som en mann av *urbānitās*.¹¹⁹

I beste elegiske moralitet, avviser Catull betydninga av ryktet; gamle menn som er unødig kritiske («*senum sevēriōrum*»), er dette kun fordi de selv ikke er i stand til å nyte livet slik *han* er. Så introduserer han mynten *ās*, som gjør at vi forberedes på bildet han gir i 7.–9. linje av kjøpslåing.

¹¹⁸ «én as»: Myntenhet som i seinrepublikken var lik $\frac{1}{24}$ pund kobber (*L.o.*: «ās»). Se ellers *Antikkeleksikon*: «as».

¹¹⁹ Quinn 2003 (1973): 241–4. Catul. 10 viser særlig godt hvordan samtalen kunne gå mellom urbane menn; tilsvarende, om hva urbane menn forventet av kvinner, se Catul. 86. Som Quinn forklarer (med ref. til Wilkinson), viste Catull at han var fullt ut i stand til å gjendikte så teksten så nært som mulig, så ettersom han avvek slik han gjorde i de første linjene, tyder det på at han ønsket å «sondere terrenget» først; i tilfelle det ikke var åpent for ferdsløse, kunne han skylde på at det «bare var en oversettelse». Sapfos første linjer (ode 31), sitert etter Quinn s. 241: «φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν | ἔμμεν' ὄνηρ, ὅττις ἐναντιός τοι | ἰσθάνει καὶ πλάσιον ἄδῃ φωνέεισας ὑπακούει». Tekstnær oversettelse ved prof. em. Synnøve des Bouvrie (se tillegg C): «Han der synes meg lik gudene | å være, mannen, som vis à vis deg | sitter og nært lytter til deg som søtt lar din stemme klinge.» Hun kommenterer videre at «Skandinaviske oversettelser pleier å tilføye modale hjelpeverb, som 'får', noe som ikke står der. Dermed tolker man et [s]jalusi-motiv inn i teksten. Slik det står er det heller underforstått: han 'kan' sitte uanfektet, som guden, som ikke lider. Diktet setter mannen i kontrast til meg, som lider.»

Quinn forklarer at uttrykket «*dā mī*» ordrett kan forstås som «skaff meg», altså en frase man hadde brukt til en kjøpmann. Selv om det for oss ved første øyekast kan se ut som han skriver inkluderende, er Lesbia utvilsomt den passive parten. Hun omtales nærmest som en vare han skal få utlevert i form av tusenvis av kyss, og hevder seg slik som en mandig mann med kontroll.¹²⁰ Samtidig er det naturlig å lese ei heftig følelsesutveksling, og det er lett å tro at han gir seg fullstendig hen til dem (5.10–11), men det gir mer mening at han her ga uttrykk for at de skulle overdrive så mye hva de bedrev, at folk levde i uvitenhet og forvirring over hva som egentlig foregikk.

En moderne *vir urbānus* viste urbaniteten i væremåten: Han var direkte i talen; han var skrytende, men da helst så overdrevent at det var innlysende at det var for underholdningas skyld; og han snakket gjerne frekt, til og med skittent, og gjerne med et snev av skadefryd. Det faller naturlig å sammenligne dette med tekstene til Properts.¹²¹ Properts og Catull er de blant de romerske dikterne som skriver mest personlig, og brorparten av Properts' dikt handler om hvordan han slavebindes av kjærligheten til Cynthia. (Men han avslutter bok 3, som er den siste av kjærlighetselegi-bøkene hans, med jublende å erklære seg endelig befridd fra lenkene hennes.) Han beskriver henne og andre elskerinner som *meretricēs*, men det må ikke misforstås som «hore»; det han da mener, er «*more or less hard hearted and strong willed women, fiercely independent and accustomed to manipulate their lovers with a high hand.*»¹²² Tilsvarende viste et skikkelig kvinnfolk at hun var av god byrd, ved at hun visste at det var en manns rett å skryte og overdrive, uten å bli flau på vegne av dem som var så kjedelige (som de overdrevent prapne gamlingene) at de tok det bokstavelig; det var for moro skyld, skulle ikke tas alvorlig, og det var dermed ikke noe vanry å bekymre seg for.¹²³

IV.2.2 Catulls 16. dikt: Forsvaret av manndommen

Catulls 16. dikt var ansett som så grovt, at det godt ut i det 20. århundret var uoversatt i publikasjoner. Skulle man i det hele tatt finne det oversatt, var gjerne det viktigste partiet, åpningslinja – som gjentas med fornyet mening til slutt – sterkt forfintet, som i «*Nuts to you, boys, nuts and go to hell*».¹²⁴ En nyere britisk oversettelse som er langt mer presis, er «*I will bugger you and face-fuck you.*»¹²⁵ Selv i dag, to årtusener senere, ble bruken av diktet del av en stor arbeidsrettsskandale i Eng-

¹²⁰ Quinn 2003 (1973): 108f og kommentaren til dikt 17s linje 12 på s. 145.

¹²¹ Sextus Propertius, levetid fra rundt år 50 til en gang innen år 2. Richardson (2006: 12): Man vet han var død innen år 2, men nøyaktig når, er uvisst.

¹²² Richardson 2006: 4f, sitatet på s. 5. Se for øvrig tekstramma s. 57.

¹²³ Quinn 2003 (1973): 125, 144. Se også diskusjonen hans s. 109 mot alternativ 2 i gjennomgangen av linjene 10–13.

¹²⁴ Quinn 2003 (1973): 143f.

¹²⁵ Fra bloggen *Bookkake*, <http://bookkake.com/2009/11/30/catullus-16/>, hentet 21. august 2015 kl. 8.49. Verbet «*to bugger*» betyr bokstavelig talt «*Penetrate the anus of (someone) during sexual intercourse.*» Oxford Dictionaries,

land, med påfølgende kommentering i alt av mediehus; BBC og konservative aviser skilte seg ut ved at de ikke en gang ville vise hva teksten faktisk betød på engelsk.¹²⁶

Til gjendiktninga har jeg valgt det nordnorske målet mitt, av to årsaker: Det høver seg veldig godt, tatt i betraktning den sterkt muntlige karakteren diktet har; og metrikken lar seg langt bedre løses i den viktige åpningslinja, siden verb apokoperes i svolværdialekten. På norsk har vi dessuten fordelene av at åpnings verbet «rævkjøre» – som på latin – vanligvis oppfattes i overført betydning når man sier det, akkurat slik «bugger» gjøres på britisk engelsk; man får dermed også på norsk den nye opplevelsen åpningslinja gir når den gjentas til slutt. Så la oss ta en titt på hva han faktisk sa:

*Pēdicābō ego vōs et irrumābō,
Aurēlī pathicē et cinaede Fūri,
quī mē ex versiculīs meis putāstis,
quod sunt molliculī, parum pudīcum.
Nam castum esse decet piūm poētā
ipsūm, versiculōs nihil necesse est;
quī tum dēnique habent salem ac lepōrem,
sī sunt molliculī ac parum pudīcī,
et quod prūriat incitare possunt,
nōn dicō puerīs, sed hīs pilōstīs
quī dūrōs nequeunt movēre lumbōs.
Vōs, quōd mīlia multa bāsīōrum
lēgīstis male mē marem putāstis?
Pēdicābō ego vōs et irrumābō.*

Æ ska rævkjør og stapp att kjæft'n dokkers,
· din kuksuger, Aurel, og rumpis,¹²⁷ Furius,
som har meint utfra småvers æ har dekta –
4 som e søt – at æ sjøl ska vær en mjuking!?
Kyskhet søm' sæ jo førr en dydig deker,
· førr *han sjøl*, men det gjellj da ikkje småvers,
òg særlig når de har litt viddj og ynjde,
8 vess det e litt usømmelig og småfrækt,¹²⁸
også vess de kanj klar å ægg fræm kløe...
· Hos gluntjan? Nei, æ meina dæm med kroppshår,
dæm som ikkje får stive læm i gang.
12 Væl, så dokker har læst om kyss i mange
tus'n, og si'r at æ e minnjer manjdig?
· Æ ska rævkjør og stapp att kjæft'n dokkers.

Diktet er et av de sterkeste eksemplene på hvordan Catull lekte seg med uttrykk, og gjennom håndverket hans gis leseren en ny opplevelse av det man akkurat hadde lest bare få linjer tidligere. Sentralt for diktet er mannsrollen. Nyere kjønnsstudier har vist at et samfunn ikke bare har én maskulinitet og én femininitet, men heller ei hegemonisk kjønnsrolleoppfatning, definert av den til enhver tid gjeldende samfunnseliten; dermed må de som ikke er del av eliten enten følge dem så godt de kan, eller velge seg å være utenfor paradigmet, i et kjønnsrollemønster som følgelig oppfattes som avvikende, utilstrekkelig eller mindreverdig. Denne kompleksiteten er å finne også i antikke kjønnsroller, og problemene kan ofte ses knyttet til det seksuelle.¹²⁹ Sentralt for dette diktet er der-

søkeord «bugger», hentet 18. august 2015 kl. 18.42; Beard 2009.

¹²⁶ Beard 2009; Higgins 2009.

¹²⁷ Her støtter jeg meg på *Norsk ordbok*: «rumpis».

¹²⁸ Jeg støtter meg her på forslaget til Quinn (2003 (1973): 144f) hva gjelder denne tolkninga.

¹²⁹ McDonnell 2006: 165f, og særlig n. 15; Williams (2010: 180) forteller at «According to the Priapic prime directive, a real man must always and only play the insertive role in hierarchically constructed encounters of this sort.» og videre at «Since men who played the insertive role were performing precisely the action [of penetration] that was understood to be masculine by definition, the noun vir (“man”) and its derivative adjectives and adverbs often have a specific nuance, referring not simply to a biological male male but to a fully gendered “real man,” that is, one who penetrates.»

med om man kan identifisere mannen og mandigheta gjennom dikterens tekster eller ei,¹³⁰ og det er nettopp dette spørsmålet som gjør at åpnings- og avslutningslinjene veksler så sterkt på hverandre.

Mange, når de leser diktet, blir kun sittende igjen med minnet om åpnings-/avslutningslinja; det kan kanskje nettopp derfor være lurt å diskutere den først. Ei latinsk setning arrangeres gjerne i en sirkel, i skarp kontrast til de fleste europeiske språkene i dag, der setninga vanligvis har ei retning fra begynnelse til slutt. I åpningslinja har han satt verbene i en hyperbaton,¹³¹ slik at de skal kunne verbalt slå ned motstanderne med den hele og fulle tyngda si. Men hva betyr de egentlig? Oppslag i vanlige ordbøker gir ikke mye, så verbene i seg selv fortjener litt nærmere forklaring:¹³² Verbet *paedīcō/pēdīcō* føyer seg inn i rekka av latinske gloser om homoseksuell atferd som har blitt hentet fra gresk, i dette tilfellet fra *παιδικός*: det som tilhører barn eller er barnslig; på latin betyr det å (voldelig eller hensynsløst) penetrere noen analt. For verbet *irrumō* derimot, er det annerledes. Det knytter seg til de latinsktalendes kobling mellom mating og enkelte seksuelle handlinger, og er avledet av ordet for patte: *rūma* eller *rūmis*. I motsetning til *fellō*, beskriver *irrumō* den aktive, dominante handlinga, og betyr derfor å (voldelig eller hensynsløst) penetrere noen oralt.¹³³

I andre linje finner vi nok et grep for å styrke effekten av utsagnet. Ved en enkel kiasme¹³⁴ – en teknikk retorene var glad i – som plasserer skjellsordene mellom navnene, kommer personangrepet enda tydeligere frem. Man kan formelig se for seg Catull ta en kunstpause etter første linje, før han lar vite hvem det er som er målet for oppstramminga hans, og så en ny pause før han går videre med å forklare *hva* som er problemet. Ordene han velger for å beskrive Aurel og Furius er henholdsvis *pathicus* og *cinaedus*. Det førstnevnte er nært tilknyttet bruken av *cunnius*¹³⁵ som analogt for *cūlus*¹³⁶ hos menn, og ble brukt om dem som stod for den kvinnelige rolla i ei seksuell handling, også hvis denne var mann;¹³⁷ som vist fra s. 86, ville nettopp det å *motta* definere en som *ikke-mann* eller faktisk *kvinne*. Som *paedīcō* har både *pathicus* og *cinaedus* gresk opprinnelse (*παιδικός* og *κίναϊδος*).

¹³⁰ Beard 2009.

¹³¹ Omrokering av naturlig ordstilling for fremheving av ord og uttrykk.

¹³² Vanlige ordbøker, som *Rektorordboken (Latinsk ordbok)*, duger ikke til dette, ei heller Gaffiot eller Lewis & Short; de ser ut til å omgå en klar definisjon av ordene av ren og skjær bluferdighet. Det finnes derimot et verk som håndterer alt dette profesjonelt og med faglig tyngde: *The Latin Sexual Vocabulary* (Adams: 1982).

¹³³ Adams 1982: 123–6, 228. På s. 228 påpeker han at ord som referer til homoseksuell atferd ble lånt, mens de ikke hadde behov for dette for å beskrive kjønnsorganene og det de oppfattet som vanlige handlinger.

¹³⁴ Av bokstaven χ – khi. Å speile ei setning eller et uttrykk for å oppnå balanse i det.

¹³⁵ Vulg.: «fitte».

¹³⁶ Vulg.: «rompe», «rævhul» («anus»).

¹³⁷ Adams 1982: 121.

Mens *pathicus* kunne brukes om kvinner og menn, men i hovedsak betegnet menn som tillot seg å spille kvinnerolla ved å la seg penetreres analt,¹³⁸ hadde *cinaedus* langt mer omfattende betydning:

(...) a cinaedus is a man who fails to live up to traditional standards of masculine comportment, and one way in which he may do so is by seeking to be penetrated; but that is merely a symptom of the deeper disorder, his gender deviance.¹³⁹

Det opprinnelige greske ordet betegnet en feminin danser som underholdt publikum ved å spille tamburin eller en *tympanum*, og nå og da ristet opphissende på rumpa for å hinte til analt samleie. Ettersom musikere og dansere ofte var prostituerte, er det ikke vanskelig å skjønne hvordan den seksuelle koblinga ble gjort.¹⁴⁰

Den typen språk Catull bruker, var altså ment å utsette mottakeren for angrepet mentalt, slik at han (eller hun) så for seg å bli utsatt for det. Men første gangen han bruker uttrykkene har de ikke disse direkte betydningene; akkurat slik vi på norsk kan bruke dagligtaleuttrykk som «å bli rævkjørt» for å uttrykke det penere «å bli lurt opp i stry», eller «å stappe igjen kjeften på noen» for «å få noen til å tie stille», er det vi leser i første linje ganske enkelt romerske kraftuttrykk. Det er først når de gjentas til slutt de får den endrede meninga og faktisk blir et verbalt angrep rettet mot dem som er for dum til å skjønne hva han egentlig skriver om.¹⁴¹ I dette finner vi selve essensen i Catulls 16. dikt: Dikterens *persona*¹⁴² er ikke det samme som dikterens *person*, som er nøyaktig det Catull påpeker i linjene 5–6. Han kan skjønne at unggutter – enkle til sinns og alltid kåte – ikke forstår det, og tilsvarende for hårete, gamle menn,¹⁴³ men når oppvakte karer som Aurel og Furius ikke greier å skjønne forskjellen på hva *diktet* forteller og hvem *dikteren* faktisk er... Det er dette som gjør at avslutningslinja endrer karakter, for når han har fått vist vennenes manglende kløkt, viser han også at de ikke er i stand til å skjønne verken hva han egentlig mente med utsagnet eller om han faktisk var i stand til å gjøre alvor av trusselen.¹⁴⁴

IV.2.3 Oppsummering

Catull – særst velstående, men *pauper poēta* – representerte som en *νεώτερος* den nye retninga i seinrepublikkens poesi; den var fremtredende nok til at Cicero så det bryet verdt å parodierte dem.¹⁴⁵

¹³⁸ Adams 1982: 190; Williams 2010: 192f.

¹³⁹ Williams 2010: 193.

¹⁴⁰ Adams 1982: 194; Williams 2010: 193.

¹⁴¹ Quinn 2003 (1973): 143–5. S. 143: «Usually the colloquial meaning is the primary one and the literal meaning a deliberately elicited overtone.» Som Q. nevner, se dessuten diktene 36, 52 og 57 for lignende førstelinje–sistelinje-forhold.

¹⁴² Et begrep for personlighetsuttrykkene vi velger å vise omverden – maskene våre.

¹⁴³ *dūrōs*: alderdommen har gjort dem støle og treige, også i overført betydning.

¹⁴⁴ Beard 2009; Quinn 2003 (1973): 145; Williams 2010: 10. *Persona* og andre diktere: Se f.eks. Sullivan 1991: 4 og 22.

¹⁴⁵ Se Cic. *Att.* 125,1 (7.2.1). og Baileys kommentar i n. 1 ss. 182f til dette. Ordene: *pauper poēta*: fattig dikter; *νεώτερος*: *neóteros*, i denne sammenhengen «nydikter» (se for øvrig under introduksjonen av Catull, IV.2 s. 75).

Kjappe replikker og vises lærde vidd pakket inn i diktets form ble det nye. Lyrikere som Catull trakk frem hverdagssituasjonene, og gjennom ham får vi derfor et nokså unikt innblikk i noe nokså nært romersk dagligtale i overgangen fra republikken til keisertida.

Man kan undres over hvordan opplevelsen av urbanitet har endret seg fra da til nå. Mens mange i dag forbinder urbanitet med penere språk, måteholdenhet og å være rund i kantene, skulle en urban, romersk mann gjerne være både grov i språket og storskrytende; han måtte dessuten vise seg lærd, for en *vir urbānus* var til positiv underholdning for bekjentskapet sitt.¹⁴⁶ Kontrasten mellom diktets verden og den faktiske verden var dog ikke like klart og tydelig for alle, så en poet risikerte å bli oppfattet som å flørte med tvilsomme kjønnsuttrykk – σ : med mandigheta – når han ga uttrykk for lengsel, lidelse og svakhet i kjærlighetssøken; vi har sett hvordan Catull viste at nettopp et slikt uttrykk var det forventede til *persona*-en *poēta* i diktets verden, en verden ganske ulik den faktiske. Men også *persona*-en hadde flere sider: Catull viste seg som urban, sterk mann i møtet med venner, og likedan mot kvinnelige bekjentskap som ikke forstod menns humor.¹⁴⁷ Den andre sida av ham møter vi når han lot seg fortapes i kjærligheten til Lesbia. Men i å vise denne sida utsatte han seg selv for nevnte mistanke om svakhet fra Aurel og Furius. Catull viste da hvordan en urban mann kunne pakke dominansen inn i ei form som krevde også det lærde aspektet av urbanitet for å forstås: Å dominere andre seksuelt ved et voksent, hardtslående språk kunne ikke misforstås.

IV.3 ELEGIKEREN: SULPICIA¹⁴⁸

Sulpicia er unik ved å være den eneste kvinnelige, klassiske latinisten vi har bevart fullstendige tekster fra.¹⁴⁹ Hun var Messallas niese¹⁵⁰ og vandret i samme kretser som blant andre Tibull.¹⁵¹ Den overhengende faren i triumvirat-tida, etterfulgt av freden som fulgte med Augustus' enevelde, preget de samtidige dikterne, og Sulpicia skrev i tida da de nye elegikerne – store navn som Vergil, Ho-

¹⁴⁶ Om den lærde *vir urbānus* og om den skrytende humoristen, se s. 77.

¹⁴⁷ Se n. 119 s. 77.

¹⁴⁸ Sikker datering av levetida hennes er umulig, men diktene antas å være fra 20-tallet fvt. (Dennis & Putnam 2003: 27).

¹⁴⁹ Dennis & Putnam 2012: 26; Hemelrijk 1999: 146, 148, og særlig 148–52. Skoie 2002: 10. Det finnes ei senere Sulpicia, ei satirinne under Domitian. Vi vet også at det var andre, men de er kun overlevert i navn; ingen tekstlige eksempler har blitt funnet. For en grundig gjennomgang av romerinnenes poesi, se Hemelrijks (1999) kap. 5.

¹⁵⁰ Albius Tibullus (f. 55–48, nærmere 48 anses sannsynlig (Richardson 2006: 6); d. 19 fvt., kort tid etter Vergil): Vi vet svært lite om Tibull – selv navnet hans er usikkert bevart for ettertida. Hva *praenōmen*-et var vites ikke, men man er rimelig sikker på at slektsnavnet, *nōmen*-et, var Albius; Richardson (*loc. cit.*) påpeker dog at landsens velstående menn godt kunne ha bare to navn, og at det til og med kunne ha hatt «*a touch of old-fashioned dignity about it.*» Familien hans var av ridderstand (*equēs*), men de kan ha fått rikdommen betydelig redusert som følge av konfiskeringene i løpet av 40- og 30-tallet (Dennis & Putnam: 2012: 1–3); antakelig som en konsekvens av dette, vokste han opp i moras familie.

¹⁵¹ Se Dennis & Putnam (2012: 23ff) for en kjapp gjennomgang av de seks dikterne innbefattet av *corp. tib.*

rats, Tibull, Properts og Ovid – virket.¹⁵² Seks epigram¹⁵³ er bevart fra henne i *corpus tibulliānum*,¹⁵⁴ der hun forteller om lengselen etter kjærligheten sin, Cerinthus. Tematikken minner om den vi finner hos Catull, og gjennom den epigrammatiske stilen kommer neoterikeren i henne til syne. Diktene hører klart til i den elegiske verden, men hun inverterer den, blant annet ved å snu om på det tradisjonelle *poëta-puella*-forholdet. Siden det elegiske kjønnsrollemønsteret allerede er invertert ved kjærlighetsslaveriet,¹⁵⁵ får vi ei dobbelinvertering, siden Sulpicia spiller rolla som *puella*-en fortalt i førsteperson, men er den aktive part. Diktene er dessuten etter tradisjonen organisert slik at det offentlige og private livet kontrasteres. En bevisst bruk av neologismer og dagligtale gir inntrykk av spontanitet, som frem til så seint som 1979 gjorde at hun ble ansett som en amatør. I dag er det heldigvis gjengs enighet om at hun viser ei særlig høy mestring av faget, en dyp innsikt i litteratur og mytologi, og at talentet skinner gjennom særlig i hvor nyskapende hun var i tolkninga.¹⁵⁶

IV.3.1 Om sjangeren og elegikerne

Den augusteiske litteraturen er viden kjent for den fantastiske lyrikken som ble til. Dette har nok mye å gjøre med at Maecenas (Augustus' høyre hånd innen bl.a. diplomati) – som selv var litterat – ikke var en styrende og kontrollerende patron overfor klientene sine; det er etter ham ordet «mesén» har blitt til.¹⁵⁷ I motsetning til diktere som Vergil (f. 70), Properts (f. 65) og Horats (f. 65), hørte dikterne Tibull (f. rundt 48 fvt. eller før, kanskje så tidlig som 55 fvt.), Properts (f. ~50 fvt.) og Ovid (f. 43) til en ny generasjonen elegikere som ble voksne etter borgerkrigens herjinger. Alle de sistnevnte debuterte som elegikere, og man kan derfor gjerne si at «*elegy was the genre of the poets who started their careers under the new regime.*»¹⁵⁸

Elegien stod i utgangspunktet fritt hva gjaldt emnevalg, men det vanligste temaet var uoppnåelig kjærlighet, som bare av og til, kanskje, lyktes. Denne jenta – *puella* – som omtales, har gjerne

¹⁵² Dennis & Putnam 2012: 1–3.

¹⁵³ Den epigrammatiske metrikken er den samme som for elegiene. Se tillegg C Noen ord om metrikk.

¹⁵⁴ I Judith P. Kalletts artikkel «The Eleven Elegies of the Augustan Poet Sulpicia» (i Churchill, Brown & Jeffrey: *Women Writing Latin: Women Writing Latin in Roman Antiquity, Late Antiquity, and the Early Christian Era*, Routledge, 2013), argumenterer hun for at fem av elegiene tidligere tillagt Tibull, i stedet bør regnes til Sulpicias forfatterskap. Nyere tids presentasjoner av Sulpicia ser ut til å anse dette som stadig mer sannsynlig.

¹⁵⁵ Se s. 84.

¹⁵⁶ Hemelrijk 1999: 154–7 og 159; Skoie 2002: 12f. Om organiseringa av diktene hennes fra det 19. århundret og fremover, se Hemelrijk *loc. cit.* 155f. For utviklinga i synet på Sulpicia, kan Carol U. Merriams artikkel «Sulpicia: Just Another Latin Poet» (*Classical World*, bind 100 N° 1 (høsten 2006), ss. 11–15) anbefales på det varmeste. Matthew S. Santirocco var den som greide å endre den akademiske verdens syn på Sulpicia; artikkelen hans «Sulpicia Reconsidered» (*Classical Journal*, feb.–mar. 1979, ss. 229–39) har siden vært toneangivende.

¹⁵⁷ Dennis & Putnam 2012: 3; *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Gaius Cilnius Maecenas», hentet 12.8.2015 kl. 13.58.

¹⁵⁸ Richardson 2006: 5f; Dennis & Putnam 2012: 2–4, sitatet s. 4. Properts fødselsår oppgis gjerne som 55–45 fvt., og Richardson argumenterer for at 50 fvt. er nokså nært sannheta.

andre elskere, og det er arven etter Catull som her er rendyrket og polert til en egen litterær sjanger. Beretninga pågår gjerne i alternative verdener, og objektet for kjærligheten har gjerne navn som hinner til litteratur – gjerne det enkle mimeteateret – og mytologi. Både dikteren selv og motstanderne hans er preget av typiske roller fra komediene, men i motsetning til de gamle komediene har den unge håpefulle nå utviklet seg fra en håpløs *iuventūs* til en ung mann med muligheter. Motstanderne hans er det vanligvis to av: Den ene er den rike, velstående herren, som gjerne omtales som *vir* eller *coniunx* (ektemann); for tida – han har ikke nødvendigvis en trygg og sikker posisjon – er objektet for kjærligheten erobret av ham. Den andre er mellomkvinnen, som gjerne omtales som *lēna* (bordellvertinne/«horemamma»¹⁵⁹), i hvert fall så lenge hun handler mot dikterens interesser til fordel for den velstående herren.¹⁶⁰ Den elegiske verden avviser, som den pastorale verden, samfunnskravene ved en avvikende moralitet. Den romerske mannens flid (*industria*) – og dermed embetssøken innen krig og politikk – avvises (et *negōtium*) til fordel for det gode liv (*ōtium*) for å kunne jakte på kjærlighet, som gir seg til uttrykk på tre måter: elskerens jakt, kjærlighet som militær kampanje (*mīlītia amōris*) og kjærlighet som slaveri (*servitium amōris*).¹⁶¹

IV.3.2 Sulpicias dikt

4. og 6. dikt blir hovedfokuset vårt, men for å bedre forstå sammenhengen, skal vi se på de øvrige tekstene hennes òg. Som nevnt er elegien som sjanger mest interessert i kjærlighet, og dermed helst menns kjærlighet til kvinner. Sulpicia skriver dermed i en sjanger som er veldig interessert i kvinnene, men lite interessert i hva de tenker og mener, noe som gjør diktene hennes til et sjeldent vitnesbyrd.¹⁶² Som datter av Servius Sulpicius Rūfus og niese av Messalla gjennom søstera hans, var Sulpicia av edleste byrd. Tekstene hennes gjør det tydelig at hun visste hvilket sosialt problem forholdet hennes kunne være, men hun mener det er henne mer ærverdig å la verden få vite om det:

<p><i>Tandem vēnit amor quālem tēxisse pudōrī quam nūdasse ālicui sit mihi fāma magis.</i>¹⁶³</p>	<p>Endelig har slik en kjærlighet kommet, at ryktet å skjule den er meg mer til skam enn å ha lagt den til blott.</p>
--	---

I motsetning til menn, som har et offentlig og et privat liv, har kvinner i utgangspunktet kun et privat liv. Intet var viktigere for ei romersk dame enn å ta vare på ryet sitt (*fāma*) gjennom å leve i henhold til kravene som ble stilt henne etter stand, klasse og kjønn. Men jeg mener Dennis og Putnam leser mulighetene hennes som mer begrenset enn hva man kan få inntrykk av gjennom nett-

¹⁵⁹ Se s. 57.

¹⁶⁰ Dennis & Putnam 2012: 5–7.

¹⁶¹ Dennis & Putnam 2012: 7f. *Industria* kan forstås som meningsfylt aktivitet, iver, hederlig virkelyst.

¹⁶² Skoie 2002: 10; se også McDonnell 2006: 343.

¹⁶³ Sulpicia 1.1–2 (3.13.1–2). Sulpicia er spesielt krevende å gjendikte. Målet mitt har vært å bevare metrikken, og å gi et hint av spenningene hun greier å få mellom linjene ved hyperbaton; det siste er ofte ugjenomførbart på norsk.

opp de siterte åpningslinjene over;¹⁶⁴ hun må riktignok leve etter hva mennene¹⁶⁵ i livet hennes tillater, men hun kan ta et aktivt valg om hvordan hun skal omtales i samtida (*fāma*) og huskes av ettertida (igjen, *fāma*, men som «ettermæle»). Hun forteller dette selv i første dikts avsluttende ord:

<i>sed peccasse iuvat, vultus componere famae taedet: cum dignō digna fuisse ferat.</i> ¹⁶⁶	men det ukyske gledet meg – maskebekledning for ryet 10 skydde jeg: ærbar var han, ærbar skal jeg bli sagt.
--	--

Det er liten tvil om hva hun mener med eufemismen sin: at hun forteller om seg «*cum dignō fuisse*» – «å ha vært med en ærbar mann» – gjør at vi skjønner at grensa som gode, moralske kvinner aldri må krysse, nå har blitt krysset, og det med glede; når man leser dette mot 4. linje, der hun forteller at [Cytherea] «*attulit in nostrum dēposuitque sinum.*»,¹⁶⁷ er det ingen tvil: Hun gjør det utvetydig klart at det er ei stormforelsket ung kvinne som skriver.

Første dikt forteller om møtet hennes med Cerinthus, og i andre og tredje dikt snakker hun om bursdagen sin. Sorgen over å ikke få tilbragt den sammen med den hun ønsker – fordi hun er tvunget til å bli med onkelen, Messalla, til landstedet deres – uttrykkes,¹⁶⁸ og her får vi den andre klare inversjonen elegiske kjærlighetsdiktenes normal: Landlig idyll var blant elegikernes hovedtema, men her – i det andre og tredje diktet hennes – feires bylivet: «*Dūlcīus urbe quid est?*»¹⁶⁹ Så, i det tredje diktet, skjønner vi at hun har lyktes i å overtale onkelen: «*Nātālī Rōmae iam licet esse meō.*»¹⁷⁰ Kontrasten mellom hvilke hindringer hun møter, til forskjell fra de mannlige dikterkollegene, er påtagelig; mens de nærmest som en soldat må overvinne hindringene de møter fra *puella-ens vir* og *lēna*, må Sulpicia *tillates* å nå målene sine. Men etter denne heldige kursendringa, møter hun på samme måte som andre *poētae* utfordringer fra nettopp det hold hun minst ventet det.

IV.3.2.A SULPICIAS 4. DIKT: IRETTESETTELSEN AV CERINTHUS

<i>Grātum est, sēcūrus multum quod iam tibi dē mē permittis, subitō nē malē inepta cadam. Sit tibi cūra togae potior pressumque quasillō scortum quam Servī filiā Sulpiciā: Solliciti sunt prō nobis quibus illa dolōris nē cēdam ignōtō māxima causa torō.</i> ¹⁷¹	Takk for at du allerede så lettsindig mot meg så mye · tillater, så jeg med ett vondt faller om som en narr. Måtte til større bekymring togaen – veid med en ullkurv ¹⁷² – 4 være, og hora, enn meg, Sulpicia, Servius' barn. Uroes gjør de for oss, for hvem største bekymring er at · jeg skal vike for ei ukjent og lavbyrdig seng.
--	--

¹⁶⁴ Dennis & Putnam 2012: 28.

¹⁶⁵ Og for så vidt også de eldre kvinnene.

¹⁶⁶ Sulpicia 1.9–10 (3.13.9–10). «*dignō (...)* *digna*» indikerer at de var av samme stand. Hemelrijk 1999: n. 56 s. 326.

¹⁶⁷ [Cytherea] «førte ham til oss og fanget mitt tok ham imot.»

¹⁶⁸ Tatt i betraktning at Sulpicias mor Valēria tidlig ble enke og valgte å være ei *ūnavira*, ble Messalla (~64–13 evt.) som Servius Sulpicius' (106–43) svoger, sannsynligvis gitt formynderansvaret for henne (Skoie 2002: 10; Hemelrijk 1999: 151, n. 28 s. 323, og også kommentaren i n. 33 *loc. cit.*). Hvorvidt Messalla skulle vært i denne rolla – hvis han ble gitt den – da hun skrev diktene, kan bl.a. tolkes fra diktene, som særlig 2.5 (3.14.5) antyder.

¹⁶⁹ Sulpicia 2.3 (3.14.3): «Hva kan vel lignes med byen?», ordrett «Hva er vel skjønnere enn byen?». Skoie 2002: 12.

¹⁷⁰ Sulpicia 3.2 (3.15.2): «Bursdagens feiring i Rom har blitt tillatt for meg.»

¹⁷¹ Sulpicia 4 (3.16).

¹⁷² Egentlig «nedtyngnet av ullarbeidet», ♂: «arbeid».

Tydeligvis har forholdet dem i mellom begynt å anta en mer seriøs karakter. Hun beskriver Cerinthus – som i den inverterte verden hun beskriver får rollen dikterens *puella* hadde hatt – som å ha begynt å bli litt for avslappet i forholdet til henne. At han tillater seg å leve som normalt er for en mann i hans alder, og å ha seg et sidesprang med ei anna kvinne òg, er mer enn hun kan tåle.¹⁷³ Så hva kan hun gjøre? Hun gjør det klart for ham at hun ikke er noen hvem som helst: Sulpicia er datter av selveste Servius Sulpicius Rūfus, aristokrat og en av Romas største jurister, så å sikre seg henne hadde vært et godt varp for ham. Kassios Dion forteller dessuten at det var et uforholdsmessig stort antall menn i samfunnet, selv etter borgerkrigene, noe moderne undersøkelser anser som sannsynlig. Romerske kvinner fikk utdanning, og de av høy stand fikk grundig innføring i gresk og romersk litteratur. De *skulle* gjerne vise seg frem i samfunnet – i skarp kontrast til greske kvinner – og de hadde mange muligheter til å hevde seg, selv innen politikken.¹⁷⁴ Likevel, til tross for Sulpicias status som aristokratisk kvinne, er det én ting hun ikke kan unnsnippe: Skammen som følger med fullbyrdelsen av et ikke-ekteskapelig forhold.

Det var tre grupper mennesker som var attraktive for romerske menn, og som ikke måtte utsettes for «samkvem slik kvinner opplever det», altså penetrering: Frifødte unggutter i ferd med å bli menn (kalt *praetextāti*); frifødte, ugifte jenter; og matronene. For ungguttene del var årsaken at det kunne forstyrre den naturlige prosessen mot å bli mann; de kan derfor klassifiseres som absolutt upenetrerbare. Respektable kvinner var det annerledes med: De kunne naturligvis penetres, men kun av ektemennene sine. Den litt senere *lĕx Iūlia* skulle presisere at selv ei som en skulle ønske å ta som konkubine, ikke kunne ha vært tatt for utukt (*stuprum*), og tanken bak loven om hvem man kunne gå etter og ikke, kan i hvert fall dateres til rundt 200-tallet fvt.¹⁷⁵

Status, håndhevet av censorene, var altså helt sentralt for hvem som kunne gå sammen med hvem, og det var ikke uvanlig for menn av lavere stand å komme seg opp i samfunnet ved å gifte seg med jenter av høy byrd, selv hvis familien var for fattig til å kunne betale medgift.¹⁷⁶ Arrangerte ekteskap var normalen, men det hindret ikke, som vi har sett i tidligere kapittel, unge par i å få hverandre i kjærlig ekteskap. Det virker innlysende at det var dette Sulpicia håpte på.

¹⁷³Noen (f.eks. Skoie 2002: 12) ser ut til å lese hennes «*scortum*» bokstavelig talt som «hore», men det er ingenting i veien for at hun kunne ha brukt dette som nedsettende bemerkning om ei ellers lytefri kvinne.

¹⁷⁴Hemelrijk 1999: 50; Pomeroy 1975: 149f, 164–6, 169f, 227–9. Barnedrap og barseldød ser ut til å ha vært hovedårsakene til misforholdet. Også Augustus' familie hadde overskudd av kvinner. Severy 2003: 66.

¹⁷⁵Walters i Hallett & Skinner 1997: 34–6; jamfør dette med Williams 2010: 179f. D.25.7.1.1: «*Cum Atilicinō sentiō et putō sōlās eās in concubinātū habere posse sine metū criminis, in quās stuprum nōn committitur.*» – «Jeg er enig med Atilicinus, og mener at man kun kan ha i konkubinaten dem som ikke har blitt begått utukt med, uten frykt for [selv å gjøre] lovbrudd.»

¹⁷⁶Pomeroy 1975: 164, 166; Sullivan 1991: 21.

IV.3.2.B SULPICIAS 6. DIKT: POETENS BEKLAGELSE¹⁷⁷

Hvor lang tid det gikk fra bursdagen hennes til det neste (5.) diktet, har man ingen holdepunkt for å vurdere, men forholdet ser det ut til å ha gått verre med. Sengeliggende av sykdom, spør hun om det ikke er noen lojal omsorg å få fra ham, og legg merke til at hun bruker ordet «*pia*» for å beskrive den manglende «*cūra*».¹⁷⁸ Hun ser ingen grunn til å bli bedre, siden han ikke viser tegn til å føle noe hva gjelder tilstanden hennes. Med det sjette og siste diktet gir hun uttrykk for at hun har funnet den brennende kjærligheten hos ham igjen, men dessverre, hvis man leser diktet med et romantisk tankesett, ser det ut til at da hun nå hadde gjenoppdaget følelsene hans for henne, tok hun den endelige avgjørelsen om å forlate ham. Hva kan ha tvunget frem slik en avgjørelse?

<p><i>Nē tibi sim, mea lūx, aequē iam fervida cūra ac videor paucōs ante fuisse diēs, sī quicquam totā commīsī stulta iuventā cuius mē fatear paenituissē magīs, besternā quam tē solum quod nocte reliquī, ardōrem cupiēns dissimulāre meum.</i>¹⁷⁹</p>	<p>La meg nå ikke for deg, mitt lys, bli en glødende yndling · slik som jeg synes ha blitt nå disse dagene før; skulle jeg, tāpen, ha greid å begå noe gjennom min ungdom 4 som jeg kan tilstå å si mer er til anger for meg, enn å i gårdagens natt å ha latt deg alene forlates – · jeg lot en glødende lyst skjules av hensyn til meg.</p>
---	---

Den siste linja forteller så tydelig hva som skjedde: *Hun* forlot *ham*, for lysten ble for sterk. Kan det være at det vi har blitt fortalt i de tidligere diktene, og har tolket, har vært mer uskyldig? Kan det være at hun nå var i ferd med å ta det endelige steget og fullbyrde forholdet?

IV.3.3 Oppsummering

Tar man i betraktning reisen hun har hatt fra første til siste dikt, har hun beveget seg fra å ha ei ungentes forakt for betydninga av *fāma*, til å nå revurdere den som ei ung dame. Men det er ikke så enkelt. Å omtale *puella*-en som *mea lūx* er vanlig i kjærlighetslegien, men her er det *hūn* som tiltaler *ham* slik, ei klar forsterking av dobbelinverteringa, og for ei dame var dette éntydig et brudd på «*respectable notions of femininity*».¹⁷⁹ Nettopp invertering er det kanskje viktigste poetiske grepet hennes. I sykdomsdiktet hennes fulgte hun normalen ved at det var hun, *puella*-en, som var syk, og en leser som var kjent med sjangertrekkene hadde forventet medlidenhet for henne. Men med rolle-
ne snudd viet ikke mannen¹⁸⁰ henne¹⁸¹ noen spesiell oppmerksomhet. Dermed blir hele opplevelsen av hvem som har hvilken seksualitet ikke bare snudd, men som et negativ – ingen ting følger handlingsmønsteret noen hadde forventet. Når man så leser dette siste diktet som ei avslutning av en

¹⁷⁷ Sulpicia 6 (3.18).

¹⁷⁸ Hemelrijk (1999: n. 59 s. 326f) påpeker med referanse til Santirocco at sykdomsdiktet hennes kan leses dypere, idet det viser «*a calculated ambiguity between real fever and the heat of passion*».

¹⁷⁹ Hemelrijk 1999: n. 54 s. 326, refererende Hallett.

¹⁸⁰ Som vanligvis hadde vært en *poēta* – i førsteperson – som var fra seg av bekymring.

¹⁸¹ Som vanligvis hadde vært ei *puella* i andreperson.

serie på seks dikt, kan man se henne som å ha fullført reisen fra umoden jente til ung kvinne, stilltende aksepterende samfunnets forventninger til kjønnet hennes.

IV.4 SAMMENFATNING

Vi har vært innom en del sentrale begrep for romernes forståelse av seg selv og omverden. Hos Cicero så vi hvordan *pietās*¹⁸² ble sentralt for ham for å vise hvilke kvaliteter som var påkrevd av en politiker og dermed en mann. Til dette var også *virtus*¹⁸³ viktig; uten å være preget av den påkrevde manndommen/mandigheta, var det like umulig å være en statens forsvarsmann som for en uten *pietās*. Vi så hvordan tanken om *virtus* som en del av Roms essens, var så sterk at da *virtus* ble tilegnet en egen kult, ble avbildninga av henne den samme som selve gudinna Roma: ei bevæpnet amazon. Med *virtus* så sterkt koblet til *rēs pūblica*, skjønner man hvorfor dette ble viktig for å avgjøre hvorvidt noen var skikket til å inneha et tildelt verv.

Diktverden kunne være vanskelig å forholde seg til. Vi var innom uttrykk som «den elegiske verden» og «i beste elegiske moralitet».¹⁸⁴ I diktets verden får vi et omvendt speilbilde av samtidas kjønnsroller, ettersom dikteren der har anledning til å snu om på tradisjonelle roller og verdensforståelser. Særlig viktig i diktene vi har sett på, har vært *poēta-puella*-forholdet.¹⁸⁵ Det var en form for risikosport å fordype seg i denne verden for en dikter, for han kunne risikere anklage om å ikke være tilstrekkelig mann; en dyktig dikter som Catull kunne derimot forsvare seg, ikke med nebb og klør, men med ordets makt. Nå var risikoen selvfølgelig ikke så veldig stor for en anerkjent dikter. Utdannede menn kjente til litteraturens rammeverk, og visste at en dikter skrev innen disse; de som på spennende vis tøyde disse grensene, høstet gjerne også den største anerkjennelsen.

Av de kvinnelige dikterne er dessverre ekstremt lite bevart, men det at ei høytstående kvinne som Sulpicia – *Servī filia!* – kunne utfordre rollene slik hun gjorde i diktene, er i ordets rette forstand bemerkelsesverdig. Vi har sett at kvinnens rolle i det romerske samfunnet var ganske så annerledes enn i det greske, derfor var det neppe sjokkerende at ei kvinne både skrev og publiserte dikt. Ettersom det hun beskrev skjedde i *diktverden*, kunne det skrives med trygghet, for, som vi har sett, var det underforstått at det var forskjell på diktets ulike *persona*-er¹⁸⁶ og den faktiske personen.

¹⁸² Se s. 68 samt nn. 29–30, 47–49 og 69 dette kapitlet.

¹⁸³ Se s. 72 og VI.2.1 s. 117.

¹⁸⁴ Se ss. 83 og 84; s. 77.

¹⁸⁵ Se s. 83.

¹⁸⁶ Se ss. 79 og 81.

Ikke en gang Cicero var immun mot angrep, som vist i nn. 27 og 28 i dette kapitlet. Da Q. Fufius Calēnus talte mot Cicero, etter å ha kalt ham diverse diminutiver, avsluttende med Graeculus – «din lille greker» – bruker han Ciceros forfengelighet for å vise den selvsamme å være preget av akkurat di karaktersvakhetene Cicero anklaget M. Antonius for (Dion 48.18.1–3). Dette kan være verdt å ha i bakhodet når vi i neste kapittel skal se på Juvenals satire.

V Prinsipatets tidlige litteratur

Urbane menn – *virī urbānī* – førte et direkte, angripende og seksuelt ladet språk, slik både Catull og Cicero tydelig viste,¹ og dette var ikke unikt for dem. Catull fortalte åpent og personlig om seg selv, vennene og omgangskretsen sin, og om følelsene og sexlivet sitt, og det er dette som klart skiller den romerske epigrammatiske tradisjonen fra den greske «(...) *which was more formal and objective, the artist vanishing behind his art.*»² Catull hadde allerede vist at epigrammatisk diktning kunne være en seriøs sjanger, men få hadde kunnet fulgt opp etter ham. Dette var noe av det Martial søkte å gjøre bot for. Riktignok var det – med keiserveldet veletablert – større krav til selvsensur på Martials tid, men når maktpersonene ble avsatt, benyttet han anledningen til å lange ut velrettede politiske spark i den lyriske sjangeren han arvet fra Catull og selv perfektionerte.

Men den friheten Cicero og Catull hadde i tale og uttrykk, skulle med senere keisere bli et skjørere gode. Ytringsfriheta eldre skribenter kunne forvente, ble i lange perioder kraftig innskrenket, alt etter hvilket lune den sittende keiseren var i, men den latinske litteraturen fikk likevel ei ny oppblomstring i løpet av storårhundret fra 18 (evt.) til 138.³ Fra denne perioden, kalt sølvalderen, har jeg valgt meg ut tre representanter: Martial for poesien, Juvenal for satiren, og Plinius den yngre for den friere sosiale kommenteringa ved de gjennomarbeidede brevene hans.

V.1 POESI: MĀRCUS VALĒRIUS MĀRTIĀLIS (38~41–CA. 103)⁴

(...) *Sed tū sub principe dūrō
temporibusque malīs ausus es esse bonus.*⁵

Kanskje skyldes det språket hans; kanskje skyldes det den tilsynelatende uhemmede patron- og keiserhyllesten hans; kanskje skyldes det omfanget av diktergjerninga hans, fra seriøs poesi til lett-sindige småvers (og skillet mellom disse kan tidvis være vanskelig å finne): Martial har vært en ofte –

¹ Om dette, se diskusjonen rundt Catulls språk på s. 78.

² Sullivan 1991: 96.

³ Om sølvalderen, se tillegg B.4 s. 146. For å nevne bare noen av navnene vi kan hente fra sølvalderen, som viser oss at perioden velfortjent kan betegnes som ei litterær storhetstid: Man hadde poeter som Martial, Ovid og Vergil; historikeren Tacitus og naturhistorikeren Plinius den eldre; satirikeren Juvenal; retorikeren Seneca den eldre og filosofen – sønnen hans – Seneca den yngre; og den sosiale kommentatoren, brevskriveren Plinius den yngre. Om ytringsfrihet, se f.eks. Sullivans kommentar (1991: 45) om tida under Domitian, med ref. til Mart. 10.72.

⁴ Martials fødselsår er mer sannsynlig nærmere 41. Se Sullivan 1991: 1 og 2, samt n. 5 *loc cit.* Sullivan er autoriteten på Martials liv og litteratur, så det følgende baserer seg i stor grad på det han har funnet.

⁵ Mart. 12.3: «(...) Men *du* under prinsen, den harde, | tiden var også vond, våget å vise deg god.»

til fordel for Vergil, Horats og Ovid – oversett dikter.⁶ Han var av spansk ridderslekt, fikk en utmerket utdannelse, og ble introdusert til det romerske miljøet av blant andre Seneca den yngre. Som andre diktere beskriver han dikterens fattigdom, og i den tidligere karriera hans slet han faktisk økonomisk, ettersom de velstående patronene etterhvert havnet i unåde hos keiseren. Men kårene hans bedret seg etterhvert, så i de senere diktene hans må man huske å skille den faktiske personen fra dikterskikkelsen når han omtaler det strie livet som *pauper poëta*.⁷ Tilsvarende skepsis bør stilles til andre overdrevne beskrivelser han kommer med,⁸ som for eksempel når han overdriver størrelsen på kjønnsorgan;⁹ man må lese med skjønn, og skille diktets verden fra den faktiske verden – også når dikteren hevder at han skriver om virkelige ting.

Martial skrev under Titus, Domitian og Nerva, og det flaviske dynastiet var godt for kunstnere – særlig spanjoler var privilegerte. Han ble værende i Roma mesteparten av det aktive livet sitt, og først et par år etter drapet på Domitian – en keiser Martial hadde hyllet ofte, både som patron og hersker – flyttet Martial tilbake til Spania.¹⁰ Domitian var upopulær blant eliten. Det bedret seg neppe av at han ble censor på livstid i 84;¹¹ at han i tillegg gjorde seg skyldig i incest må ha gjort gjennomføringa av augusteisk moral vanskelig å svelge.¹² Man ser dette i Martials første bok, publisert året etter: Han bruker rikelig med tekstplass i forordet sitt på å forsvare bokas vulgære innhold, selv om den ved sammenligning med tekstene hans for øvrig ikke er spesielt voldsom i uttrykket.

Enhver tekst – om den er skrevet for å mottas av et publikum eller ei – preges av hvem målgruppa er og hva skribenten kunne forvente at de forstod, og det er nettopp dette som gjør det mulig for oss å trekke ut en essens av sannhet fra selv de mest obskøne eller obskure versene. Den misogyne holdninga vi ofte støter på hos ham er nettopp eksempel på dette: Den kan gi oss et inntrykk av samtidas kvinnesyn, hvilken status kvinnene hadde og hvordan de ble fremstilt.¹³ På samme måte

⁶ Sullivan 1991: XII, XXI.

⁷ *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Martial», hentet 4. september 2015 kl. 12.42. Om fattigdommen, se også Sullivan (1991: 3 og 26–8) og Bailey (1993: 2). Om dikterens personaer, se Sullivan *op. cit.* ss. 4 og 22, samt forrige kap., s. 81.

⁸ Om diktets verden, se s. 81, samt s. 99 og n. 54 samme side.

⁹ Sullivan 1991: xxvif. Hva gjelder metodologiske problem, spør han seg videre «*how do we distinguish between the reality made up of commonsense facts and behaviour and the hyperbolic fantasy that expresses desire, fear or even repressed emotions? The exaggeration of the size of sexual organs (e.g. in [Mart.] 7.14 and 11.21) is not unlike the overestimation by politicians of external or internal threats to the state. The questions raised are relevant to any analysis of Martial's so-called 'realism'.*»

¹⁰ *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Martial», hentet 6. september 2015 kl. 21.26; Sullivan 1991: 27–30. I en lengre sekvens sammenligner han løven Domitian med ørna Jupiter, og dermed Domitian som å inneha den påkrevde kvaliteten *clementia*. (*op. cit.* 29). Om Martials propaganda, se Sullivan 1991: kap. 1.8.

¹¹ *Encyclopædia Britannica* (nettutgaven, «Domitian», hentet 19. september 2015 kl. 16.40) setter året til 85, mens Sullivan (1991: 29) setter det til 84. Jeg velger å følge Sullivan, da han har gjort seg spesielt flid med stadfestinga av kronologien i Martials liv.

¹² Gifford & Warrington 1954: II, n. 8.

¹³ Sullivan 1991: xxv.

kan slike vers gi oss et speilbilde, om enn forvrengt, av dikterens seksuelle interesser. Martial forteller for eksempel om problemene med å få seksuell nytelse passende standen, hangen til unggutter, og et tilsynelatende ønske om å la seg penetreres av kona si,¹⁴ og det er dette siste vi skal se på først.

V.1.1 Kone, hvorfor vil du ikke ta meg bakfra? (Mart. II.104)

Som vi så i forrige kapittel,¹⁵ kunne homoseksuell aktivitet forstås som et bedrag mot den sosiale orden. Nettopp det gjør dette diktet så spennende, og det er vel verdt å ta med hele teksten:

<p><i>Uxor vāde forās aut mōribus ūtere nostrīs: nōn sum ēgō nec Curius nec Numa nec Tātius. Mē iūcunda iuvant tractae per pōcula noctēs: tū properās pōtā surgere tristis aquā. tū tenebrīs gaudēs: mē lūdere teste lūcerna et iuvat admīssā rumpere lūce latus fascia tē tunicaeque obscūraque pallia cēlant: at mihi nulla satīs nūda puella iacet. Bāsia mē capiunt blandās imitāta colūmbās: tū mihi dās aviae quālia māne solēs. Nec mōtū dignārīs opūs nec vōce iuvāre nec digītīs tamquam tūra merumque parēs: masturbābantur Phrygiū post ōstia servī, Hectoreō quotiēns sēderat uxor equō, et quamvis Ithacō stertente pudīca solēbat illic Pēnelopē semper habēre manum. Pēdicāre negās: dabat hōc Cornēlia Grācchō Iūlia Pōmpeiō Pōrcia Brūte tibī; dulcia Dardanīō nōndum miscente ministrō pōcula Iūno fuit prō Ganymēde Iōvī. Sūtē delectat gravitās, Lucretia tōtō sīs licet ūsque diē: Lāida nocte volō.</i></p>	<p>Kone, forsvinn, eller henfall til lystene mine: ikke er Curius og Numa som meg; Tātius er bare bry. Jeg finner glede i netter dratt ut av lystige beger: 4 du går fra bordet surt; vann er alt du vil ha. Du liker mørket: Jeg spiller heller med lampa som vitne; først med sprekk'ferdig skritt slipper jeg dagslyset til. Du lar – med brystklede, tunika, kjole – deg dekkes, men ingen 8 jente kan legge seg ned tilstrekkelig naken for meg. Jeg lar meg fenges av kyss imiterende duers kurtise: du gir meg kyss helt lik morgenes bestemorskyss. Du orker verken med fingre, berøring, med stemme, å få igang 12 saker: du rører ved meg som var jeg røkels' og vin. Frygiske slaver befølte seg selv bak soveromsdøra når hingsten Hector nøt frua som senket seg ned; ja, og selv om prinsen av Ithaka lå der og snorket, 16 kyske Penelope la alltid hånda si der. Du vil ei ta meg bakfra: men Gracchus fikk ja fra Cornelia; Julia tok Pompei; Porcia, Brutus, tok deg; før den dardaniske pasjen fikk blandet dem søte drikker, tok 20 Juno sin Iovis¹⁶ med lyst slik Ganymedes ble vant.¹⁷ Er nå tungsindighet deg mer til glede: vær da Lucretia daglig fra morgen til kveld: jeg velger Lais i natt.</p>
---	--

Diktet oppleves nesten som en samtale mellom mann og kone, og åpningsordene hans er det velkjente uttrykket man kunne bruke for å erklære skilsmisse.¹⁸ Det finnes interessant materiale om Martials potensielle ekteskap, men det er svært lite sannsynlig at han var gift, i hvert fall mens han var produktiv.¹⁹ Noen mener Martials dikt II.104 må kunne tas som et bevis på det motsatte, men ingen dikter (eller mann) med selvoppholdelsesdrift hadde noen sinne offentlig erklært at han likte å bli tatt som ei kvinne, altså penetrert.²⁰

¹⁴ Ei kone som sannsynligvis aldri eksisterte (se n. 19 under). Om det øvrige, jf. ^m/n. 2 s. 90.

¹⁵ Se kap. IV s. 69.

¹⁶ Variant av Jupiters navn (*Antikkleksikon*: «Jupiter»).

¹⁷ ɔ: Før Ganymedes kom til hoffet, fikk Jupiter Juno til å ta ham bakfra, slik yndlingen ble vant til å gjøre etter at han ble tatt inn.

¹⁸ Om dette se II.3.1.d og III.3.4.

¹⁹ Som er hva Sullivan (1991: 25–28) argumenterer for. Han henviser dog til Albert Bells artikkel fra 1984, «Martial's Daughter» (*Classical World*, 78: 21), som studerer muligheta for at Martial faktisk var gift flere ganger, og fikk ei datter med ei av slavinnene sine. Se også Bailey 1993: 1.

²⁰ Se for øvrig forrige kapitels diskusjon om Catul. 16, særlig om begrepene *pathicus* og *cinaedus*, og om menn som lar

Martial stiller opp en interessant kontrast: På den ene sida er diktets kone, som på alle måter er dydig og opptrer i henhold til samfunnets forventninger; kontrasten til henne er diktets ektemann, som ikke bare stiller seg skeptisk til normene, men forkaster dem fullstendig. Mannen roper til henne at hun har valget mellom å forsvinne eller å henfalle til lystene *hans*, eller for å være mer presis, til *skikkene hans – mōrēs*. Det tvedelte forholdet mellom individene reflekteres også i forholdet mellom samfunnets skikker og mannens avvikende, personlige skikker. I linjene 3–10 lister han opp hvordan hun gjør alle de tingene ei kone bør gjøre: Hun foretrekker vann (l. 4),²¹ å gå tidlig til sengs (l. 5), å dydig dekke til kroppen sin (l. 7)²² og å vise tilbakeholdenhet i intime tilnærmelser (l. 10); han foretrekker alt det motsatte. Når han deretter beskriver selve sexlivet deres, får vi høre hvor mangelfullt det er, og skylda legges på konas manglende ønske om å være åndelig til stede i akten. Igjen tar han til orde for mer intimitet, og han trekker til og med myte- og gudeverden inn: Når Hektor og Penelope (ll. 13f), og enda mer opphøyd, Jupiter og Juno (ll. 15f), kan gjøre slike akter, da kan det da ikke være noe galt i det? Han avrunder oppgitt ved å bevege seg fra gresk-romersk mytologi til erkeromersk mytehistorie: Lucretia²³ (ll. 17f) er kanskje prydeksempelen kona ser ut til å følge; Martials dikterperson vil heller leve fullt ut *nå*, slippe å underkaste seg mannsrollekravenes åk, og tillate seg alt det som kjedelige, dydige romere hevder ikke er lov.

V.1.2 Homofil kjærlyhet mellom menn og gutter (*Mart. 1.58*)

I forrige kapittel²⁴ så vi hvordan homofili i utgangspunktet var uproblematisk for romerne, forutsatt at man var den mandige i forholdet. Martial flørter ofte med homofili i diktene: I 6.34 ønsker han «*bāsia pressa*»²⁵ fra Diadūmenus, og i 5.46 hører vi hvordan han nyter å stjele kyskene fra den samme, og helst når han får motstand og sinne; Martial er mannen i forholdet, og dersom Diadūmenus skulle bli for vanskelig, kan han alltid gi ham juling.

Det kan også se ut til at en romersk variant av pederasti²⁶ fortsatt var akseptert praksis på hans tid. Diktet jeg ønsker å fokusere på, dikt 58 fra første bok. I en tilsynelatende uskyldig notis om det

seg penetreres som om de var kvinner (s. 80).

²¹ Man skulle naturligvis unngå å bli fordrukken, men dette var særlig viktig for kvinner, som mytehistoria om Egnātius Metennius forteller: Han skal ha slått ihjel kona si for å ha drukket vin, og for det blitt lovprist av Romulus. Jones & Sidwell 1997: p. 313 s. 213.

²² Jf. med den senere tidas togamote, der også menn skulle dekke til hodet sitt. *Antikkeleksikon*: oppslagsord «toga».

²³ Etter fortellinga ble hun voldatt av den romerske prinsen Sextus Tarquinius. Hun fortalte om hendelsen til familien, og tok deretter sitt eget liv for å til evig tid være et eksempel for andre kvinner på hva det ville si å leve og dø ærefullt. Familien styrtet deretter kongefamilien, og republikken ble opprettet.

²⁴ Se s. 69.

²⁵ Lange, bestemte, pressende kyss.

²⁶ Dog dette er å tøye betydninga av begrepet. Jf. med sammenfatninga av kap. III, s. 60.

som tilsynelatende var en ellers normal dag på markedet, greier Martial å gi oss enorme mengder informasjon i seks tettpakkede linjer:

<p><i>Mīlia prō puerō centum mē mangō poposcit: rīsī ego, sed Phoebus prōtinus illa dedit. Hoc dolet et queritur dē mē mea mentula sēcum laudāturque meam Phoebus in invidiam. Sed sestertiolum dōnāvit mentula Phoebō bis deciēs: hoc dā tū mihi, plūris emam.</i></p>	<p>Slaveselgeren ville ha hundre tusen for gutten: · jeg flirte godt, men så kom Phoebus og straks punget ut. Kuken min smertes og lider og klager om meg til seg selv, mens 4 Phoebus blir omtalt med skryt – det på bekostning av meg. Men nå ga kuken til Phoebus ham nette små to millioner; · gi du til meg slik en sum, da får du se meg by mer.</p>
---	--

Han likte vakre gutter og var ikke alene om å være villig til å betale dyrt for dem, for pene slaver var tydeligvis *svært* ettertraktete varer. Han var, etter stand, for «fattig» til å kunne betale det selgeren krevde, så gutten ble solgt til Phoebus – en bekjent? – i stedet; dermed måtte han se gutten forsvinne, mens lysten etter ham banket i skrittet. Dessuten, hvis man innyndet seg tilstrekkelig hos de rette personene – Phoebus hadde tydeligvis funnet ei rik enke (l. 5) – kunne det lønne seg senere, for kvinner stod tydeligvis nokså fritt hva gjelder hvem de testamenterte bort arven sin til.

Det er artig å se hvordan han fra linje 3 skifter aktør; det er ikke lenger Martial og Phoebus som er aktørene, men lemmene deres. Selve ordet *mentula* var standardordet brukt for penis, og graden av vulgaritet var naturligvis avhengig av konteksten.²⁷ Hva gjelder ordvalg kan man se tendenser hos skribenter etter sjanger: Mens Cicero som seriøs retor unngikk ord som *mentula* – han valgte heller utsagn som «*id verbum*» (det ordet) – var det hyppig brukt av folk flest (som eksempel: man har funnet det 18 ganger i Pompei og 3 ganger i Palatino), og hos Catull var det det hyppigst brukte ordet for penis.²⁸ Catull viste at han var oppmerksom på bruken sin av vulgariteter for eksempel i dikt 3.69: Der forteller han Cosconius at i motsetning til hos ham selv «*tuīs nullā est mentula carminibus*»,²⁹ og for dette forteller han at «*admiror, laudō*». ³⁰ Hos Martial selv, finner vi *mentula* hele 49 ganger.³¹

²⁷ Se n. 29 under og særlig n. 32 s. 95.

²⁸ Hva gjelder Cicero, dette selv når han diskuterer obsceniteter. Adams: 1982: 9 og særlig 10, med henvisning til Cic. *Fam.* 9.22. Men også Cicero skrev epigrammer, så også, blant mange andre, Augustus, Messalla, Brutus, Sulla, Varro, Seneca den yngre og Plinius.

²⁹ Adams 1982: 9, 12; Mart. 3.69.2. «er det ingen kuk i diktene dine.»

³⁰ «jeg beundrer, jeg roser». Mart. 3.69.3

³¹ 4 ganger i bok 1 (35, 58 og 96), 3 ganger i bok 2 (45, 62, 70), 7 ganger i bok 3 (69, 71, 75, 76, 81, 85, 91), ingen i bok 4 og 5, 3 ganger i bok 6 (23, 36, 73), 6 ganger i bok 7 (14, 18, 30, 35, 55 91), ingen i bok 8, [†] 7 ganger i bok 9 (2, 27, 32, 33, 37, 63), 2 ganger i bok 10 (63, 90), hele 14 ganger i bok 11 (15, 18, 19, 20, 22, 25, 27, 46, 58, 70, 75, 78, 90), [‡] og 2 ganger i bok 12 (86, 97); *Dē spectāculīs* har ingen forekomster, og i de posthume bøkene 13 og 14, henholdsvis ingen og 1 gang (74).

[†] I bok 4 ser man også ei endring i stil hos Martial. Hyllestene til keiser Domitian, *ensor perpetuus* fra 84 (omtrent ett års tid før Martials første bok ble publisert), er hyppigere, og han framtrer i langt større grad som en forfekter av det flaviske dynastiet, da representert ved nettopp Domitian. I bok 5 er det i grunn ingen skitne vers, og i dedikasjonen til Domitian skriver han at boka trygt kan leses i Minervas nærvær. Sullivan 1991: 33, 35.

[‡] Som er uttrykkelig dedikert Domitian. Bokas «renhet» uttrykker Martial både i de innledende ordene og i det første diktet: «*Nūda recēde Venus; nōn est tuus iste libellus:*» – «Nakne Venus gå ut; denne boka er ikke ditt eie:» (metrisk gjendiktet; *libellus*: eg. «denne lille boka»). Martial sammenligner epigrammenes språk med dem man finner i

Martial er altså ikke fremmed for å la kjønnsorganene bli fremtredende eller faktiske aktører i diktene sine. I dikt 7.18 klager han på ei elskerinne, Galla, som etter hans mening har et alvorlig problem, for når de har samleie «*cunnus nōn tacet, ipsa tacēs*». ³² I dikt 7.14 forteller han elegant om hvordan elskerinna hans har mistet lekesaken og kjæledyret sitt, og det er ikke snakk om et kjæledyr lik Lesbias spurv eller Stellas due, men den tolv år gamle gutten «*mentula cui nōndum sēsquipedālis erat*.» ³³ I 6.36 forteller han til Papyrus at Papyrus' lem var så langt at når han fikk ereksjon kunne han lukte det. ³⁴ I 11.19 ser vi antydning til at han besjeler underlivet sitt, der han forteller Galla at han ikke vil gifte seg med henne, for hun var så lærd at «*saepe soloecismum mentula nostra facit*.» ³⁵ Enda klarere er besjelinga i diktet vi innledet med: Vi så hvordan Martial gjorde *mentula* til aktøren, for det var lemnet hans som klaget til ham over at Martial ikke kjøpte nytelsen gutten kunne ha gitt det, og han gjorde Phoebus' lem den aktive parten i å ha skaffet Phoebus den store arven som gjorde ham i stand til å kjøpe seg slike *dēlicia*. ³⁶

Homofili kunne altså være sosialt uproblematisk, så lenge det var standsmessig ulikevekt, og gjerne med en viss aldersforskjell. Mannen hevdet seg som mann i hvordan han forholdt seg til omverden: fast og bestemt, og med et snev av vold, skulle *det* være nødvendig. Den urbane mannen hevdet seg, som hundre år tidligere, ved å være klar og direkte i talen, og helst smøre tjukt på i omtalen av andre, som i beskrivelsene vi leste av elskerinnas kjælegutt eller Papyrus, og volden kunne utøves ved velvalgte ord. ³⁷ Alt dette kan, som vi har sett, kobles til tanken om penetrerbarhet.

mimeteateret. Sullivan 1991: 40; Mart. 8.praef. og 8.1.

² Det var på denne tida Martial returnerte til Spania, utvilsomt på grunn av statskuppet med den påfølgende krisa. Domitian ble avsatt og drept 18. september 96, og i Martials dikt 10.72 ser vi ham endelig gi et mer troverdig bilde av den forhenværende keiseren. Bok 10 hadde allerede vært utgitt tidligere, men med Domitian fjernet kunne han nå gå løs på et omfattende redigeringsarbeid, og i den andre utgaven av bok 10 var over halvparten av diktene nye. Bok 11 kom ut tre måneder etter drapet på Domitian, i desember 96, og de mange diktene tilegnet Domitian var blitt byttet ut til fordel for noen få tilegnet Nerva. Ettersom boka ble gitt ut rundt Saturnalia-feiringa, tillater Martial seg flere obskøne dikt enn i noen av de andre bøkene sine, og det er ikke utenkelig at han gjorde dette fordi han anså Nerva både som mer tolerant, og siden Nerva selv skrev erotiske dikt. Sullivan 1991: 44–47.

³² Mart. 7.18.6: «*musa di tier ei still, du tier*»; se også 7.18.4. Adams (1982: 80f) forteller at ordvalget *cunnus* tilsvarte bruken av *mentula* (se s. 94). Merk at selv om *mentula* og *cunnus* begge kunne brukes seksuelt aggresivt, kunne de også være helt nøytrale «*in circumstances in which taboos do not operate, as between lovers or intimates*.» *Op. cit.*: 81.

³³ Mart. 7.14.10: «[hun har mistet en gutt ikke ennå to ganger seks år gammel], hvis kuk enda ikke var blitt halvannen fot lang.» Umetrisk gjengivelse. En romersk fot var drøyt 29 cm lang, skjønt uttrykket *sēsquipedālis* kunne ganske enkelt bety «veldig lang». Det er nok her snakk om en typisk epigrammatisk overdrivelse, litt som på nordnorsk «Han va så stor – mellja auan!» Man kan tenke seg at gutten må ha vært svært så populær, og ikke bare hos damene.

³⁴ «*Mentula tam magnā est, tantus tibi, Papyule, nāsus, | ut possis, quotiēns arrigis, olfacere*.» Det er spesifikt romersk (og det er kanskje fra dem vi har det i dag) å ha en så voldsom interesse for «*unusually generous phallic endowment*». Williams 2010: 14. For eksempler, se illustrasjon 1 og 2 i tillegg F.

³⁵ «[Du er så lærd.] Syntaksfeil hadde ofte blitt gjort av kuken min.» Umetrisk gjengivelse.

³⁶ Yndlinger, yndlingsslaver. Det er Bailey (1993: 85, n. a) som foreslår at arven sannsynligvis kom fra ei rik enke.

³⁷ Sammenlign f.eks. Mart. 4.48 (Papyrus, elskeren som tydelig er under ham i rang) og 4.50 (Thais, som ser ut til å være en av samme sosiale status).

V.1.3 Homofil kjærlighet mellom kvinner (Mart. 1.90, 7.67 og 7.70)

Likevel, disse tingene forteller oss ingen ting om hvordan man så på homofilt samkvem blant kvinner. Den latinske litteraturens tidligste referanse til lesbiske forhold, ble identifisert av Saara Lilja, og er den vittige passasjen fra vers 262 i Plautus' komedie *Truculentus*.³⁸ Når vi senere møter på referanser til lesbiske forhold, beskrives de til vanlig med lånordet *tribās*, *-bādis* – av gresk *τριβάς*, gniing – og i latinsk bruk kunne dette også brukes om kvinner som penetrerte andre kvinners kroppsåpninger.³⁹ De aller fleste latinske forfatterne hadde store problemer med å håndtere dette aspektet av kvinnelig seksualitet, og Martial skilte seg ikke vesentlig fra forgjengerne. Han, som forgjengerne, har ei i utgangspunktet fordømmende innstilling til homofili, men hos Martial ser vi homofile i det minste fremstilt som individer.⁴⁰

Første gang Martial omtaler lesbiske, er i dikt 1.90; de senere passasjene er 7.67 og 7.70. I 1.90 snakker han om Bassa, og selv om han ikke omtaler henne i gode ordelag, er det klart at Martial forstår henne som et individ, i motsetning til hva som hadde vært vanlig før:

<p><i>Quod numquam maribus iunctam tē, Bassa, vidēbam quodque tibi moechum fābula nulla dabat, : (ll. 3–5) at tū, prō facinus, Bassa, futūtor erās. Inter sē geminōs audēs committere cunnōs mentūturque virum prōdigiōsa Venus. Commentā es dīgnum Thēbānō aenigmāte mōnstrum, hīc ubi vir nōn est, ut sit adulterium.</i></p>	<p>Det at jeg aldri, Bassa, så deg i selskap med mannfolk, · eller at ryktene ei så deg i udydig dåd, : (ll. 3–5) 4 Bassa – O, udåd! – vit: horebukk er alt du var. Du våger gjerne la tvillingfitter forenes til ett, og · liker at Venus-en din trolsk imiterer menn. Du har skapt ei uhyrlighet verdig tebanernes gåte: 8 Her hvor det ingen mann er, er det allikevel hor.</p>
---	--

Ut fra hva Martial forteller, skjønner vi at Bassa var ei frivolen, lesbisk dame. Ikke bare det, men hun så ut til å spille mannsrolla i forholdene sine, som linje 7 hincer til og linje 6 og 8 åpenlyst påstår. La oss først se på uttrykket *geminōs ... cunnōs*: Uttrykket *geminī* kan naturligvis forstås som «to», men betød normalt «tvillinger». Så hvor kommer perversjonen inn? Varianter av perversjon ble gjerne assosiert med utenlandskhet, og perversjonen ble da gjerne beskrevet med ord fra utlendingens språk. Beskrivelsen av kjønnsorganene og normal seksuell aktivitet påkrevde derimot ikke slike lånord for romerne, skjønt lærde hentet gjerne inn til det latinske vokabularet ikke lånord, men «lånebetydninger»; slik ble grekernes overførte betydning av *διδυμοι* for testikler overført til det latinske *geminī*.⁴¹ Siden Martial i linja over presenterte henne som en *futūtor* – en rundbrenner (tilsvarende uttrykk for Bassa, som kvinne, skulle ha vært *futūtrīx*) – kunne en romersk lytter eller

³⁸ Som referert av Hallett i Hallett og Skinner 1997: 264.

³⁹ Lewis & Short: «tribās»; Hallett i Hallett og Skinner 1997: 259.

⁴⁰ Brundage 1987: 27; Hallett i Hallett og Skinner 1997: 262. Brundage *loc. cit.*: «*Lesbian relationships excited greater opprobrium than did male homosexual liaisons, perhaps because upper-class Roman men found lesbianism threatening to their own sexual self-esteem.*»

⁴¹ Adams 1982: 68 og 228.

leser ha forventet at ordet *geminōs* skulle knyttes til en manns pung, men Martial knytter det heller til *cunnōs*, som var det ordinære slangordet tilsvarende vårt «fytte» eller «mus».⁴²

Bassa velger altså å spille et sosialt kjønn (*gender*) i strid med det biologiske kjønn (*sex*) sitt. Dette ga seg særlig til uttrykk i hvordan hun under samleie penetrerte elskerinnene sine, og dermed klart opptrådte som mann. Det er det samme problemet Martial ser i Philaenis, i dikt 7.70:⁴³

*Ipsarum tribādum tribās, Philaenī,
rēctē, quam futuis, vocās amicam.*

Lesbers lesbe, Philaenis: når du knuller
2 jenter, kall dem med rette elskerinner.

Philaenis var ei skikkelig guttejente: Hun spilte *harpastum*, romersk fotball (l. 4); hun brøt (l. 5); hun trente styrke (l. 6); og hun lot seg få bankende massasje med olje etter aktivitetene (ll. 7f). Massasjen er verdt å trekke fram, for også den kan uproblematisk kobles til sex. Ord som kan forstås som å slå, klippe, splitte, gjennomføre, grave, med mange flere – som *verbō* og *dolō* – ble med lett- het brukt metaforisk.⁴⁴ Vel til bords (l. 9–12), startet hun måltidet med å drikke og gulpe opp (tilsvarende dagens) fem flasker vin. Maten hun valgte var lårkjøttet kalt *cōloephia* (eller *cōlŷphia*), en type kjøtt favorisert av atleter. Siden dette kjøttet gjerne var rullet sammen for å se ut som en fallos, ble *cōloephia* derfor også brukt som slang for penis.⁴⁵ Diktets ramme rundt det hele, er sexen:

*Pēdicat puerōs tribās Philaenis
et tentīgine saeviōr maritī
ūndēnās dolat in diē puellās.
: (ll. 4–12)
post haec omnia cum libīdinātur,
nōn fellat – putat hōc parum virile –
sed plānē mediās vorat puellās.
Dī mentem tibi dent tuam, Philaenī,
cunnum lingere quae putās virile.*

Gutter knulles i rumpa av Philaenis,
· og mer voldsomt enn kåte, gifte mannfolk
hamrer lesba på elleve jenter dagen.
4 : (ll. 4–12)
Når hun etter alt dette skal til sexen,
· suge gjør ikke hun – det blir umendig –
men hun sluker fullstendig jenters midtre.
8 Guder give deg sinnet ditt, Philaenis,
du som tror at å slikke mus er mandig.

V.1.4 Oppsummering

Seksuelt samkvem var styrt av strenge normer, og i Martials stemme hører vi et ønske om å bryte med dette. Gjeninnføringa av streng moralitet i samfunnet og ei kone som etter samfunnskravene var perfekt, gjorde det umulig for en avvikende mann å få utløp for lystene sine. Dette til tross, det fantes ei løsning som kunne hjelpe litt: Med nok penger kunne man kjøpe seg en «lekesak»; siden denne var kjøperen fullstendig underlagt standsmessig, kunne man tillate seg langt mer. Kvinner var derimot underlagt en del andre krav – *q.v.* se f.eks. s. 84 – og sterkt avvikende oppførsel, som lesbisk sex, var ytterst problematisk for definisjonen av det sosiale kjønn. Faktisk vir-

⁴² Om *cunnus*, se n. 32 s. 95.

⁴³ Merk at både dette, Mart. 7.67, og tilsvarende Catul. 16 – alle angripende dikt – alle er skrevet i hendekasyllabisk form.

⁴⁴ Se Adams (1982) ss. 145ff, og særlig s. 149.

⁴⁵ Bailey 1993: n. c (*sīc*) s. 133; Ferguson 1979: 130; *L.o.*: «cōlŷphia, -ae»

ker det som at det for litteratene var ansett som så avvikende, at vi må helt til Martials tid før de kunne begynne å anse lesbiske som fullt ut menneskelige, om enn pervertert. Ytterligere et generasjonsskifte måtte til for å få et nytt syn, presentert av satirikeren Juvenal.

V.2 SATIRE: DĒCIMUS IŪNIUS IUVENĀLIS (55~60–127)⁴⁶

*Dat veniam corvīs, vexat cēnsūra columbās.*⁴⁷

Ravner blir tilgitt av censor, mens utskjelling tildeles duer.

Vi vet nesten ingen ting om Juvenal; til og med navnet hans er usikkert. Foruten de få tingene han selv – kanskje – lar oss vite,⁴⁸ har vi kun én enkelt, meget tvilsom inskripsjon, et enda mer tvilssomt, biografisk manuskript som har blitt tilføyd til noen av de skolestiske diktsamlingene, og referanser til ham fra Martial. Martial nevner ham muligens i 7.24.1,⁴⁹ i 7.91.1 har vi sannsynligvis en referanse til Juvenals talegaver,⁵⁰ og i 12.18 hører vi at Martial nøt tida som pensjonert dikter i Spania, mens Juvenal travelte fulgte opp kontaktnettverket sitt i Roma. Mangelen på biografisk materiale tyder på at han kanskje var av afrikansk opprinnelse. Teksten avslører for øvrig en sær velutdannet mann, og siden han ikke skrev dedikasjoner, kan man anta at han var av høyeste sosiale rang.⁵¹

Juvenal, som Martial, var sterkt kritisk til samtidas litteratur, og han ønsket å forfriske den med litteratur som var dagsaktuell, i stedet for de stadig mer oppbrukte mytene.⁵² Sjangeren satire⁵³ ble skapt av romerne, og hva Cicero var for talekunsten, kan man si at Juvenal var for satiren. Sjangerens forfader var Lucilius, som skrev i det andre århundret fvt., og det var han som definerte rammene for sjangeren: middels lange dikt i daktylisk heksameter, et språk som varierte fra påtatt epikk til grovmælt vulgaritet, og et innhold som ga inntrykk av å være selvbiografisk, men også

⁴⁶ Eller senere.

⁴⁷ Juv. *Sat.* 2.63.

⁴⁸ Men om problemene med å hente slik informasjon fra poesi, se Braund 1996: 2f.

⁴⁹ «*Cum Iuvenāle meō quae mē committere temptās, | quid nōn audēbis, perfida lingua, loquī?*» I første linje møter vi relativpronomenet *quae*, som vi ikke får vite hva referer til før i neste linje; siden det er hunkjønn éntall kan det ikke vise til Juvenal, men denne spenninga lar seg vanskelig oversette. «Alt hva du ikke våger å friste meg til å ytre, | du, mi tunge, så falsk, mot min [venn] Juvenal.» Mart. 7.24.1–2.

⁵⁰ «*Dē nostrō faciunde tibi Iuvenālis agellō | Sātūrnāliciās mittimus, ecce, nucēs.*» – «Se, jeg sender til deg, Juvenal, du med gulltunge, fra det | lille jordstykke vårt nøtter til Saturns fest.» Mart. 7.91.1–2.

⁵¹ Dette avsnittet: Rose i Gifford & Warrington 1954: v; Braund 1996: 15f

⁵² Ramsay & Warmington 1969: XLIX.

⁵³ Ordet «satire» har ingen ting å gjøre med satyrer (se Braunds avvisning av Diomedes' forslag om dette, Braund 1996: 4f: «*[it] is doubtful on linguistic grounds.*»). Opprinnelig het det *sātūra*, som er adjektivet som betegner «fullt av [noe]», for eksempel i sammenhengen *lanx sātūra*, et offerfat fullt av årets første frukt som man satte frem til gudene; eller *lēx sātūra*, ei samling av ulike forskrifter til én lov; eller bare *sātūra*, som betegnet ei pølse fylt med alt mulig rart godt. Med disse ulike forståelsene av ordets opphav, kan man forstå diktene som *fulle av* menneskelige lyter, en beskrivelse av mennesket i alle dets (uønskede og tvilsomme) fasetter. Se *L.o.*: «*satura*»; Gaffiot: «*sātūra*»; Braund 1996: 3–5; Gifford & Warrington 1954: VII.

kunne inneholde dialog. Satiren har til felles med kjærlighetslegien, lyrisk poesi og epigram, at selv om teksten gjerne er selvbiografisk, er det ei rolle, en *persona* som taler.⁵⁴ Stilistisk er Juvenal ikke bare påvirket av den retoriske skolen han, som alle andre elitemenn, var del av, men han bruker retorikken bevisst for å skape et rammeverk for satirene sine.⁵⁵ For å kunne forstå satiriske vers riktig, må man ha disse trekkene i bakhodet.

Som rammeverk rundt satire 2–4 står satire 1, der scenen settes for det etterfølgende. En moderne leser kan lett få assosiasjoner til Sweeney Todds London i beskrivelsen Juvenal gir av Roma: Det er et mørkt, belastet sted, fylt av all verdens ugudelige folk og lytene deres. Den første referansen til homoseksualitet kommer godt innpakket og med et snev av forakt, og er i l.155: «*Pōnē Tibellinum: taedā lūcēbis in illā | quā stantēs ardent quī fixō gutture fūmant,*».⁵⁶ Dette følger umiddelbart etter satirens klimaks og står da som et svar til toppunktets utsagn; man kan derfor rettferdiggjøre at nettopp homofilien for Juvenal var den verste av lytene.

Med denne rammen rundt det hele tar man fatt på andre satire. Den går rett inn i spørsmålet om avvikende seksualitet – nærmere bestemt homoseksualitet – et velkjent tema fra rettsstaler, som vi så eksempel på bruken av i kap. iv under Cicero. I denne satiren gikk Juvenal til angrep på ikke homoseksualitet i seg selv, men menn som lot seg penetreres som om de var kvinner, altså *pathicī* og *cinaedī*. Det i seg selv var ikke noe nytt; det nye var hvem som var fortelleren: lesbiske Laronia.

⁵⁴ Braund 1996: 1f. Se særlig hennes n. 1 s. 2. Se dessuten dette kapitlets n. 7 s. 91, samt forrige kap., s. 81.

⁵⁵ Braund 1996: 18f.

⁵⁶ «Sett Tigillinus i vanry, [og se] deg brenne blant de brunstaurene[†] hvoriblant menn | står med halsen urokkelig festet og brenner og ryker,» Umetrisk gjengivelse.

[†] Ordrett: «Legg Tigillinus ned». [†] «Tigillinum seems to be a punning allusion to the sort of person he [Tigillinus] was, together with tigillum, a log or a faggot.» Ferguson 1979: 125; se også Ramsays oversettelse av samme linjer i Ramsay & Warmington (1969: 15). Overraskende nok har Braund (1996: 108) ingen bemerkning til denne hentydninga til dette, men hun har interessante henvisninger til straffemetoden og kommenterer at man kunne utsette seg for stor fare ved å i poesi komme med politiske kommentarer angående levende. Om straffemetoden, se også Ferguson, *loc. cit.*

V.2.1 Hemmelig homofil: Hyklerske homoseksuelle menn

Temaet for satirens første tredjedel⁵⁷ er hyklerske homofile, og det første hintet er å finne allerede i 9.–10. linje, der taleren med ordene «*[quis enim nōn vīcus abundat] castīgās turpia, cum sīs | inter Sōcraticōs nōtissima fossa cinaedōs?*» direkte adresserer de «moraliserende umoralistene».⁵⁸ De kler seg og ter seg som om de skulle vært maskuline menn; kroppen er hårete, men skjult bak klærne er ei glatt, epillert rumpe som vitner om at de er passive homofile.⁵⁹ I 29. linje skjønner vi at det entydig er Domitian som er hovedangrepsmålet for satiren. Han hadde niesa si som elskerinne (det var å regnes for incest), og som den ypperste av hyklere gjenopplivet han som censor de julianske utroskapslovene i 90.⁶⁰

Laronia kommer inn i 36. linje. Hun var sannsynligvis av høyere byrd, muligens konsulenke, og det er kanskje henne Martial henviste til i dikt 2.32. I Juvenals ord blir hun stående som den som taler *naturlige* lyters sak, i motsetning til de unaturlige, og referansene til utroskapsloven tyder på at hun muligens var blitt dømt etter den.⁶¹ Den som angriper henne ved å anklage henne for brudd på utroskapsloven, blir ettertrykkelig satt på plass av henne som en hykler: Med referansen hennes til det røffe håret hans som lukter av judeisk balsam, skjønner vi at hun anklager ham for å være en passiv homofil. Hun lukker munnen hans med et lurt smil om munnen, og sier han heller burde tenke på hva *lēx Scantīnia dē Venere nefandā* – den skantinianske loven om unevnelige usømmeligheter – hadde hatt å si om ham.⁶² Når hun ligner homofile med krigere som beskytter hverandre mot andres angrep, bruker hun kløktig ordet *phalanx*,⁶³ og innleder deretter forsvaret av kvinnene.

V.2.2 Naturlig homoseksualitet: Forsvaret av lesbiske

Laronias hovedangrep er i to deler, og hun snakker først om seksuelle forhold:

*Tedia nōn lambit Cluuiam nec Flōra Catullam:
Hispō subit iuvenēs et morbō pallet utrōque.*⁶⁴

49 Tedia slikker ei Cluvia, Flora ei heller Catulla:
Hispo lar ungmenn ta føring og blekes av begge syker.

⁵⁷ Ll. 1–63.

⁵⁸ «[For flømmes vel ikke byen] av moraliserende umoralister? Forkaster du usømmelighetene, selv om du [selv] er | den mest notoriske grøfta blant sokratiske rumpiser?» Umetrisk oversettelse. Adams 1982: 86; Braund 1996: 123; Ferguson 1979: 128; Gifford & Warrington: 19. Ferguson (*loc. cit.*) viser at «*tristibus obscēnīs*» ikke er et oxymoron. Begrepet *tristis* var en stoisk, teknisk term for høytidelighet; det står her i motsetningsforhold til *turpis* (usømmelighet).

⁵⁹ Juv. 2.12f. Se òg Ferguson 1979: 128 og Braund 1996: 124.

⁶⁰ Juv. 2.29–31; Braund 1996: 127f; Gifford & Warrington 1954: 11; Sullivan 1991: 37–9, 43. Merkelig nok kommenterer ikke Ramsay & Warlington akkurat denne passasjen. Domitian gjenopplivet loven, og under Trajan var de strengeste forskriftene i kraft (Braund 1996: 129f).

⁶¹ Braund 1996: 129; Ferguson 1979: 129. Referanse gitt av Warrington (Gifford & Warrington 1954: 12) og Ramsay (1969: 21) til ekteskapsloven (*lēx Iūlia dē maritandīs ordinibus*) i stedet for utroskapsloven (*lēx Iūlia dē adulteriīs coercendīs*) gir ikke mening i denne sammenhengen; Braund og Ferguson må ha rett i at det er utroskapsloven det er snakk om. Se dessuten om stoikernes syn på unaturlig sex, s. 29, i diskusjonen om Augustus.

⁶² Braund 1996: 130f. Loven var sannsynligvis ikke i kraft på Juvenals tid, men det er heller ikke poenget til Laronia.

⁶³ Braund 1996: 132: Og dermed assosieres mennene med de thebanske 300, elitestyrken av homofile par.

Vi, kvinner, forteller hun, gjør ingen av de avskyelige tingene menn gjør, og i sammenligninga hun trekker, forteller hun om den fremstående Hispo som brukte så mye tid på sex med unggutter at han så syk ut av utmattelse. Ved å gi ham navnet Hispo, får man dessuten assosiasjoner til beskrivelsen av hyklerne i linje 11, som dem med «*hispida membra*» – «hårete lem». Men det er ikke det verste ved Hispo: Han, som den eldre i forholdene, lar seg villig underkastes ungguttene; for romerne var en slik underkastelse av senioritet en totalydmykelse som under ingen omstendigheter kunne aksepteres. Braund forteller, med referanse til Hallett, at det finnes lite bevis på at seksuelle forhold mellom lesbiske var utbredt. Hun sier videre at «*The rarity of accusations of lesbianism in Roman invective against women presumably allows Laronia to make this point.*»⁶⁵ Laronia får med det rett i den første anklagen sin: Kvinneres lesbiske forhold foregår på naturlig vis, i motsetning til menns homofili, som er i strid med naturen.

V.2.3 Frivillig selyfeminiserende menn

Slik får hun etablert at avvikende menn er verre enn avvikende kvinner, litt på samme måten som når hun gyver løs på Creticus fra linje 67 og utover.⁶⁶ Man skulle tro det ikke kunne bli verre, men det er nå den andre delen av angrepet hennes begynner. Laronia forteller at kvinner – *nōs*⁶⁷ – holder seg unna mannsdomenene, som rettsvesenet og juss.⁶⁸ Riktignok er det noen av dem som bedriver bryting og spiser *cōloephia* – utvilsomt en referanse til Martials Philaenis – men de er svært få.⁶⁹ Men mennene? Om hun var fordømmende til avvikende menn i den første delen av angrepet, er hun det enda mer nå. Kontrasten til «vi kvinnene» – *nōs* – blir svært sterk, for når hun nå snakker om menn – *vōs*⁷⁰ – gjelder det menn i det hele tatt:⁷¹

*Vōs lānam trahitis calathisque peracta refertis
vellera, vōs tenuī praegnantem stāmine fūsum
Pēnelopē melius, levius torquētis Arachne,
horrida quāle facit residēns in cōdice paelex.*⁷²

· Spinninga utført vender dere tilbake med kurver full av ull. Ja, dere gjør spindelen drektig med fineste tråder; 56 snor den bedre enn Pēnelopē, Arachne må streve; arbeidet, skjønt, er det samme som treblokkas ustelte frille.

⁶⁴Juv. 2.49f. Han blekes av begge sykter, ɔ: av å være både aktiv (*paedicātor*) og passiv (*pathicus*). Braund 1996: 133. Eldre utg. har ulogisk «Media» i stedet for «Tedia».

⁶⁵Braund 1996: 133.

⁶⁶Som kledde seg i gjennomsliktig toga. «(...) *est moecha Fabulla*, | *damnētur, sī vīs, etiam Carfinia: talem* | *nōn sūmet damnata togam.*» – «Fabulla er utro | la henne fordømmes, om du vil, også Carfinia | skulle hun dømmes hadde hun likevel ikke tatt på seg slik en toga.» Umetrisk gjengivelse.

⁶⁷«Vi», underforstått «vi kvinner».

⁶⁸Juv. 2.51f. Se kommentaren om menns plikter s. 40 med tilhørende fotnote.

⁶⁹Juv. 2.53. At de er få understrekes av at hun gjentar *paucae*. I Ferguson (1979) gjengitt som *cōloephia*; i Ramsay (1969) og Braund (1996) som *cōlōphia* (vokallengdestrekene tilføyd av meg).

⁷⁰«Dere», underforstått «dere menn».

⁷¹ Dette påpekes dessuten av Braund 1996: 134.

⁷²Juv. 2.54–57.

Laronia forteller at mens gruppa «vi [kvinner]» holder seg unna mannsdomenene, bedriver gruppa «dere [menn]» ikke bare tradisjonelle kvinnesysler, men lar seg fullstendig oppslukes av dem. Ordvalget i 55. linje er ikke tilfeldig: Ved å si at mennene gjør spindelen *praegnantem* – drektig – ytterligere avmaskuliniserer hun dem; Braund forteller at foruten ett tilfelle hos Vergil er dette ordvalget i forbindelse med spinning unikt.⁷³ I linja deretter lignes mennene med de mytologiske Penelope og Arakhne: Penelope var kjent for trofastheten til mannen sin og den ukuelige ånden sin vist ved veving, mens Arakhne var kjent for å ha utfordret og vunnet over Athene i en spinnekonkurranse (og ble derfor forbannet av Athene ved å forvandles til en edderkopp). Disse to – de ypperste av kvinner gjennom gjerningene sine – overgås av ordinære, romerske menn. Kan man være mer kvinnelig enn det? Vel, tydeligvis, for i sitatets siste linje ser vi at mennene jobber med mer iver enn den romersk-mytologiske Antiope, ei frille som ble satt til den ydmykende straffen å lenkes til en trestokk for å veve.⁷⁴ Laronia har to poeng: Ikke bare ivret mennene etter å gjøre kvinnedefinerende sysler, men de lot seg ydmykes, og det villig; dermed tedde de seg ikke som mannfolk, for ekte menn tok aldri villig på seg kvinnesysler og lot seg i hvert fall aldri villig kues.

V.2.4 Offentlig homofil: Forraderiet mot mandighet og romerskhet

Siste del av satiren vender oppmerksomheten tilbake mot Creticus, han som kledde seg så avslørende,⁷⁵ før Laronia angriper dem som praktiserer homofilien offentlig. Gracchus, en adelsmann under Domitians regime, blir målet:

<i>Quadringenta dedit Gracchus sestertia dōtem cōrnicinī, sive hic rēctō cantāverat āere; signātae tabulae, dictum «fēliciter», ingēns cēna sedet, gremiō iacuit nova nupta marītī.⁷⁶</i>	Fir' hundre tusen sestertser har Gracchus gitt ham som medgift, ham som spilte på rette horn i stedet for krumhorn; seglene satt på kontrakten, ønsker om lykke gitt, med 120 gjestene bordsatt, i husbondens fang lå brura, nå nygift.
--	--

Han har latt seg vies til en annen mann som dennes brud og representerer derfor alt Juvenal opplever som galt med den romerske adelen, for som Ferguson forteller: «(...) *They should be all Romans, but the aristocrats have betrayed all that is Roman.*»⁷⁷ Laronia trekker frem andre eksempler, og frykter at likekjønnede ekteskap skal bli så dagligdagse at folk omtaler dem *en passant*.⁷⁸ Romerne, forteller hun, har nå blitt så degenerert, at selv ingen av de erobrede folkene hadde villet

⁷³ Braund 1996: 136.

⁷⁴ Braund 1996: 136; Ferguson 1979: 130; Ramsay 1969: 23. Oversettelsen til Ramsay beskriver ydmykelsen godt: «*doing work such as an unkempt drab squatting on a log would do.*» (Mi utheving.)

⁷⁵ Juv. 2.65–8, 2.77f, 2.82f.

⁷⁶ Juv. 2.117–.120.

⁷⁷ Braund 1996: 153f; Ferguson 1979: 132.

⁷⁸ Juv. 2.132–6.

gjort noe av det romersk ungdom nå bedriver. Men, forteller hun med syrlig sarkasme, gi dem bare lang nok tid i Rom, så kan de være sikker på å bli tilstrekkelig bedervet til å følge romersk skikk.⁷⁹

V.2.5 Oppsummering

Man kan gjennom de skarpe satirene til Juvenal få et inntrykk av tendenser i det romerske samfunnet i overgangen fra det første til det andre århundret. Da Juvenal var 35–40 år ble Domitian avsatt, og selv om keiseren gjenopplivet utroskapsloven og satte seg fore å gjeninnføre god, gammel, romersk moral, ser det i henhold til Juvenal ikke ut til å ha noen nevneverdig effekt; at keiseren selv bedrev incest, bidro neppe til at aristokratene så noen grunn til å adlyde.

Vi har kun sett på andre satire, med første satires rammeverk kort presentert. Bildet vi presenteres er av et samfunn der de tradisjonelle kjønnsrollene er i ferd med å oppløses. På Martials tid var det for tidlig å ta et oppgjør med disse rollene slik Juvenal gjør: Martial tar et steg fremover ved å menneskeliggjøre de homofile; Juvenal, derimot, tar steget fullt ut, og gjør dem til individer, hver med sine egne personlige laster og lyter.

Det mest spesielle i Juvenals satire, er at den som forsvarer de tradisjonelle rollene, er lesbiske Laronia. Lesbiske forhold var sannsynligvis sjelden kost, og de som valgte å leve som lesbisk, gjorde dette – i følge Laronia – vanligvis i former som de fleste kunne akseptere, uten «unaturlige» omsnuinger av kjønnsrollene. Menn, derimot, ikke bare vrenget akseptable kjønnsroller, mange av dem gjorde det dessuten i det skjulte, mens de hyklersk utga seg for å være vel så mandig⁸⁰ som sidemannen. Verst av alt var det når menn hadde begynt å frivillig påta seg kvinnesysler. Kjønnenes oppgavefordeling har noe seksuelt over seg: Kvinner skal pleie spindelen «drekting», og kvinner er de som skal la seg penetreres i den seksuelle akten. Menn skal angripe fiender og forsvare samfunnet; det være seg med våpen eller ord, er det menn som skal penetrere. Gjennom argumentasjonen sin viser hun hvordan lesbiske forhold i det minste holder seg innen rammene av hva som for dem var naturlig, mens homofile menn ikke bare brøt med morallovene, men med naturlovene.

V.3 BREV: GĀIUS PLĪNIUS CAECĪLIUS SECUNDUS (61/62–113~117)

Plinius den yngre ble født i Novum Comum i Nord-Italia, og var derfor romersk borger. Han var av ridderslekt og fikk sannsynligvis hjemmeutdannelse (da det ikke var skole i Comum), og man får inntrykk av at han var en pliktoppfyllende student: 14 år gammel skrev han en gresk tragedie, og

⁷⁹Juv. 2.166–70.

⁸⁰Her selvsagt ment å forstås som hva det for romerne ville si å være mann, mandig, ikke hva vi legger i det i dag.

han må ha hatt en sterk interesse for historie, tatt i betraktning at Tacitus er den han skriver hyppigst til.⁸¹ Med det flaviske dynastiet etablert flyttet han etter hvert til Roma, der han fikk Quintilian som lærer i retorikk. Han kom tidlig i gang med karrièreløpet sitt, *cursus honorum*: Han talte for hundremannsretten som attenåring; året etter fikk han ett av vervene i timannstvisterådet; og kvestorembetet tildeltes ham før oppnådd minimumsalder (31), en gang i tidsrommet 86–90.⁸² Det er altså her snakk om en mann som var adelsmann, som vandret i de høyeste sjiktene, og som enten var i slekt med eller for øvrig hadde kontakt med de viktigste personene i samtida, som morbroren Plinius den eldre, veltalenhetslæreren Quintilian og keiser Trajan.

De ni første bøkene må ha blitt samlet og redigert av ham selv, og det samlede brevverket hans blir som ei håndbok for den perfekte romerske senator.⁸³ Likevel føler man at man kommer tett innpå ham. Vi møter den unge mannen, da knapt atten år, i brev 6.20: Førstehåndsberetninga hans, rettet til Tacitus, om hvordan det var å overleve de vidtfnvende jordskjelvene, asken og panikken som følge av Vesuvs utbrudd i 79, er gripende lesning.⁸⁴ I 10.120 leser vi ordene til den erfarne embetsmannen: Der ber han om keiserens velsignelse for passutstedelsen han har foretatt for kona si, så hun skulle rekke hjem til bestefarens gravferd. Han hadde mye til overs for sofistene (1.10), vi merker lengselen hans mot tidligere tiders enkelhet (f.eks. 1.13), og likedan ser vi at det enkle, rettskafne, landlige livet stod ham nært, helst koblet med studier for berikelse av sinnet (1.3, 1.6, 1.9).

Plinius lar oss altså få vite ting om *ham personlig* – hva han tenkte og følte, om enn i et redigert utvalg. Mye av korrespondansen hans var naturligvis i offentlig embete, men han viser også et engasjement for småsteder og enkeltmennesker.⁸⁵ Jeg har vært mer interessert i enkeltmenneskene, og har derfor valgt to hovedtekster til å representere dem: Ungdommens møte med en farlig verden, og læreren som skal rettlede denne, hører vi om i brev 3.3; og i brev 9.17 får vi høre om hvordan balansegangen mellom streng moral og moraliserende holdning kunne være vanskelig. Frimodighet kunne ha sin plass, og ved å sammenligne innholdet i disse brevene, får vi et godt inntrykk av hvordan nettopp alder og sosial anseelse (og også kjønn) var med på å avgjøre hva som for én kunne være uanstendig, mens det for en annen kunne være godt akseptabel sosial praksis.

⁸¹ Berg 2008: 447, 449, n. 40 s. 21; Plin. *Ep.* 6.20. Da jordskjelvene tok til, satte han seg til å lese Livius.

⁸² Berg 2008: 448f.

⁸³ Edwards i Harrison 2005: 28of. «*As Veyne comments, 'the letters are and are meant to be a handbook for the perfect Roman senator' (...).*» *Loc. cit.*

⁸⁴ Plin. *Ep.* 6.20. For koblinga til Tacitus, se *Ep.* 1.6 og Berg 2008: n. 40 s. 21.

⁸⁵ Berg lister eksempler på dette: Om hvordan han fulgte opp urettmessigheter (Plin. *Ep.* 7.30; Berg 2008: 457), skjøttet tilliten han hadde som patron (Plin. *Ep.* 4.1, 6.18; Berg 2008: 451f), eller hvordan han brukte av midlene sine til publikums beste (Plin. *Ep.* 5.7, 7.18; Berg 2008: 452).

V.3.1 Ungdommens utdanning – unge menn i en farlig verden (Plin. Ep. 3.3)

Corellia Hispullas sønn har begynt å bli voksen, og det er på tide å finne en velegnet lærer til ham. Siden gutten er velsignet ikke bare med et kløktig hode, men også «*eximia corporis pulchritūdō*»,⁸⁶ blir det nødvendig å finne ikke bare en lærer til ham, men også en oppdrager. Her kan latinisten merke seg at romernes ord for «oppdrager» var «*custōs rētorque*», altså vokter og (vei)leder.⁸⁷ En lærer hadde altså et stort ansvar. Han skulle undervise i kunstene, men også i moral og livsførsel, og dermed gi elevene den nødvendige moralske ryggraden til å møte livets utfordringer. Fra Quintilian – den første med noe i nærheten av et moderne pedagogisk syn – hører vi at selv for ei barnepike var den viktigste kvaliteten å inneha nettopp god moral.⁸⁸ Lærerkandidaters skoler måtte selvsagt være karakterisert av *severitās*⁸⁹ og *pūdōr*⁹⁰, men enda viktigere var at den var preget av *castitās*.⁹¹ Derfor overrasker det ikke at den Plinius anbefaler Corellia Hispulla til dette, er Iūlius Genitor: «*Vir est emendātus et gravis, paulō etiam horridior et dūrrior, ut in hāc licentiā tempōrum.*»⁹²

En retorikklærers betydning for å holde de unge, håpefulle på den smale sti, og dermed beskytte dem mot de mange vederstyggelighetene som truet, kan for oss virke søkt. Bakgrunnen for denne tanken ligger i det vi særlig så i gjennomgangen av Cicero: For å kunne være en ekte romersk *vir*, måtte man ha en del karakteristika ved seg; hadde man disse, var karakteren ens sterk nok til å motstå fristelser og utskielser.⁹³ Neppe noen legemliggjorde dette idealet slik Cato den eldre gjorde; man kunne anklage ham for å være vanskelig, ja, men ingen kunne anklage ham for ikke å være *vir* nok. Vår Plinius forteller at nettopp det å inneha slike ideelle karaktertrekk er ei forutsetning for å kunne mestre retorikken – veltalenheten. Han uttrykker det selv slik til Corellia:

*Proinde fiventibus dis trāde eum praeceptōrī, ā quō mōrēs primum mox ēloquentiam discat, quae male sine mōribus discitur. Vale.*⁹⁴

⁸⁶ Plin. Ep. 3.3.4: «en usedvanlig legemlig skjønnhet». Oversettelsen er min, skjønt den sammenfaller helt med Bergs (2008: 101).

⁸⁷ L.o.: «*rēctē*» → «-tor»

⁸⁸ Quint. Inst. 1.4.

⁸⁹ L.o., «*sevērē*» → «-ritās»: alvor, strenghet; i noen sammenhenger òg grundighet.

⁹⁰ Ordet er komplekst, og har svært mange betydninger. I denne sammenhengen kan L.o.s betydninger b–d av «*pudor*» brukes, bl.a. disse: ærbødighet, aktelse; ærbarhet, kyskhet, uskyldighet; æresfølelse, rettferdighetssans, samvittighetsfullhet. Sallust kobler for øvrig *pūdōr* til *virtus*, som et motstykke til *avāritia*. McDonnell 2006: 374.

⁹¹ Sedelighet. L.o.: «*castitās*»: sedelig renhet; kyskhet, anstendighet. Berg (2008: 101) foreslår «moralisk anstendighet».

⁹² Plin. Ep. 3.3.5: «Mannen er lytefri og aktverdig, og endatil litt streng og hard, disse tiders løssluppenhet tatt i betraktning.» Ordet *horridus* betyr her varianter av «skremmende», ɔ: streng.

⁹³ Se Quint. Inst. 1.2f. Op. cit. 1.10f: «(...) *cōgitet orātōrem institui, rem arduam etiam cum ei fōrmandō nihil dēfuerit (...). Quāpropter praecipienda sunt optima: quae si quis gravābitur, nōn rātioni dēfuerint sed hominī.*» – «(...) [leseren] bør tenke på at [det er snakk om] utdann[elsen av] en taler, en krevende oppgave, selv når intet mangler for forminga av karakteren hans (...). Av denne grunn bør de beste regler foreskrives: for hvis noen synes de blir for krevende, ligger ikke mangelen i regelen, men hos mannen.»

⁹⁴ Plin. Ep. 3.3.7: «Derfor, med gudenes bifall, overlat ham til læreren, fra hvem han først kan lære god skikk, siden»

Omvendt sluttet de dermed at en mann som mestret retorikken, med det viste at han også mestret en god, dydig, romersk livsførsel.

V.3.2 *Genitor, vær ikke så streng i maska! (Plin. Ep. 9.17)*

Foruten å omtales i brevet vi så over, er Genitor dessuten adressat for brevene 3.11, 7.30 og 9.17. I 9.17 hører vi at Plinius har fått et brev fra denne, der Genitor klager på at en ellers flott middag etter hans mening ble alt for utsvevende i underholdninga «*quia scurrae cinaedī mōriōnēs mēnsis inerrābant.*»⁹⁵ Vi har her et eksempel på hvordan ord som *cinaedus* godt kunne brukes på en måte som pekte til ordets opphav (se s. 81), og jeg er her enig med Bergs tolkning av teksten.⁹⁶ Det passer dessuten godt med J. N. Adams' argumentasjon for at vulgære ord kan få endret betydning over tid, og at et ords opprinnelige betydning gjerne kan leve side om side med den nyere, vulgære betydninga.⁹⁷ Av brevets fortsettelse skjønner vi derfor at *cinaedus*-en her må ha vært en underholder på lik linje med de andre bajasene. Om det ikke skulle være hva Plinius (og for den saks skyld Genitor) oppfattet som god underholdning, forstår man ut fra konteksten at slikt i de høyere kretsene tydeligvis må ha vært ansett som god, kanskje til og med smakfull underholdning å by gjestene på.

Plinius og Genitor ser ut til å ha samme smak, men embetsmannen Plinius gikk i tale for imøtekommenhet og toleranse heller enn skarp avvisning av annerledeshet: «*Nōn rātiōnem sed stomachum tibi narrō.*»⁹⁸ Alder hadde også noe å si for hva som var akseptabelt, som vi ser av et tidligere brev, der han beskrev besøket sitt på landstedet til den eldre herren og vennen Spurinna:

*Mē autem ut certus sīderum cursus ita vīta hominum disposita delectat. Senum praesertim: Nam iuvenēs confūsa adhūc quaedam et quāsi turbāta nōn indecent, senibus placida omnia et ordināta conveniunt, quibus industria sēra turpis ambitio est.*⁹⁹

Dessuten kunne (og kan) oppførsel som i noen sammenhenger var uanstendig, i andre være ikke bare anstendig, men det mest naturlige i verden: «*Ubi hōra balineī nūntiāta est (...), in sōle, sī caret ventō, ambulat nūdus.*»¹⁰⁰ Nakenhet ble for Plinius i denne sammenhengen, da han besøkte

veltalenhet, noe man lærer dårlig uten god karakter. Lev vel.»

⁹⁵ Den eldre måten å formulere seg på, «først ... snart ...» samsvarer bedre med det latinske «*primum ... mox ...*».

⁹⁶ Plin. *Ep.* 9.17.1: «fordi bajaser, perverterte dansere og narrer svirret rundt bordet.»

⁹⁷ Berg 2008: 353; Hun bruker «perverterte hoftevrikkere».

⁹⁸ Adams 1982: 130–4, særlig 134, samt 194.

⁹⁹ Plin. *Ep.* 9.17.3: «Jeg forteller deg ikke om fornuft, men om smak.» Fornuft, ν : (leve)regler. Plinius, om ikke selv stoiker, hadde i hvert fall mange stoiske venner og kjente filosofien godt (*Ep.* 3.11, 9.13; Jones & Sidwell 1997: 341).

¹⁰⁰ Plin. *Ep.* 3.1.2: «Men slik stjerners sikre løp behager meg, slik er det med menneskers velordnede liv. Særlig de gamles: Det er ikke usømmelig at ungdom [lever et] virrende og inntil da en anelse – nærmest – oppviglersk [liv]; for gamle passer det seg at alt er fredsommelig og ordnet – for dem er det for seint for virkelyst, og ærgjerrighet er skjendig.»

¹⁰⁰ Plin. *Ep.* 3.1.8: «Når badetimen meldes, spaserer han – hvis han unnslipper vinden – naken i solskinnen.»

den gamle vennen sin Nerātius Marcellus, noe helt annerledes enn hvordan folket opplevde M. Antonius' da han talte naken og under Lupercus-episoden.¹⁰¹

Plinius påpeker til Genitor hvordan slikt som for dem kunne være den ytterste fryd å oppleve, for andre kunne være den ytterste kjedsomhet. Han sier ham dette ganske så direkte:

*Quam multī, cum lēctor aut lyristēs aut comoedus inductus est, calceōs poscunt aut nōn minōre cum taediō rēcūbant, quam tū ista – sic enim appellās – prodigia perpressus es!*¹⁰²

Vi er alle ulike, har alle ulik smak; for å bruke hans egne ord handler det ikke om brudd på absolutte regler, men om ulik «mage» – *stomachus*. Erotisk underholdning passer kanskje ikke alle og enhver, men «*Dēmus igitur aliēnīs oblectātiōnibus veniam, ut nostrīs impetrēmus*»¹⁰³ – «Vi bør derfor gi overbærenhet overfor fremmede fornøyelser, slik at vi kan oppnå det for våre.»

V.3.3 Oppsummering

Plinius jobbet med grundig med tekstene sine. Ikke bare nevner han ofte hvordan han setter pris på å jobbe med litteratur og skrivning, men man kan dessuten se det selv: Ta brevet nevnt innledningsvis, der han skrev til Tacitus for å fortelle om hvordan han opplevde Vesuvs utbrudd (6.20) – det er dramatisk og spennende lesning, dialogen han har skrevet inn gjør at man får følelsen av å være der selv, og tre ganger leder han oss mot spenningstopper. Brevet kan godt ha vært skrevet forholdsvis kort tid etter, men i hvert fall *ei* brevveksling har vært gjort i forkant av det, og teksten gir inntrykk av å være bearbeidet for å gi Tacitus det han ønsket: *ei* velskrevet beretning som historikeren selvsagt kunne bruke, selv om Plinius etter god skikk sa at den ikke var all verden verdt.

Med brevformen som rammeverk rundt det hele, som vi ser i hvordan brevets kommunikasjonsform åpner og avrunder teksten, skapte han altså litteratur.¹⁰⁴ Han stod selv for utgivelsen av brevene (se s. 104), så den Plinius vi blir kjent med, er den Plinius han selv «*constructed for public consumption*».¹⁰⁵ Som vi tidligere har sett for poetene, er det altså snakk om en litterær *persona* skapt for situasjonen; at leseren – den velutdannede romeren – er godt inneforstått med det, forventes.¹⁰⁶

¹⁰¹ Se s. 70.

¹⁰² Plin. *Ep.* 9.17.3: «Det er mangfoldige som – når en taler, lyrespiller eller komediespiller føres inn – krever skoene [sine], eller lener seg bak med ikke mindre vemmelse enn hva du – for slik omtaler du det – gjennomled disse uhyrlighetene med.»

¹⁰³ Plin. *Ep.* 9.17.4.

¹⁰⁴ Se Bergs kommentarer til brev 6.31 og 8.17: «[D]et [er] åpenbart at det viktigste for Plinius (...) [er] en poetisk presentasjon (...)» (Berg 2008: 459). Se dessuten s. 465f *op. cit.*

¹⁰⁵ Edwards i Harrison 2005: 281.

¹⁰⁶ Edwards i Harrison 2005: 282.

V.4 SAMMENFATNING

De tre litteratene virket i det samme området, dels under de samme regentene. Vi har hørt at Martial nevnte Juvenal, og vi vet at Plinius kjente Martial da han hadde gitt ham reise penger til hjemreisen til Hispania; Plinius nevner dog aldri Juvenal.¹⁰⁷ I løpet av keisertida falt det mytologiske eposet ut av smak hos de nye litteratene, selv om de fortsatt – etter Juvenals mening – ble fremført i tide og utide. De nye litteratene foretrakk de kortere formene, satt i en realistisk, troverdig, nåtidig verden. Dette betød dog ikke at tekstene fortalte ting slik de var; teksten var underlagt strenge stil- og sjangerkrav, som særlig kan føres tilbake til Augustus' litteraturprogram.¹⁰⁸

Felles for dem alle var særlig den upopulære Domitian. Plinius' virke var etter Domitian, og at lovene er lite omtalt er derfor ikke overraskende; avskaffelsen av keiserens moralitetstyranni var nok meget velkomment. Martial gjorde helomvending da Domitian ble tatt av dage – endelig kunne de endeløse lovprisningene ta slutt. Plinius' venn Corellius Rūfus, uttrykte dette hatet mot keiseren kanskje best. I et brev skrevet etter vennens bortgang fortalte Plinius om hvordan en fortrolig samtale mellom dem gikk: «*Circumtulit oculōs et <Cur> inquit <mē putās hōs tantōs dolōrēs tam diū sustinēre? Ut scīlicet istī latrōnī vel ūnō diē supersim.>*»¹⁰⁹ Hos Martial hører vi i sjette bok om Domitians gjenopplivelse av utroskapsloven, og den samme loven refereres til av Juvenal i bl.a. andre satire.¹¹⁰ Hos Plinius hører vi om Domitian allerede i brev 1.5 – keiseren er da død – mens det første brevet som omtaler utukt, beskriver keiserens jakt på vestalinnene som ble anklaget for å ha forbrutt seg mot kyskhetskravet.¹¹¹ Det som likevel peker seg ut hos Plinius, er det vi har sett eksempler på: Behovet for en sterk moralsk ryggrad, som gir en den nødvendige kapasiteten til å møte verden, mens man som voksne, livserfarne menn oppfordres til å vise overbærenhet og medmenneskelighet overfor hverandre; slik så vi det i beskrivelsen av besøket til den gamle vennens villa, eller i det siste brevet hans,¹¹² der han ba om keiserens velsignelse for å ha utstedt pass til kona av respekt for familiekjærligheten. Gjennom Plinius' brev får vi dermed inntrykk av at den harde livssituasjonen under forrige keiser har blitt avløst av mildhet og overbærenhet, aksept for ungdommelig villskap, men med krav om verdig livsførsel i alderdommen.

¹⁰⁷ Berg 2008: 462f; Pl. *Ep.* 3.21.

¹⁰⁸ Berg 2008: 463; Juv. 1.4–6, samt de etterfølgende linjene.

¹⁰⁹ Plin. *Ep.* 1.12.8: «Han lot øynene vandre, og <Hvorfor>, spurte han, <tror du jeg holder ut så store smerter så lenge? Fordi det lar meg overleve den skurken om så bare én dag.>»

¹¹⁰ Se Sullivan: 37–39, om sosiallovgivning s. 43; Mart. 6.2, men òg 2.60 (om ulovligheta ved å gjøre noen til evnukk).

¹¹¹ Plin. *Ep.* 4.11.4–14.

¹¹² Plin. *Ep.* 10.120.

VI Seksualitet og seksuelt avvik: Utviklingstrekk

I de tilbakelagte kapitlene har vi sett på rundt to århundrer av romernes seksualhistorie, belyst ved å studere relevante lover og utvalgte tekster fra perioden. Dessuten så vi i kapittel I at tanken om seksuell legning – at noen mennesker er homofile mens andre er heterofile, homofili dermed definert som et avvik i forhold til den heterofile «normalen» – er en nokså ny idé, som kan skrives tilbake til 1870.¹ Personer vi i dag hadde betegnet som homofile ble omtalt av romerne, men tanken om ei altomfattende *legning* var fremmed for dem. Det som derimot *var* altomfattende, var at biologisk kjønn i praksis absolutt definerte sosialt kjønn; særlig for romerske menns del, betød dette at enten var man *vir*, eller så var man kjønnsløs.

Avhandlingas mål har vært å undersøke hvordan romernes syn på seksualitet endret seg fra seinrepublikken og ut de to første århundrene av prinsipatet, avgrenset til den siste av «de gode keiserne», Marcus Aurelius.² I undersøkelsen av lovene ble tegn på dette undersøkt ved å diskutere fem tema: forlovelser og ekteskap, medgift, graviditet og barn, skilsmisser, samt testamenter og arv. I forbindelse med utroskapsloven ble dessuten seksuelle undersøkt i forhold til stand; utukt, voldtekt og avstraffelse av dette; og endringene utroskaps sakene førte til i protokollen for rettsapparatets behandling av disse. Hva gjelder litteraturen, ble tematikken undersøkt ved å stifte bekjentskap med tre forfattere fra hver av de to periodene: Cicero, Catull og Sulpicia representerte seinrepublikken og den augusteiske tida – gullalderens litteratur; Martial, Juvenal og Plinius den yngre fikk presentere den postaugusteiske tida, altså prinsipatets tidlige litteratur – med andre ord sølvalderen. Ulike uttrykk for manndom, mandighet, fravær av det, og kvinnelighet ble undersøkt, ved å se på noen tema: «homofili», et problematisk – eller i hvert fall anakronistisk – begrep; seksuell løssluppenhet; sterk kjærlighet og forelskelse, såvel mann–kvinne som kvinne–mann; hvordan de mente å kunne tøyse slike sterke følelser ved riktig utdanning; og hvordan de i senere tid mente at man i mer voksenalder burde være «rund i kantene» overfor andres mer løsslupne gleder.

I det følgende skal vi oppsummere hvordan disse trekkene utviklet seg fra seinrepublikken og ut i prinsipatet. Vi skal deretter undersøke noen nøkkelbegrep vi har vært innom – *vir-virtus*, *tribas-pathicus-cinaedus* – før vi til slutt skal se på effekten av inversjonen i den elegiske verden, og dermed det forunderlige Sulpicia evner å skape, ved å ytterligere snu om på dette.

¹ Se s. 18 i underseksjon I.3.2.D.

² Prinsipatet regnes fra Augustus til det severiske dynastiets slutt, eventuelt inkluderende «røverkeiserne», som Per-Bjarne Ravnå så treffende beskrev dem (forelesninger på UiT, emnet «Antikkens historie», høsten 2011).

VI.1 SEKSUALITET REFLEKTERT I LOVENE

I kapittel II argumenterte jeg for at lover kunne være ei utmerket kilde til samfunnsforståelse, og de er desto bedre kilder når de studeres parallelt med litteratur og kunst. Det er ved å sammenligne disse tre kulturuttrykkene vi får et så klart bilde av at romerne selv mente å se «en kollaps av samfunnets kjerneverdier» i borgerkrigstida. Disse problemene ble håndtert av Augustus «ved å gjennom lov – som han selv hevdet det – gjenopprette republikken, altså de gamle skikkene.»³ I forkant hadde kapittel I vist at ettersom seksuell kontroll gir makt, er det i makthavernes interesse å kontrollere seksualiteten, siden «den som kan styre folkets seksualitet, styrer arverekken, og dermed hvem som til syvende og sist sitter med makta.»⁴

Ekteskapslover forteller ikke bare hva som gjør et ekteskap, og hvilke konsekvenser som på godt og vondt følger med det, men i forlengelsen av at disse bestemmelsene finnes, hvilke *seksuelle uttrykk* samfunnet *aksepterer og fremmer*.⁵ For romerne blir dette særs fremtredende, siden lovene – ved å adressere hva som var godkjente uttrykk for seksualitet – grep inn også i vanlige folks «privatliv». For å trekke frem bare én måte dette kunne gi seg til uttrykk: I de tilfellene et ekteskap kunne kjennes ugyldig, tilfalt arven statskassa; selv om det fra vanlige borgere ikke var snakk om store summer, må dette likevel ha utgjort en anseelig ressurs.⁶ Ekteskapslover er derfor blant de beste dokumentene vi har for å studere hvordan et samfunn forholder seg til seksualitet.

VI.1.1 Endringer i jussen angående forlovelser og ekteskap

Ekteskapsloven hadde to viktige hensikter: For det første skulle man få folk til å anse ekteskapet som en borgers plikt overfor staten, og derfor ble menn i aldersgruppa 25–60 år og kvinner i alderen 20–50 år pålagt å gifte seg; og for det andre skulle man holde senatorstanden fri for uønsket blod. Ekteskapsloven gjorde det forbudt for senatorer og senatorbarn, -barnebarn og -oldebarn i fars sønnelinje å gifte seg ned i stand, altså med personer som var eller hadde vært frigitte, skuespillere eller skuespillerinner, og også barn av disse. Dessuten kunne senatorer ikke gifte seg med dem som var forbydd å inngå ekteskap med *ingenui* (frifødte), og ved et *senatusconsultum* av 19 evt. ble også barn av halliker, gladiatorer og trenere ekskludert.⁷ Vanlige folk merket likevel effekten av loven, for frigitte kunne nå gifte seg med frifødte (unntatt, selvfølgelig, med medlemmer

³ Se s. 20.

⁴ Se s. I.

⁵ Igjen, se s. I.

⁶ «Mange bekker små gjør en stor å.» Se s. 30 om formelle krav til ekteskapet, og s. 35 om konsekvensen for arv dersom man ikke var borger og gift.

⁷ McGinn 1998: 93.

av senatorklassen);⁸ det må ha åpnet for helt nye muligheter til å klatre i samfunnet for de laverestående familiene. Men etter hvert som årene gikk og keiserdømmet tydeligere ble et monarki, vet vi at i hvert fall senatorene kunne innhente keiserens tillatelse til å gifte seg med frigitte kvinner.⁹

Keiser eller ei: Døden var høyst til stede i hverdagen for alle, og preget med nødvendighet hvordan man forholdt seg til ekteskap. Det høres kanskje ikke særlig revolusjonerende ut at giftermålsalderen ble hevet til 12 og 14 år for henholdsvis jenter og gutter,¹⁰ men det er noen momenter man bør ha i tankene før man feller dom: Som de fleste andre antikke samfunn, var også det gresk-romerske samfunnet et krigersamfunn; til tross for enorme intellektuelle og kunstneriske bragder, var tross alt det viktigste å lage soldater som kunne bidra til å holde riket samlet.¹¹ Dessuten var det en enorm spedbarnsdødelighet: En plass mellom hvert fjerde og hvert tredje barn døde innen første leveår, og overlevde barna første leveår, kunne man likevel forvente at annenhvert barn døde innen de var ti år.¹² Dette visste folk – de kjente på det daglig, om ikke i egen familie, så hos naboen. Når man kunne ha blitt enke både én og to ganger før man var 30 år, skjønner man også at en 12-, 13-, 14-åring – selv om vedkommende knapt hadde vent seg til å være kjønnsmoden – av nødvendighet og kulturelle betingelser var langt mer voksen enn hva våre like gamle ungdommer er i dag. Å fastsette giftermålsalderen til så høyt som 12 og 14 år, kan man derfor faktisk anse som en anelse progressivt. Men det var ikke bare giftermålsalderen som ble gjort strengere. Vi så at det var forbudt å inngå ekteskap med noen som helst som en var i slektskap med, både i oppadstigende og nedadstigende linje *ad infinitum*.¹³ I tillegg til dette kom begrensningene ut fra stand som vi så på over. Men når opphøvet til et forbud opphørte – for eksempel at en avsluttet (eller fikk avsluttet) et embete, eller at man ikke lenger var underlagt en annens justis (*aliēnī iūris*) – fikk man nye muligheter. Det viktige her var at ens stand fulgte ekteskapet, og dette var absolutt for kvinner.

VI.1.2 Endringer i jussen angående medgift

I Augustus' tid skjedde det ei viktig endring i forholdet mellom borgerne og landets ledende familie. Augustus var bevisst på å i offentligheta bli oppfattet som en fattet, tradisjonell, nøktern romer, som satte *pietās in familiam* i høysetet. Hans egen hustru, Livia, vevde stoffet til klærne hans, og viste på den måten en *industria* og hengivenhet som sømmet seg enhver hustru. Samtidig

⁸ Last i Cook & Adcock & Charlesworth 1976 (1934/1952): 448.

⁹ Se s. 30.

¹⁰ Se n. 94 s. 31.

¹¹ Pomeroy 1975: 228.

¹² Lund 2006: 238. Som han forteller, er dette normalen for førindustrielle samfunn. Se også Jones & Sidwell 1997: pt. 347 s. 230.

¹³ Se n. 92 s. 30.

etablerte keiserfamilien seg som landets ledende familie, og dermed han som landets *patrōnus*. Augustus gjorde dette ved å etablere et pensjonsfond til soldatene, og han ga støtte til senatorer som ikke hadde de nødvendige finansene til å opprettholde statusen sin;¹⁴ Līvia gjorde det ved å bidra til underhold av barn og skaffe medgift til fattige familier; og slik ble folket og landet en *cliēns* av keiserfamilien og dermed – i hvert fall moralsk og i overført betydning – av *aliēna iūris* til den nye *pater patriae*. På den måten ble det på alle måter riktig at keiserfamilien skulle fremstå som landets og borgernes moralske fyrårn, slik den gode *paterfamiliās* skulle.¹⁵

Nettopp medgiftas rolle i denne samfunnsendringa kan ikke undervurderes. Som Paulus sa det: «*In ambiguīs prō dōtibus respondēre melius est.*»¹⁶ Ettersom tida går, ser man at juristene begynner å justere litt på reglene opprinnelig nedfelt i Augustus' lover. Opprinnelig ble ekteskapet dømt å være ugyldig hvis det ble inngått for tidlig, med den konsekvensen at medgiftskrav måtte frafalles. Augustus' satte absolutte krav til giftermålsalderen i håp om å skjerpe anstendighetssansen og pliktfølelsen, men i den senere tida begynte man å se bort fra alderskravene, og for tidlig inngåtte ekteskap ble likevel regnet som gyldig; årsaken var selvsagt at de likevel skulle kunne avkreve medgifta, skjønt de måtte vente til dagen bruda var fylt tolv år.¹⁷ Dette var utvilsomt et juristenes svar på rikmannsproblemer, som lot eliten omgi seg med et skinn av moralsk dyd, egentlig stikk i strid med Augustus' intensjon.

VI.1.3 Endringer i jussen angående graviditet og barn

Som vi har sett, gjorde Augustus' lov det å få barn til en borgerlig dyd og plikt; loven håndhevet dette både ved å gi fordeler til dem som fikk barn og sterke ulemper for de barnløse.¹⁸ Den nye «republikken» skulle bygges på barn født i lovlige ekteskap, og vi så at lovendringene var i stand til å gjøre seg gjeldende for alle lag av samfunnene, f.eks. ved at barnløse ble nektet adgang til lekene;¹⁹ man kan tenke seg folkesnakket hvis slike som den lokale kvestoren²⁰ ikke var til stede ved offentlige

¹⁴ Se s. 32.

¹⁵ Se s. 26.

¹⁶ D.23.3.70: «I tvilstilfeller er det bedre å svare til fordel for medgiftene.»

¹⁷ ♂: «å avgjøre». Ordlyden kan forklares med at det er fra Paulus' *Quaestiōnēs* (*Spørsmål*) bok 6.

¹⁸ Se s. 52.

¹⁹ Se ss. 33 og 35. Last (i Cook & Adcock & Charlesworth 1976 (1934/1952): 450) forteller at juniske latinere ved *lēs Aelia Sentia* ble gitt anledning til – under forutsetning av at han hadde et ektefødt barn som var fylt ett år – å søke om romersk borgerskap for seg og barnet, og for kona og hvis også hun var han var junisk latiner, dersom han var frigitt før han var 30 år.

²⁰ Slaver som var blitt uformelt frigitt hadde ikke borgerskap og kaltes juniske latinere. Fullt romersk borgerskap ved frigivelse fikk man når den ble gjort hos en magistrat med *imperium* som foresto de nødvendige formalia. Opprinnelig kunne kun borgere tegne gyldig testamente og motta arv og legater. Se Jones & Sidwell 1997: pt. 412–13 ss. 259f.

¹⁹ Se s. 33.

²⁰ Embetsmann valgt av folkeforsamlinga *comitia tribūta*, laveste trinn på *cursus honōrum* (æresløpet, ♂: den romerske

tilstelninger, men praten gikk nok mellom Lūcius og Gāius Sēius, dersom Pūblius Maevius²¹ over gata ikke slapp inn på lekene etter ordre fra censoren.

Barna selv var forholdsvis godt beskyttet juridisk. Vi har sett at Paulus ga Hippokrates æra for at det var blitt det rådende synet at barn født etter syv måneders svangeskap i praksis var å regnes for fullverdige mennesker,²² skjønt vanskapte barn ble ikke regnet for å være barn i det hele tatt.²³ Praksisen med å sette ut barn ble av Paulus beskrevet som drap,²⁴ og Julian presiserte at også illegitime barn burde tas vare på.²⁵ Men som vist over: Kravene lovene opprinnelig stilte om å beskytte barn fra for tidlige ekteskap ble lempet på, skjønt den egentlige hensikten med loven var – som vi så på s. 31 – å hindre menn i å forlove seg med ungjenter kun for å nyte godene, uten å måtte følge opp forpliktelsene.²⁶ Parallelt med denne utviklinga ble familieforholdene stadig mer komplekse, og vi så på s. 53 at man i løpet av keisertida hadde etablert to typer adopsjonspraksis: ordinær *adopsjon* av enkeltpersoner, og *adrogasjon*, som bandt alle personer underlagt den adrogeres *potestās*. De kompliserte familiestrukturene som fulgte, gjorde at man plutselig etter loven kunne være søsken med den man dagen i forveien hadde kurtisert, utvilsomt nok til å utfordre enhver seksualmoral.

VI.1.4 Endringer i jussen angående skilsmisser

Ekteskapsloven formaliserte skilsmisene. Ikke lenger skulle man kunne skilles over en lav sko, og det ble etterhvert påkrevd at skilsmissa skulle erklæres foran syv vitner.²⁷ Men dette gjaldt selvfølgelig bare «frivillige» skilsmisser. Ektemenn ble pålagt å skille seg fra kona dersom han tok henne i utroskap, for deretter å melde saken til Augustus' nyopprettede utroskapsdomstoler. Utukt ble et offentlig anliggende, definert som *vīs pūblica*, og lovens hensikt var ikke til å misforstås:

Det viktigste målet for loven, var dermed å undertrykke alle former for ikke-ekteskapelige seksuelle relasjoner som ble ansett for å være uakseptable i det romerske samfunnet. Den enkeltes seksuelle preferanser ble dermed koblet til statens helse; man tenkte at sammenbruddet av folks seksuelle moral var årsaken til den tidligere kollapsen til *rēs pūblica*.²⁸

karièrestigen). *Antikkeleksikon*: «comitia», «quaestor»; *Store norske leksikon*, nettutgaven: «kvestor – romersk skattmester», hentet 18. november 2015 kl. 9.45.

²¹ Se n. 4 s. 61.

²² Se s. 36.

²³ D.1.5.14, jf. med n. 61 s. 26.

²⁴ Se n. 109 s. 33.

²⁵ Se s. 53

²⁶ ɔ: å bøte på slapp ekteskapsmoral → å besørge at menn fulgte opp pliktene knyttet til det å være mann → å besørge at de levde opp til kravene stilt til kjønnnet deres → å besørge at de hadde en tilstrekkelig god seksualmoral.

²⁷ Se ss. 34 og 54. Merk du Plessis kommentar om dette (2012: 51): «(...) it is unclear whether this referred to all unilateral notices [of the intention to divorce] or merely those sent in compliance with the Augustan law on adultery.»

²⁸ Som skrevet på s. 37 (*loc. cit.* for referanser).

Innsatsen til tross, god moral eller ei, vi har sett hva Martial mente om Domitians murer av lovverk: Det var da ingen måte de kunne forhindre de hyppige ekteskapene raskt etterfulgt av skilsmisser, som på slutten av keisertida var blitt ren rutine.²⁹

VI.1.5 Endringer i jussen angående testamenter og arv

Den julianske ekteskapslovens kanskje mest effektive ris bak speilet for å sikre at folk laget barn – og man snakker da om *legitime* barn – var at ungarer verdt mer enn 100 000 sestertser ble nektet å motta arv fra barnløse; etter fylte 60 år ble dessuten «fattigere» menn inkludert i forbudet. Det samme hadde vært regelen for ungkarer og barnløse kvinner når de fylte 50 år, skjønt grensa var satt til 50 000 sestertser. Men med ekteskapsloven ble ikke bare formuesgrensa fjernet helt, det ser også ut til at hvis de hadde eiendom verdt 20 000 sestertser eller mer, måtte de betale 1 % årlig formuesskatt.³⁰ Gifte borgere kunne riktignok arve eller få legater før de fikk første barn, men staten tok halvparten.³¹ Alt dette forandret seg fra første ektefødte, overlevende barn: Da fikk man igjen anledning til å arve barnløse, og for hvert barn ble straffene gradvis redusert; frifødte var fri fra straffene etter det tredje overlevende barnet, mens frigitte måtte ha fire.³²

Det var ikke bare straff som ble brukt. Når mødre hadde oppfylt barneplikten sin, fikk de en viktig bonus: De fikk da tildelt *iūs trium liberōrum*: trebarnsretten. Kvinner var allerede usedvanlig fri i det romerske samfunnet, tida tatt i betraktning, men man anså det for nødvendig at en verge ble oppnevnt for å ha oversyn med forretningene hennes. Med trebarnsretten – for frigitte slavinne: firbarnsretten – ble kvinnene frigjort fra vergen, og kunne handle helt selvstendig. Men denne nye rettigheten hadde neppe særlig mye å si, tatt i betraktning hvor lite kommentert den er, hvordan den så ut til å være mer til plage for mennene enn for kvinnene, og ikke minst hvordan kvinnene som ønsket det, i stor grad rent praktisk i grunn var å regnes for å være selvstendige.³³

²⁹ Se s. 55. Se Mart. 6.2.

³⁰ Last i Cook & Adcock & Charlesworth 1976 (1934/1952): 45of.

³¹ Se s. 35.

³² Last i Cook & Adcock & Charlesworth 1976 (1934/1952): 45f. Han nevner i n. 6 *loc. cit.* at det ser ut til at barn som døde før de fikk navn ikke ble medregnet, at de som døde før puberteten (♂: 14 år; ♀: 12 år) ble regnet halvt, og at barn som overlevde puberteten ble regnet fullt ut, uavhengig av om de skulle ha dødd.

³³ des Bouvrie 1984: 94; Pomeroy 1975: 151. Se Pomeroy's merknad, *loc. cit.*: «*By the late Republic, tutelage over women was a burden to the men acting as guardians, but only a slight disability to women.*»

VI.1.6 Endringer i jussen angående utukt og sidesprang

Emnene vi har belyst, viser ganske så klart at de viktigste områdene for lovene å håndtere, særlig var å besørge at folk fikk *mange barn* etter å ha inngått *lovlige ekteskap*; for å sikre dette, ble mødre gjort uavhengige etter å ha fått tilstrekkelig med barn, mens fedre lettere lyktes i politikken.³⁴

Konkubinaten var en gammel institusjon som ble strengere definert med de nye lovene. Man må regne med at særlig sosietetsfruene så ned på konkubinene, som også reflekteres i lovens intensjon, ettersom den fortalte at det var mer ærbart for en patron å ta ei laverestandskvinne som konkubine heller enn som kone. Samtidig måtte hun være ærbar, juridisk gifteklar, og hun kunne ikke ha vært i et forhold med noen i mannens blodslinje, da det hadde blitt regnet som incest. Pågikk forholdet over tid, var det dessuten forventet at man inngikk ekteskap, under trussel om utuktsanklage.³⁵

Med disse innsnevringene gjorde romerne dermed konkubinaten til ei tidlig form for samboerskap; slik bidro det til å sikre samfunnet, særlig mot at menn skulle fare på ærbare kvinner som tilhørte andre. Dersom man lot seg falle for utenomekteskapelige fristelser, var straffen hard. Fedre – vel å merke ikke ektemenn – fikk rett til å drepe utuktige døtre, forutsatt at han var like hard mot utuktsmannen.³⁶ Det ble krav om at ektemannen og faren umiddelbart tok ut skilsmisse og besørget offentlig behandling av saken i domstolene utpekt for dette formålet, og personer som ellers ikke kunne høres i rettsaker, fikk anledning til det; lot de være, kunne de dømmes for hallikvirksomhet.³⁷ Livet som romer var over etter en utuktsdom: Halvparten av eiendommen hans ble konfiskert, og for hennes del en tredjedel samt halve medgifta; hun ble merket som hore mens han ble nektet borgerprivilegiet å gjøre militærtjeneste; og begge ble forvist til hver si øy.³⁸ Senere ble det innført rett til *quaestiō servōrum*, og i det tidlige dominatet ble det vedtatt å innføre dødsstraff.³⁹

Menn hadde, som vi har sett, tilgang på sex utenom ekteskapet uten å risikere dom etter utroksloven,⁴⁰ dersom det var med prostituerte, bestyrerinner og slavinner; alle slike muligheter var derimot ekskludert kvinnene, med mindre de selv var prostituerte eller slavinner.⁴¹ Merkinga av horer med mansdrakten *tōga* kom tilbake ved Augustus' lover. Dessuten ble lovteksten endret hva gjelder definisjonen av prostitusjon, for å tydeligere vise at hensikten var moralsk fordømmelse: Ei

³⁴ Se s. 36. Menn fikk redusert minimumsalderen for magistratet med ett år for hvert barn de hadde, og for de to konsulene ble det bestemt at den med flest barn, ikke den eldste eller med lengst fartstid, skulle ha høyest ansiennitet. Severy 2003: 52.

³⁵ Se s. 38.

³⁶ Ei presisering av retten gitt gjennom *iūs occīdendī*. Se s. 39.

³⁷ Se s. 40.

³⁸ Se s. 40.

³⁹ Se s. 57.

⁴⁰ Konkubiner her ikke inkludert, siden det var en godkjent institusjon.

⁴¹ Se s. 25.

forutsetning var at det var gjort «åpenlyst og skamløst» (*palam*),⁴² og loven diskriminerte ikke på kjønn: Mann eller kvinne: Du kunne (for)dømmes like sterkt, skjønt, kun hallikene og mannlige horer – ikke «bestyrerinnene» og kvinnelige horer – kunne dømmes etter utroskapsloven.⁴³

I overgangen til keisertida skjedde det to viktige samfunnsendringer innen utenomekteskapelige seksuelle forhold: Stadig flere valgte samboerskapet konkubinaten, og de prostituerte ble tydeligere delt inn i to klasser: De vanlige, som enten jobbet på bordell (og var lisensierte) eller gikk på gata; og luksushorene, kalt *dēlictāe* eller *pretiōsae*. Senere skulle Diocletian forsøkte å få bukt med det han oppfattet som en slappere moral, bl.a. ved aktiv bekjempelse av barneprostitusjon, men han lyktes ikke.⁴⁴ Parallelt med dette er det interessant å se hvor strengt voldtekt ble dømt. I motsetning til hvordan det fortsatt er i dag i mesteparten av verden, at menn per definisjon ikke kan voldtas,⁴⁵ ble det ved Augustus' *Lēx Iūlia dē vī pūblicā* innført dødsstraff for den som med vold påførte gutter, kvinner eller hvem som helst vanære ved utukt.⁴⁶ Vi så senere ved Ulpian at man ytterligere innskjerpet dette ved å fjerne foreldelsesfristen i voldtektssaker. Årsaken til dette må ha vært lovens intensjon: Utukt var ved Augustus blitt ei kriminell handling mot selve staten.⁴⁷

VI.2 SEKSUELT UTTRYKK OG AVVIK

Selv om lover kan gi oss et godt inntrykk av hva et samfunn godtar, kan de ikke fortelle alt. Et godt eksempel på dette, er hvordan man fra republikken til prinsipatet så ei endring i folks holdninger til hvilke følelsesuttrykk man anså som akseptable i det offentlige rom: Ikke bare ble det *akseptabelt*, men som vi har hørt ble det faktisk *fasjonabelt* å vise for øvrigheta at man levde i et kjærlig ekteskap.⁴⁸ Et kryptisk trimetrisk dikt⁴⁹ av Sulpicia Calēnī, ei samtidig av Martial, viser dette:⁵⁰

Unde āit Sulpicia:

«*Sī mē cadurcī restitutīs fasciīs
nūdam Calēnō concubantem prōferat.*»

Fra her si'r Sulpicia:

2 «Hvis, når madrassens stropper repareres, kan den røpe at jeg sover naken med Calēn.»

⁴² Se s. 24.

⁴³ Se ss. 25 og 57.

⁴⁴ Se ss. 33, jf. ^m/n. 109, samt s. 57f. Brundage (1987: 23, 25) påpeker konkubinenes forbedrede status, særlig ut i keisertida.

⁴⁵ Den norske straffeloven (kap. 26) er fortsatt problematisk hva gjelder definisjonen av voldtekt, særlig med tanke på fokuset som er på bruk av penis under handlinga (se straffelovens § 292). Se Kaatee 2015, som bl.a. referer til CETS' N° 210 (om bekjempelsen av vold mot *kvinner*) art. 6 (om definisjonen av voldtekt). Council of Europe Treaty Series

⁴⁶ Se s. 39.

⁴⁷ Se s. 41.

⁴⁸ Se s. 49 og n. 30 s. 49.

⁴⁹ Seksfötet jambe (v-), trykk på partallsstavelsene, av romerne tilpasset til meteret de kalte *sēnārius*: v-v-v-v-v-v-v-v-
For mer informasjon, se *Antikkeleksikon*: «Appendix v: Verslære».

⁵⁰ Hemelrijk 1999: 160–3; n. 75 s. 329; også Mart. 10.35 og 10.38, der han refererer til Sulpicia og ekteskapet til Calen[us]. Hemelrijk tar vel å merke forbehold om at teksten både er korrumpert og at konteksten ikke kjennes, så tolkninga kan ikke regnes som helt sikker, skjønt troverdig (*op. cit.* 162).

Dette er et dikt som neppe kunne vært skrevet på Ciceros tid. Det Sulpicia sier, er at om noen hadde sjekket madrassen deres og reparert den, hadde de skjønt at stroppene var ødelagte fordi Sulpicia og ektemannen Calēn[us] hadde så heftige samleier med hverandre. At hun som adelskvinne ga uttrykk for slikt, var bare fasjonabelt, for god skikk tilsa at man viste kjærligheten for hverandre i det offentlige rom. Sammenlign teksten hennes med Martial og Juvenal: Hun er på mange måter like freidig som dem, i hvert fall kjønnet tatt i betraktning. Ser vi på hva Plinius den yngre fortalte – jeg tenker Genitors festligheter⁵¹ – skjønner vi at samfunnet hadde sett noen nokså radikale endringer både i hva man oppfattet som akseptabelt å skrive om, men ikke minst òg å gjøre. Litteratene vi så på i kapittel v, hadde alle Domitian til felles (på godt og ondt); det er fristende å si at denne lysten til å snakke om det seksuelle og å vise følelser (∴ seksuelle uttrykk) for hverandre offentlig, ikke skjedde *på tross* av regimet til «moralitetstyrannen», men nettopp *på grunn* av det.

Det neste vi skal se på, er noen av de aller mest sentrale begrepene for definisjonen og avgrensninga av seksualitet, seksuelt uttrykk og seksuell forståelse, og ikke minst avvik fra dette: *virtus*, det som innehar det mandige; begrepsgruppa *cinaedus-pathicus-tribadis*, med de kjønnsavgrensede ekstremene *cinaedus* og *tribadis* på hver ende, og med *pathicus* – som kunne brukes om både menn og kvinner – som «balansepunkt»; og til slutt hvordan kvinnelig seksuelt avvikende atferd kunne komme til uttrykk gjennom Sulpicias dobbeltinverterte verden.

VI.2.1 Menn, manndom og mandighet: vir og virtus

De klassiske greske og romerske samfunnene definerte hele verdenen sin ut fra en grunnleggende idé om hva *menn* er, var og skulle være. Da Cæsar, Cato og Cicero talte under senatsmøtet i 63 fvt. (i sammenheng med den catilinske konspirasjonen), var det *virtus* i seg selv som var senter for debatten. Vi så under behandlinga av Cicero, at *virtus*, avledet av *vir* (mann), var uløselig knyttet til nettopp denne idéen om hva en mann var.⁵² Walters beskriver den slik:

*A Roman social protocol that employed a rhetoric of gender (itself dependent on a metaphorical use of biological sex) thus appears to be part of a wider cultural pattern whereby social status was characterized on the basis of perceived bodily integrity and freedom, or the lack of it, from invasion from the outside.*⁵³

Jeg skrev tidligere at «Å være født mann, gjør en ikke nødvendigvis mandig. Det er heller noe en blir gjennom temming av naturen (...) En mann uten selvdisiplin står i fare for å miste kjønnet

⁵¹ Se s. 106.

⁵² Se s. 66: For M. Antonius' del, var mangel på seksuell kontroll et tegn på at han var mindre mann, ettersom han var mindre i stand til å temme naturen sin.

⁵³ Walters i Hallett & Skinner 1997: 30.

sitt.»⁵⁴ Da de så at selve Roma var i ferd med å kollapse, var det naturlig å se dette som et tegn på at Romas mandighet, reflektert i dem selv, var i ferd med å svekkes. Det var ikke vanskelig å ut fra dét trekke slutninga om at ledende menns brudd med de vedtatte sannhetene for hvordan kjønnen ens var forventet å forholde seg til omverden, var det som forestod angrepet på den sosiale orden.⁵⁵ Nettopp dette var utgangspunktet for Ciceros angrep på M. Antonius. Gjennom hele talen hans så vi hvordan han brukte nettopp M. Antonius' manglende seksuelle kontroll mot ham. Men det som kan unnsnippe oss, er at også når han angriper den manglende kontrollen for øvrig, beskriver han motstanderens manglende oppfyllelse av forventningene til det sosiale kjønnen, som påkrevd av det biologiske kjønnen. Om det var snakk om drikking over evne,⁵⁶ røveri⁵⁷, overdreven eller ukontrollert sexlyst,⁵⁸ eller – enda verre – å underkaste seg og te seg på kvinnevis,⁵⁹ var alt dette eksempler på hva en mann *ikke* skulle gjøre. I vår egen samtid er seksuell dyktighet og erfaring tett knyttet til definisjonen av maskuliniteten; slik var også seksualitet og definisjonen av denne en sentral årsaksfaktor for gnisningene som oppstod i skillene mellom de hegemoniske og de underordnede maskulinitetene i klassisk romertid.⁶⁰ Da kan det overraske å oppdage at *virtus* – helt grunnleggende for hvordan menn definerte seg i forhold til kvinner, barn og slaver, som ikke kunne inneha det – til tross for at det definerte det maskuline idealet, ikke var knyttet til noe seksuelt.⁶¹

Kravet om å temme naturen og å leve innen rammeverket var altså koblet til en opplevelse av at det kun var et sterkt avgrenset seksuelt uttrykk som kunne aksepteres, et uttrykk som i alle samfunn og samfunnsgrupperinger defineres av den til enhver tid gjeldende eliten. Talerne kunne utfordre motstanderne på dette, og dermed vise hvordan de selv var preget av *virtus*, ettersom «(...) en myndig og mandig stemme reflekterer ens kvalitet som en *vir bonus* og dermed også *<an assumption about the legitimate role of that sex.>*»⁶² Poetene derimot, balanserte over farlig grunn, for de kunne utfordre lytterne og leserne ved å selv gi uttrykk for slike tilbøyeligheter. Så var spørsmålet: Gjorde de egentlig det?

⁵⁴ Se n. 34 s. 66.

⁵⁵ Se s. 71.

⁵⁶ Se f.eks. ss. 67, 71 og n. 96 s. 73.

⁵⁷ Se f.eks. s. 70 og n. 40 fra s. 67.

⁵⁸ Se f.eks. ss. 64, 66, samt Gunderson i Wyke 1998: 185. Cicero anklaget M. Antonius for manglende seksuell kontroll flere ganger; flere ganger omtalte han også Cæsar og hvordan M. Antonius hadde stått i ledtog med ham. Det er nesten så man undres over at Cicero ikke da også siterte Curio den eldres beskrivelse av Cæsar som «*omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem*». Williams 2010: 191, siterende Suet. *Jul.* 52.3: «alle kvinners mann og alle menns kvinne».

⁵⁹ Se f.eks. ss. 68, 69 og n. 73 s. 71.

⁶⁰ McDonnell 2006: 166.

⁶¹ McDonnell 2006: 167.

⁶² Se n. 34 s. 66.

Samleie ble av romerne oppfattet som å naturlig måtte involvere en sterk part som dominerte en svak, underkastende part, så sex ble derfor definert ut fra den penetrerende partens opplevelse. Dette forklarer også hvorfor all form for seksuell aktivitet forutsatte at et penetrerende middel var til stede, i form av en eller annen form for fallos, selv for lesbiske kvinner (usedvanlig stor klitoris eller et kunstig hjelpemiddel).⁶³ Denne tanken ble overført til livet for øvrig. Mens *virī* var personer med det biologiske kjønnnet mann som fullt ut innkorporerte det aksepterte kjønnsuttrykket for «mann», var alle andre – kvinner, gutter, ungdom, og til og med slaver og frigitte menn – «ikke-mann». Menn var «*impenetrable penetrators*»;⁶⁴ å la seg penetreres var derfor logisk uforenlig med å skulle fortsette å være *vir*.⁶⁵

VI.2.2 Avvikende kjønnsuttrykk: *cinaedī*, *pathicī* og *tribādēs*

Å bruke penetrasjonsprinsippet også metaforisk, krevde ikke argumentasjon; det fulgte logisk av hvordan idéen «mann» var konstruert. Denne metaforiske måten å bruke kjønnnet på, ligger til grunn for at poeter som Catull trygt kan leke med poetens underkastelse til kjærlighetsslaveriet (som i 5. dikt).⁶⁶ Det krever nemlig en viss grad av dannelselse for å forstå at dette dreier seg om en alternativ verden, der rollene blir snudd, sosiale kjønn ikke lenger er som man forventer, og kjønnsuttrykk derfor med nødvendighet må tillates et annet uttrykk. Det 16. diktet hans blir derfor et slags metadikt – lytteren og leseren rykkes gradvis ut av diktverden man forventer å være i, etterhvert som det blir stadig tydeligere at diktets åpnende angrepsord faktisk er hva de er.

Pathicus kunne betegne både biologiske menn og kvinner, skjønt i hovedsak menn;⁶⁷ avviket ble definert ved at vedkommende villig lot seg penetreres, ei handling som vi har sett at det i utgangspunktet kun var kvinner, barn og slaver som skulle utsettes for. Det er dette Catull kaller Aurel i det 16. diktet, og det kan kobles til verbet han brukte – *pēdicābō*, «jeg skal rævkjøre» – ettersom en *pathicus* (i utgangspunktet) var en mann som ble tatt eller lot seg tas analt.⁶⁸ Var man en *cinaedus*, derimot, var det betraktelig verre, og hos Catull er det Furius som må leve med å ha blitt foreviget som det. I diktet har jeg gjendiktet *cinaedus* som «kuksuger», og selv om substantivet i utgangspunktet også beskrev en mann – og i dette tilfellet *kun* en mann – som lot seg penetre-

⁶³ Walters i Wyke 1998: 30–33. Se dessuten n. 34 s. 95.

⁶⁴ Walters i Wyke 1998: 30.

⁶⁵ Walters i Wyke 1998: 31.

⁶⁶ Om *servitium amoris*, se s. 84.

⁶⁷ Her er Adams (1982: 190) og Williams (2010: 193) ikke i samsvar. Williams utelukker vel å merke ikke eksplisitt kvinner fra å kunne betegnes med *pathicae*, men Adams sier at det kan brukes om begge, og opplyser også følgende tekstreferanser: ♂: Catul. 16.2 og Juv. 2.99; ♀: Priap. 25.3, 40.3, 73.1.

⁶⁸ Ordet er altså en betegnelse som er mer i nåtid: *Når* du blir tatt analt, *er* du en *pathicus*.

res analt, var det her snakk om en som *aktivt oppsøkte* det å villig la seg seksuelt domineres ved å penetreres på kvinnevis. I følge det vi har sett over, betød dette at *cinaedī* med sikkerhet var, og *pathicī* stod i fare for det samme, å bedømmes som kanskje en gutt (*puer*), kanskje ei kvinne (*mulier*), og garantert som en ikke-mann – å ikke lenger kunne betegnes *vir*. Var du en passiv, homoseksuell mann – stikk motsatt av hvordan Martial beskrev forholdet sitt til Diadūmenus⁶⁹ – var det derfor absolutt sikkert at du kunne ekskluderes fra alle samfunnets muligheter, og aldri kunne virke som en militær, en politiker, eller noen andre former for maskulin selvhevdelse.

Den siste gruppa utstøtte, avvikende mennesker vi så omtalt, særlig ved Martial og Juvenal, var lesbiske kvinner, betegnet som *tribādēs*. I tidligere litteratur var de som et slags udefinerbart kasus, nærmest svevende i periferien, men hos Martial så vi dem for første gang som individer.⁷⁰ Dette betød ikke at han bifalt praksisen deres, men de fikk med ham ei individuell fremstilling, da riktignok med den påkrevde moralske fordømmelsen; underliggende den er det ikke vanskelig å se en åpenbar forvirrelse, for hvordan skulle man kunne definere lesbiske forhold, når selve definisjonen av den seksuelle akta var grunnet i mannlig dominans og penetrering? Martials svar på det, er å betegne Bassa med det mannlige substantivet *futūtor*, og sier til Philaenis at hun med rette bør kalle jentene hun «hamrer på» for *elskerinner*.⁷¹

Juvenal er den første som våger å snu på flisa. Særlig den andre satiren hans er interessant, der han lar ei lesbisk dame være den som angriper de hyklerske homofile mennene, de moraliserende umoralistene.⁷² Teksten hans gir inntrykk av at oppførsel som tidligere hadde vært moralsk uakseptabel var blitt langt vanligere. Til tross for at satirens figurer er karikerte kulturstandarder,⁷³ må de samtidig ha vært figurer folk kunne ha gjenkjent og forstått; igjen må man kunne spørre seg om avviket Juvenal beskriver skjedde *på tross av* Domitians forsøk på moralsk reform. Vi skjønner raskt at hovedpersonen og talskvinna Laronia er lesbisk, og hun avviser angripene mot seg lett: Ikke bare er de homofile mennene hyklerske, ved å være glatte og myke under dekke av overdreven mandighet,⁷⁴ men de overgår kvinnene – selv de mytologiske kvinnene som var prydeksempelene på kvinnelig dyd – i kvinnesysler, og de skryter av det!⁷⁵ Og hva gjelder sexen, er i det minste sexen slik kvinnene gjør det (i motsetning til hvordan Martial beskrev det) *naturlig* og lar dem fortsette å være like

⁶⁹ Se s. 93.

⁷⁰ Se s. 96.

⁷¹ Se ss. 96 og 97.

⁷² Se s. 100.

⁷³ Jeg tenker da særlig på beskrivelsen av Creticus, *q.v.* s. 101.

⁷⁴ Se s. 100.

⁷⁵ Se s. 101.

kvinnelig som før, mens homofile menn som Hispo bryter med alle sannheter om hvordan menn skal te seg: En mann som villig lar seg kues, i sex eller samliv, er ikke en *vir*.⁷⁶

VI.2.3 *Sulpicias dobbeltinversjon*

Eksempelene jeg har trukket frem fra det vi har gjennomgått, har omhandlet de mer ekstreme uttrykkene for seksuelt avvik. Men det fantes òg et mer delikat vesen: Man hadde en oppfattelse at kvinner måtte leve etter et ideal om en *pudicitia sexui* – en blygsel tilhørende kjønnen deres.⁷⁷ Sulpicia utfordret dette i tekstene sine.

Den elegiske verden var ikke som den vanlige verden: For menn viste Properts og Tibull hvordan menn kunne hige etter enkle landlige gleder heller enn militære triumfer; Catull viste hvordan mannen kunne la seg underkastes kjærligheten, med de gledene og sorgene som fulgte; for kvinner viste Sulpicia at også de kunne hige etter de samme tingene. Men alt dette ble altså skrevet i en alternativ verden,⁷⁸ en verden der hovedpersonen, *poëta*, alltid var dikteren selv personifisert i diktet, som hignet etter ei jente, *puella*, som han ikke kunne få, eller ikke fikk slik han ønsket. Mellom dem stod gjerne en mellommann, *vir* eller *coniunx*, som ofte var en ektemann, og kanskje også ei mellomkvinne, *lëna*, som handlet mot dikterens interesser, gjerne til fordel for *vir*-en. Det mannlige idealet opprettholdes altså på sett og vis, i og med at *poëta*-en ivrer etter *erobringa* av et i utgangspunktet uopnåelig mål, men dikterrolla fremstilles gjerne som svak, underlagt andre, og ikke minst underlagt nykkene til *puella*-en.

Sulpicia snur opp ned på disse rollene. I et vanlig dikt som dette, hadde hun vært *puella*-en. I diktene hennes skriver hun seg selv inn i den mannlige rolla til *poëta*, skjønt med begrensninger fra ulike hold som en mannlig *poëta* aldri hadde møtt. Den som vanligvis hadde hatt rollen *poëta* spiller nå rolla til *puella*-en, i det Cerinthus er målet for erobringforsøkene hennes. Sulpicia velger altså å handle *contrā pudicitia sexui*, og setter dermed seg selv i mannsrolla, mens kjæresten hun søker settes i kvinnersrolla. Hun møter selvfølgelig også ei hindring, slik parametrene for diktverden krever, og igjen inverteres det vanlige mønsteret: Den første av de tradisjonelle hindringene *poëta*-en møter, var *puella*-ens *lëna*; i Sulpicias dikt, derimot, hindres *poëta*-en Sulpicia i å møte *puella*-en sin CERINTHUS, av *lëna*-en ONKEL MESSALLA.⁷⁹ Sulpicia fullender inversjonen når den andre tradisjonelle hindringa, *puella*-ens *vir* kommer inn i bildet; i Sulpicias dikt hører vi om dette da hun

⁷⁶ Se ss. 101 og 102.

⁷⁷ Se s. 40.

⁷⁸ Se s. 83f der dette beskrives langt mer detaljert.

⁷⁹ Se s. 85.

avleverte irettesettelsen sin av Cerinthus,⁸⁰ for *poēta*-en SULPICIA ser seg nødt til å konkurrere mot *vir*-en HORA som Cerinthus nylig hadde møtt.

Å trengte seg inn i den mannsdominerte verden slik Sulpicia gjorde, krevde dyktighet. Diktverden hun skrev i var sterkt seksualisert, og seksualiteten var definert ut fra et mannsperspektiv. Men gjennom diktene hennes – bevart og lovprist av ettertida – ser vi at det var mulig også for kvinner å uttrykke lengsler og behov som den virkelige verden ikke tillot. Dette er bare et av mange tegn vi har funnet på at den romerske verden ikke var så énsidig en mannsverden som vi vanligvis har inntrykk av.

Med det er det på tide å avrunde og se hvilke svar vi har funnet på spørsmålene som ble stilt.

⁸⁰ Se s. 86.

VII Oppsummering og konklusjon

ålet for denne avhandlinga har vært å gjennom studiet av drøyt to århundrer med romersk lov og litteratur finne svar på hvordan romernes syn på seksualitet endret seg i løpet av den tidlige keisertida, nærmere avgrenset til perioden fra seinrepublikken til de første århundrene av prinsipatet. Noen kan reagere på at seinrepublikken har blitt inkludert, men det er da rett å påpeke – som ble gjort på s. 45 – at periodisering er et verktøy som må brukes med forsiktighet. Menneskers samfunn er ikke statiske; det ligger i menneskers og samfunns natur å motsette seg forsøk på avgrensning, kategorisering og sortering av utviklinga de gjennomgår til pene, ryddige båser, med én plass til hver. Nei, vi vil heller henge over båsveggene til hverandre og se hva som foregår på den andre sida. Slik var det da òg i denne spennende perioden i det romerske samfunnet – grensene var flytende. Cicero påpekte, som nok rett var, at Cæsar hadde blitt konge i alt bortsett fra navnet – for å sitere velkjent populærkultur om Cæsar: «*I'm first of the empire and last of the republicans (...)*».¹ Augustus' lovgivning var startpunktet for behandlinga av jussen, men Augustus selv var en av de aktive partene i perioden da republikken ble oppløst og avløst av prinsipatet, så det falt naturlig å inkludere litteratur fra tida da han selv ble formet som ung voksen.

Augustus' program var gjeninnføringa av tradisjonelle, romerske, republikanske idealer. Det var nettopp disse idealene både hans egne samtidige forfektet, og som etterkommerne skulle måle seg etter. Domitian søkte nok å være en ny Augustus, selv om han til syvende og sist ikke lyktes med det. Likevel viste det seg at Augustus' seksualmorallover fikk definisjonsmakt nok til å bli stående i århundrene som kom, og senere jurister viste flittig til dem. Marcus Aurelius' tid ble på mange måter kulminasjonen av det klassiske romerske samfunnsidealet, og senere keisere skulle streve med å holde på restene av det.

På overflaten virker det altså som at det skjedde få endringer i loven, men vi har gått i dybden på dem, og oppdaget at det var mer fisk i vannet enn hva man først trodde. Kanskje den viktigste konsekvensen av loven, var måten den omdefinerte ansvarsområdene mellom stat og hushold. Den klassiske tidas *paterfamiliās*, som skulle være det moralske fyrtårnet² i de enkelte familiene, ble fra tatt en del av makta han hadde hatt – ei mild sosial kastrering – ved at nettopp det som var så tett knyttet opp mot vanskelige moralske spørsmål ble gjort til et statsanliggende. Man anså altså seksu-

¹ «Shaka Zulu vs Julius Caesar. Epic Rap Battles of History Season 4.»: 0'43", hentet 21. november 2015 kl. 16.39.

² Se ss. 21 (Augustus som moralsk fyrtårn) og 26 (*paterfamiliās* som moralsk fyrtårn).

almoralen som så viktig, at brudd på den ble omdefinert fra å være *vīs privāta* til å bli *vīs pūblica*.³ Senere keisere, særlig Domitian, valgte å forsterke disse lovendringene, og kildene skal ha det til at han opplevde det samme som Augustus: Å bli likt av folket og mer eller mindre forhatt av adelen.

Dess nærmere romerne beveget seg mot dominatet, dess mer makt hadde keiseren til å fatte avgjørelser over hodet på Senatet, og dess mindre viktig ble det å legge seg opp i hva vanlige (elite)folk bedrev tida med.⁴ Plinius d. y. gir oss også det inntrykket. Mens vi ser ei nokså voldsom endring i uttrykkene fra Sulpicia og Catullus' tid til Martial og Juvenals' sterkt uttrykte keiserhat, kommer brevene til Plinius, embetsmannen, som et avslappet, friskt pust. Men når man kommer under huden på ham ser man at gamle verdier fortsatt gjelder: Ungdommen må ha en solid utdannelse for å kunne stå støtt når nettopp moralske utskeielser truer. For voksne folk gjelder derimot litt andre regler nå: Man har allerede den nødvendige mandige ballasten som kreves for å tåle slikt. Ikke ta det så nøye, Genitor, mener Plinius; la folk ha fornøyselsene sine, selv om de er platte og enkle; vi, skikkelige mannfolk tåler slikt. Cato den eldre hadde neppe vært enig med ham i det, og kanskje ikke Cicero heller.

Litteraturen vi så på viste at det utviklet seg et behov for å adressere en verden som velutdannede menn anså som truende, dysfunksjonell, og på tvers med tradisjonelle romerske verdier. Man ser klare tegn på at samfunnet hadde vært i stor endring: Uttrykkene, scenene, litteratene beskriver, er hinsides forbi hva noen av seinrepublikkens eller de augusteiske forfatterne hadde funnet på å skrive; dessuten ser det ut til å ha vært nødvendig at språket i seg selv var sterkere og mer brutalt for å få frem budskapet. Men i denne forherdede verdenen ser vi samtidig, i skribenter som Juvenal, at man hadde utviklet et langt mer komplekst menneskesyn. De seksuelle avvikerne var ikke blitt aksepterte, men nyanseringa han evner er på et helt annet nivå enn hva f.eks. den ikke mye tidligere Martial gjorde. Den grunnleggende tanken som hele den romerske seksuelle rettsoppfattelsen bygget på, tanken om penetrerbarhet, ble likevel liggende i bunnen for argumentasjonen, en kjønnslig dikotomi de ikke greide å komme seg unna, og som vi fortsatt strever med i dag.

³Se n. 129 s. 37.

⁴Selvfølgelig, dersom det var en politisk farlig motstander, tok man i bruk de våpnene man hadde for å fjerne ham.

Litteraturliste

Alle nettadresser var riktige per 26. november 2015.

Primærkilder

Originaltekster

Ausōnius, Decimus Māgnus;
White, Hugh G. Evelyn	<i>Ausonius in Two Volumes
with the Eucharisticus of Paulinus Pellaus</i> ,
The Loeb Classical Library,
London / New York, 1921.
https://archive.org/stream/ausoniuswithenglo2ausouoft
Catullus, Gāius Valerius;
Quinn, Kenneth
(red., kommentarer)	<i>Catullus : The Poems</i> ,
Bristol Classical Press, London, 2003 (1. opplag 1996).
Utgaven er et gjenopptrykk av Macmillan Education Ltd.s utgave
fra 1973; første utgave kom i 1970.
Cicero, Mārcus Tullius;
Bailey, D. R. Shackleton
(overs. og red.) &
Ramsey, John T. (revid.) &
Manuwald, Gesine (revid.)	<i>Cicero : Philippics 1-6</i> ,
The Loeb Classical Library,
Harvard University Press, Cambridge (MA) / London, 2009.
Cicero, Mārcus Tullius;
Bailey, D. R. Shackleton
(overs. og red.)	<i>Cicero : Letters to Atticus</i> , bind I-IV,
The Loeb Classical Library,
Harvard University Press, Cambridge (MA) / London, 1999.
Cicero, Mārcus Tullius;
Warmington, E. H. (red.) &
Ker, Walter C. A. (overs.)	<i>Cicero : In Twenty-Eight Volumes</i> , bind xv, <i>Philippics</i> ,
The Loeb Classical Library,
Cambridge (MA) / London, 1926 (gjenopptrykk av 1969).
Cicero, Mārcus Tullius;
Warmington, E. H. (red.) &
Miller, Walter (overs.)	<i>Cicero : In Twenty-Eight Volumes</i> , bind XXI, <i>De officiis</i> ,
The Loeb Classical Library,
Cambridge (MA) / London, 1913 (gjenopptrykk av 1968).
Dion, Kassios;
Cary, Earnest (overs.)	<i>Dio's Roman History</i> , bind IV og V,
The Loeb Classical Library,
Cambridge (MA) / London, 1916 (gjenopptrykk av 1969).
Dion, Kassios;
Rich, J. W. (red., overs., kmt.)	<i>Cassius Dio</i>
<i>The Augustan Settlement (Roman History 53-55.9)</i> , (<i>sic</i>),
Aris & Phillips Ltd, Warminster, 1990
Iuvenālis, Dēcimus Iūnius;
Braund, Susanna Morton
(red.)	<i>Juvenal. Saturae. Liber I</i> , eller
<i>Juvenal : Satires : Book I</i> ,
Cambridge Greek and Latin Classics,
Cambridge University Press, Cambridge, 1996 (opplag av 2002).
-

Iuvenālis, Dēcimus Iūnius; Ferguson, John (red., introduksjon, kommentarer)	<i>Juvenal : The Satires</i> , St Martin's Press / MacMillan Education Limited, New York / New Hampshire og London, 1979.
Iuvenālis, Dēcimus Iūnius; Ramsay, G. G. (overs.), Warmington, E. H. (red.)	<i>Juvenal and Persius</i> , The Loeb Classical Library, Cambridge (MA) / London, Harvard University Press / William Heinemann Ltd, revidert utgave, 1969.
Iuvenālis, Dēcimus Iūnius; Richlin, Amy (red.)	<i>Juvenal : Satura VI</i> , Bryn Mawr Latin Commentaries, Bryn Mawr College, 1986.
Mārtiālis, Mārcus Valērius ; Bailey, D. R. Shackleton (overs. og red.)	<i>Martial : Epigrams</i> , bind I–III, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge (MA) / London, 1993.
Propertius, Sextus; Björkeson, Ingvar (gjendiktet og kommentert)	<i>Elegier</i> , Natur och Kultur, 1992.
Propertius, Sextus; Richardson, Lawrence, jr.	<i>Elegies, I–IV</i> , University of Oklahoma Press, i samarbeid med the American Philological Association, Norman, 2006.
Tacitus, Pūblius Cornēlius; Furneaux, Henry (red.)	<i>P. Cornelii Taciti Annalium ab excessu divi Augusti libri : The Annals of Tacitus</i> , bind I, Clarendon Press, Oxford, andre utgave, 1956 (1934).
Tibullus, Albius & Lygdamus & Sulpicia; Dennis, Rodney G. & Putnam, Michael C. J. (oversettere)	<i>The Complete Poems of Tibullus : An En Face Bilingual Edition</i> , University of California Press, Berkeley / Los Angeles / London, 2012
<i>The Latin Library</i>	Hovedside http://www.thelatinlibrary.com/
	Justinian http://www.thelatinlibrary.com/Justinian
	<i>Digestene</i> , 1–50 (n) http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digestn.shtml
	Cicero http://www.thelatinlibrary.com/cic.html
	<i>Filippertalene</i> , 1–15 (n) http://www.thelatinlibrary.com/cicero/philn.html
	Gellius, Aulus http://www.thelatinlibrary.com/gellius.html
	<i>Attiske netter</i> , 1–20 (n) http://www.thelatinlibrary.com/gellius/gelliusn.shtml

	Martial	http://www.thelatinlibrary.com/martial.html
	<i>Boken til sirkuslekene</i>	http://www.thelatinlibrary.com/martial/mart.spec.shtml
	<i>Epigrammene, 1–14 (n)</i>	http://www.thelatinlibrary.com/martial/martn.shtml
	Plinius:	http://www.thelatinlibrary.com/pliny.html
	<i>Breve, 1–10 (n)</i>	http://www.thelatinlibrary.com/pliny.epn.html
	Properts:	http://thelatinlibrary.com/prop.html
	<i>Elegiene, 1–4 (n)</i>	http://thelatinlibrary.com/propn.html
	Quintilian	http://www.thelatinlibrary.com/quintilian.html
	<i>Talerens utdanning, 1–12 (n)</i>	http://www.thelatinlibrary.com/quintilian/quintilian.institution.shtml
	Sallust	http://www.thelatinlibrary.com/sall.html
	<i>Den catilinske sammensvergelsen</i>	http://www.thelatinlibrary.com/sall.i.html
<i>Perseus Digital Library</i>	Hovedside	http://www.perseus.tufts.edu/hopper/
	Cicero, <i>Letters to Atticus</i>	http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0008
	Plutark, <i>Cicero</i> :	http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plut.%20Cic

Øvrige kildesamlinger og originaltekster i oversettelse

Berg, Mette Heuch; C. Plinius Caecilius Secundus	<i>Plinius den yngre : Brev : Oversatt fra latin med noter og etterord,</i> H. Aschehough & Co. / Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek / Det norske Akademi for Sprog og Litteratur, Oslo, 2008.
Cherry, David (red.)	<i>The Roman World : A Sourcebook,</i> Blackwell Publishers, Malden MA / Oxford, 2001.
Furneaux, Henry (red.); Tacitus, P. Cornēlius	<i>The Annals of Tacitus,</i> Oxford, Clarendon Press, 2. utg., 1896 (opptrykk av 1956) Dette er den samme som står oppført under primærkilder.

Helles, Sven (overs.); Cicero, Mārcus Tullius 1999a 1999b	<i>De philippiske taler</i> , Museum Tusulanums Forlag, 1999: Bind 1: Tekst Bind 2: Kommentarer
Hubbard, Thomas K. (red.)	<i>Homosexuality in Greece and Rome : A Sourcebook of Basic Documents</i> , University of California Press, Berkeley / Los Angeles / London, 2003.
Gifford, William (overs.) & Warrington, John (rev., note- apparat); Iuvenālis, Dēcimus Iūnius	<i>Juvenal's Satires with the Satires of Persius</i> , J. M. Dent & Sons Ltd, London, 1954. Introduksjon av H. J. Rose.
Mørland, Henning (overs.); Cicero, Mārcus Tullius	<i>Brev</i> , H. Aschehough & Co. / Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek / Det norske Akademi for Sprog og Litteratur, Oslo, 1973 (1997).
Watson, Alan	<i>The Digest of Justinian</i> , University of Pennsylvania Press, Philadelphia PA, 1998 (revidert utgave). Første gang utgitt i 1985.

Sekundærkilder

Bøker, artikler og avhandlinger

Adams, J. N.	<i>The Latin Sexual Vocabulary</i> , The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982.
Allen, W. Sidney	<i>Vox Latina : A Guide to the Pronunciation of Classical Latin</i> , Cambridge University Press, Cambridge / London / New York / Melbourne, 1978 (andre utgave). Første utgave utgitt i 1965.
Arnold, Edward Vernon	<i>Roman Stoicism</i> , Cambridge / Routledge Revivals, 1911/2014.
Aubert, Vilhelm	<i>Retts sosiologi</i> , Universitetsforlaget, Oslo, 1982 (7. opplag, 1997).
Badian, Ernst	«A Phantom Marriage Law» i <i>Philologus</i> , N ^o 129 bind 1, 1985, 82–98.
Beard, Mary	«Pedicabo ego vos et irrumabo: what was Catullus on about?», fra <i>The Times Literary Supplement</i> , seksjonen «A Don's Life», publisert 25. november 2009: http://timesonline.typepad.com/dons_life/2009/11/pedicabo-ego-vos-et-irrumabo-what-was-catullus-on-about.html
Bosworth, A. B.	<i>From Arrian to Alexander: Studies in Historical Interpretation</i> , Clarendon Press, Oxford, 1988.

-
- des Bouvrie, Synnøve «Augustus' Legislation on Morals – Which Morals and What aims?»
i *Symbolae Osloenses*, bind LIX, 1984, 93–113.
-
- Bowman, Alan K. (red.) & Garnsey, Peter (red.) & Cameron, Averil (red.),
fra hvem jeg har brukt: *The Cambridge Ancient History*,
andre utgave, bind x, xi og xii,
Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
-
- Edwards, Mark «Christianity, A.D. 70–192», kap. 18a bind xii, ss. 573–588.
-
- Shaw, Brent D. «Rebels and Outsiders», kap. 11 bind xi, ss. 361–403.
-
- Townend, Gavin «Literature and Society», kap. 19 bind x, ss. 905–929.
-
- Brundage, James A. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*,
University of Chicago Press, 1987.
-
- Cohen, Tamara «Men's suicide risk goes up once they reach 30 as job markets
change and families break down»,
i *The Daily Mail*, publisert 19. september 2011 kl. 22.55, oppdatert
20. september 2011 kl. 6.39,
<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2205826/Why-mens-suicide-danger-goes-reach-30.html>
Om prof. Stephen Platts kunngjøring, se [http://www.research.ed.ac.uk/portal/en/clippings/professor-stephen-platt-finds-that-midlife-men-have-higher-suicide-risk\(e92c66be-48d5-403a-a007-678b9a7caf75\).html](http://www.research.ed.ac.uk/portal/en/clippings/professor-stephen-platt-finds-that-midlife-men-have-higher-suicide-risk(e92c66be-48d5-403a-a007-678b9a7caf75).html)
-
- Cook, S. A. (red.) & Adcock, F. E. (red.) & Charlesworth, M. P. (red.)
fra hvem jeg har brukt: *The Cambridge Ancient History*,
første reviderte utgave, bind x,
Cambridge University Press, Cambridge, 1976 (1934, rev. 1952).
-
- Last, Hugh «The Social Policy of Augustus», ss. 425–64.
-
- Cooley, Alison E. *Res gestae divi Augusti : Text, Translation, and Commentary*,
Cambridge University Press, New York, 2009.
-
- Dossey, Leslie «Wife Beating and Manliness in Late Antiquity»
i *Past and Present*, N° 199 2008, ss. 3–40
-
- Everitt, Anthony *Augustus: The Life of Rome's First Emperor*,
Random House Trade Paperbacks, New York, 2007.
-
- Fausto-Sterling, Anne «The Five Sexes – Why Male and Female Are Not Enough»,
The Sciences, N° 33 (mars–april) 1993, ss. 20–25.
-
- Foucault, Michel;
Schaanning, Espen (overs.) *Seksualitetens historie*, bind I: *Viljen til viten*,
Pax Forlag, 1999.
-
- Hagen, Rune Blix ««Ingen udedige mennesker skal stå til troende». Lagmanns-
dømming i nordnorske trolldomssaker 1647–1680»,
fra *Heimen*, bd. 52 N° 2 (2015), Universitetsforlaget, ss. 148–168.
-

- Hallett, Judith P. (red.) & Skinner, Marilyn B. (red.),
fra hvem jeg har brukt: *Roman Sexualities*,
Princeton University Press, Princeton og Chichester, 1997.
- Edwards, Catharine «Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome», 66–95.
- Hallett, Judith P. «Female Homoeroticism and the Denial of Roman Reality in Latin Literature», ss. 255–273.
- Walters, Jonathan «Invading the Roman Body: Manliness and Impenetrability in Roman Thought», ss. 29–43.
-
- Harrison, Stephen (red.),
fra hvem jeg har brukt: *A companion to Latin literature*,
Blackwell Publishing, 2005.
- Edwards, Catharine «Epistolography»
- Harrison, Stephen «Decline and Nostalgia»
- Konstan, David «Friendship and Patronage»
- Levene, D. S. «The Late Republican/Triumviral Period: 90–40 BC»
-
- Hemelrijk, Emily A. *Matrona Docta : Educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna*,
Routledge, London, 1999.
-
- Hertel, Hans (red.) *Verdens litteraturhistorie*,
bind 1: *Oldtiden*, oversatt til norsk av Einar og Grethe Schønning,
Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1985.
-
- Higgins, Charlotte «Catullus still shocks 2,000 years on»,
fra *The Guardian*, seksjonen «Charlotte Higgins on Culture»,
publisert 24. november 2009:
<http://www.theguardian.com/culture/charlottehigginsblog/2009/nov/24/catullus-mark-low>
-
- Jones, Peter & Sidwell, Keith *The World of Rome: An Introduction to Roman Culture*,
Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
-
- Kaatee, Patricia «Voldtekt = Sex uten samtykke!»,
fra Amnesty International Norway,
publisert 25. april 2015, oppdatert 4. mai 2015 kl. 15.26:
<http://www.amnesty.no/aksjon/voldtekt-sex-uten-samtykke>
-
- Levi, Peter *Virgil : A Life*,
Gerald Duckworth & Co. Ltd / Tauris Parke Paperbacks, New York, 1997/2012.
-
- Lund, Allan A. *I seng med romerne : Køn og sex i det antikke Rom*,
Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, 2006.
-
- McDonnell, Myles *Roman manliness : virtus and the Roman Republic*
Cambridge University Press, 2006.
-

-
- McGinn, Thomas A. J. *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, New York, 1998. Jeg har brukt den heftede utgaven av 2003.
-
- Orrells, Daniel *Sex: Antiquity and its Legacy*, I.B.Tauris & Co. Ltd, London / New York, 2015.
-
- Phillips, John J. «Atticus and the Publication of Cicero's Works», fra *The Classical World*, bd. 79 N° 4 (mars–april 1986), ss. 227–237
-
- Picard, Kristina «Har ikke lov til å spørre», fra Dinside.no, <http://www.dinside.no/842578/har-ikke-lov-til-aa-sporre>, publisert lø. 15. mai 2010 kl. 18.00.
-
- Pomeroy, Sarah *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves : Women in Classical Antiquity*, Schocken Books, New York, 1975 (andre opplag, 1976).
-
- du Plessis, Paul *Studying Roman Law*, Bristol Classical Press / Bloomsbury, 2012.
-
- Ravnå, Per-Bjarne *Gresk og romersk politisk historie*, Cappelen akademisk forlag, Oslo, 2006 (2. opplag, 2010).
-
- Rawson, Beryl (red.), fra hvem jeg har brukt: *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, Wiley-Blackwell, 2011.
- Lindsay, Hugh «Adoption and Heirship in Greece and Rome» (kap. 21), ss. 346–360.
- Scheidel, Walter «Monogamy and Polygyny» (kap. 6), ss. 108–115.
-
- Rawson, Elisabeth *Cicero : A Portrait*, Cornell University Press, Ithaca (NY), rev. utg. av 1983.
-
- Renshaw, James *In Search of the Romans*, Bristol Classical Press, 2012.
-
- Richlin, Amy *The Gardens of Priapus : Sexuality and Aggression in Roman Humor*, Yale University Press, New Haven / London, 1983. Richlin 1983 refereres ikke til annet i kildegjennomgangen i kap. 1.
- «Not before Homosexuality: The Materiality of the Cinaedus and the Roman Law against Love between Men», *Journal of the History of Sexuality*, bind 3 N° 4 (april 1993), ss. 523–573
-
- Roggen, Vibeke & Hesse, Rolf & Haastруп, Gudrun *Omnibus 1, tekstbok*, Aschehoug 1996 (5. opplag, 2011).
-

-
- Schwartz, Pepper & Rutter, Virginia *The Gender of Sexuality*,
Pine Forge Press, Thousand Oaks / London / New Delhi, 1998.
Boka er del av serien *The Gender Lens*, utgitt av Howard,
Judith A. & Risman, Barbara & Romero, Mary & Sprague, Joey.
-
- Severy, Beth *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire*,
Routledge, New York og London, 2003.
-
- Sirakova, Yoana «*Pietas* in Virgil's *Aeneid* and its Translation in Macedonian»,
Systasis N° 18 (2011), e-tidsskrift for
Association of Classical Philologists "Antika",
http://www.systasis.org/pdfs/systasis_18_3.pdf.
-
- Skoie, Mathilde *Reading Sulpicia : Commentaries 1475-1990*,
Oxford University Press, New York, 2002.
-
- Skålid, J. O *Sex er bra - også for eldre [sic]*,
fra forskning.no, 2008,
<http://forskning.no/helse-sex/2008/04/sex-er-bra-ogsaa-eldre>
-
- Stahl, Hans-Peter *Propertius: "Love" and "War"*
Individual and State Under Augustus,
University of California Press,
Berkeley & Los Angeles og London, 1985
-
- Stevenson, Tom (red.) & Wilson, Marcus (red.),
fra hvem jeg har brukt:
Kelly, Douglas «Publishing the *Philippics*, 44-43 BC» (sic),
ss. 22-38.
Stevenson, Tom & Wilson, Marcus «Cicero's *Philippics*: History, Rhetoric and Ideology»,
ss. 1-21.
-
- Sullivan, John Patrick *Martial: the unexpected classic: a literary and historical study*,
Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
-
- Tveit, Miriam *Non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio :*
Ekteskapslovgivningen i sen romersk og tidlig germansk rett,
mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Tromsø, 2007.
-
- Ward, Ralph L. «Evidence for the Pronunciation of Latin (Continued)»,
fra *The Classical World*, bd. 55 N° 9 (juni 1962), ss. 273-5.
Tilgjengelig via JStor: <http://www.jstor.org/stable/4344896>
-
- Wells, Colin *The Roman Empire*,
2. utg., serien Fontana History of the Ancient World,
Fontana Press, London, 1992.
-
- Williams, Craig A. *Roman Homosexuality*,
andre utgave, Oxford University Press, Oxford / New York, 2010.
-

-
- Wyke, Maria (red.) *Parchments of Gender*,
fra hvem jeg har brukt Oxford University Press, Oxford / New York, 1998.
- Gunderson, Erik «Discovering the Body in Roman Oratory», ss. 169–189
-
- Yang, M. L. &
Fullwood, E. &
Goldstein, J. &
Mink, J. W. «Masturbation in Infancy and Early Childhood Presenting as a
Movement Disorder: 12 Cases and a Review of the Literature»
fra *Pediatrics*, N° 116 2002, ss. 1427–1432.
-

Oppslagsverk

Leksika

- Antikkleksikon* Ny revidert utgave,
Aschehoug
i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek,
Oslo, 2011.
-
- Brill's New Pauly*,
nettutgaven Hovedside: <http://referenceworks.brillonline.com/>
«Saeculum» [http://referenceworks.brillonline.com/
entries/religion-past-and-present/
saeculum-SIM_124686](http://referenceworks.brillonline.com/entries/religion-past-and-present/saeculum-SIM_124686)
-
- «Suetonius»:
«[2] S. Tranquillus,
C. Biographer and
antiquarian, c. 100» [http://referenceworks.brillonline.com/en
tries/brill-s-new-pauly/suetonius-e1125130?
s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.brill-s-
new-pauly&s.q=Suetonius#e1125150](http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/suetonius-e1125130?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.brill-s-new-pauly&s.q=Suetonius#e1125150)
-
- Encyclopædia Britannica*,
11. utgave Cambridge, 1911.
Bind 27 (fra hvilket artikkelen «Treason» er hentet), kan hentes
digitalt via f.eks. *The Internet Archive* (archive.org):
[https://ia801703.us.archive.org/15/items/
Encyclopaediabri27chisrich_201303/
encyclopaediabri27chisrich.pdf](https://ia801703.us.archive.org/15/items/Encyclopaediabri27chisrich_201303/encyclopaediabri27chisrich.pdf)
-
- Encyclopædia Britannica*,
nettutgaven Hovedside: <http://www.britannica.com>
«Antoninus Pius» [http://global.britannica.com/biography/
Antoninus-Pius](http://global.britannica.com/biography/Antoninus-Pius)
-
- «Augustan Age» [http://global.britannica.com/art/
Augustan-Age-Latin-literature](http://global.britannica.com/art/Augustan-Age-Latin-literature)
-
- «Caracalla» [http://global.britannica.com/biography/
Caracalla](http://global.britannica.com/biography/Caracalla)
-
- «Catullus» [http://global.britannica.com/biography/
Catullus](http://global.britannica.com/biography/Catullus)
-
- «Claudian» [http://global.britannica.com/biography/
Claudian](http://global.britannica.com/biography/Claudian)
-

	«Commodus»	http://global.britannica.com/biography/Commodus
	«Dio Cassius»	http://global.britannica.com/biography/Dio-Cassius
	«Juvenal»	http://global.britannica.com/biography/Juvenal
	«Hadrian»	http://global.britannica.com/biography/Hadrian
	«Latin Literature»	http://global.britannica.com/art/Latin-literature
	«The Golden Ass : Work by Apuleius»	http://global.britannica.com/topic/The-Golden-Ass
	«Suetonius»	http://global.britannica.com/biography/Suetonius
	«Tiberius»	http://global.britannica.com/biography/Tiberius
	«Trajan»	http://global.britannica.com/biography/Trajan
	«Vespasian»	http://global.britannica.com/biography/Vespasian
<i>Store norske leksikon, nettutgaven</i>	Hovedside:	http://snl.no
	«Amor og Psyke»	https://snl.no/Amor_og_Psyke
	«Boudicca» →	https://snl.no/Boudicca →
	«Boadicea»	https://snl.no/Boadicea
	«Corpus juris civilis»	https://snl.no/Corpus_juris_civilis
	«Gaius»	https://snl.no/Gaius
	«Gaius Cilnius Maecenas»	https://snl.no/Gaius_Cilnius_Maecenas
	«Hadrian – romersk keiser 117-138»	https://snl.no/Hadrian/romersk_keiser_117-138
	«Hippokrates»	https://sml.snl.no/Hippokrates
	«Jesus»	https://snl.no/Jesus
	«Juvenal»	https://snl.no/Juvenal
	«kvestor – romersk skattmester»	https://snl.no/kvestor/romersk_skattmester
	«Lucius Aelius Aurelius Commodus»	https://snl.no/Lucius_Aelius_Aurelius_Commodus

«Latinsk litteratur»	https://snl.no/latinsk_litteratur
«Marcus Cocceius Nerva»	https://snl.no/Marcus_Cocceius_Nerva
«Martial»	https://snl.no/Martial
«Sveton»	https://snl.no/Sveton
«Ulpian»	https://snl.no/Ulpian

Ordbøker og grammatikker

Ref. som henholdsvis « <i>Bokmålsordboka</i> » eller « <i>Nynorskordboka</i> »	<i>Bokmålsordboka</i> og <i>Nynorskordboka</i> , Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet, http://nob-ordbok.uio.no/
Ref. som «E.n» der <i>n</i> er paragrafnummeret	<i>Latinsk grammatikk</i> , av Samson Eitrem, Aschehoug 1996. Denne utgaven (3. utgave, 3. opplag) er ved Bjørg Tosterud og Egil Kraggerud.
Ref. som « <i>Encyclopedic Dictionary of Roman Law</i> »	<i>Encyclopedic Dictionary of Roman Law</i> , av Adolf Berger, American Philosophical Society, Philadelphia, bind 43 N ^o 2, 1953 (opptrykk 1991). Tilgjengelig via Google Books: https://books.google.no/books?id=oRoLAAAAIAAJ
Ref. som «Forcellini».	<i>Totius Latinitatis lexicon</i> , utgave: « <i>Secundum tertiam ed. cujus curam gessit Josephus Furlanetto ; corr. et auct. labore variorum</i> », Egidio Forcellini, med Guiseppe Furlanetto og Jacopo Facciolati, Sumptibus Ch.E. Kollmanni, Lipsiae, 1839.
Ref. som «Gaffiot»	<i>Dictionnaire Illustré Latin-Française</i> , av Félix Gaffiot, Hachette, 1934. Tilgjengelig via micmap.org: http://micmap.org/dicfro/next/gaffiot/
Ref. som « <i>L.o.</i> »	<i>Latinsk ordbok : latin-norsk</i> , J. W. Cappelens Forlag AS / Norsk Klassisk Forbund, 4. reviderte utgave (1998), 4. opplag (2007)
Ref. som «Lewis & Short»	<i>A Latin Dictionary</i> , av Charlton T. Lewis og Charles Short. Tilgjengelig via Perseus: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059

Ref. som « <i>Norsk ordbok</i> »	<i>Norsk ordbok</i> : <i>Over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet</i> , Tilgjengelig via UiO: http://www.no2014.uio.no/
Ref. som «NS.n» der n er paragrafnummeret	<i>Ny latinsk grammatik</i> , av Nils Sjöstrand, Greelups förlag, Malmö 1960 (2. opplag).
<i>Oxford Classical Dictionary</i> , <i>4th Edition</i> <i>Abbreviations List</i>	Tilgjengelig via Oxford Research Encyclopedias' hjemmeside: http://classics.oxfordre.com/ staticfiles/images/ORECLA/OCD.ABBREVIATIONS.pdf

Nettkilder for øvrig

Hjemmeside, professor John Paul Adams	Hovedside:	http://www.csun.edu/~hcfl1004/ index.html
	«Augustus and Marriage Legislation»	http://www.csun.edu/~hcfl1004/ AugMarriage.html
	«Some Augustun Le- gislation»	http://www.csun.edu/~hcfl1004/ aug_leg.html
<i>All verdens historie</i>	Hovedside:	http://www.allverdenhistorie.no
	«Boudicca»	http://www.allverdenhistorie.no/ artikler/boudicca/
American Psychological Association (APA)	Hovedside:	https://www.apa.org
	«Definition of Terms: Sex, Gender, Gender Identity, Sexual Orientation»	https://www.apa.org/pi/lgbt/resources/ sexuality-definitions.pdf
<i>Ancient Olympics</i>	Hovedside:	http://ancientolympics.arts.kuleuven.be
	«Nero»	http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/ eng/TB025EN.html
<i>Bookkake</i>	Hovedside:	http://bookkake.com/
	«Dirty Mondays: Catullus 16»	http://bookkake.com/ 2009/11/30/catullus-16/
<i>Classical Literature</i>	Hovedside:	http://www.ancient-literature.com/ index.html
	«Ancient Rome - Horace - Carmen Saeculare» (<i>sīc</i>)	http://www.ancient-literature.com/ rome_horace_carmen.html

<i>Epic Rap Battles of History</i>	Hovedside:	http://www.epicrapbattlesofhistory.com/
	«Shaka Zulu vs Julius Caesar. Epic Rap Battles of History Season 4.»	http://www.epicrapbattlesofhistory.com/video/qLz8CW23AWPw/
The Metropolitan Museum of Art	Hovedside:	http://www.metmuseum.org/
	«Roman Sarcophagi»	http://www.metmuseum.org/toah/hd/rsar/hd_rsar.htm
<i>Nova Roma</i>	Hovedside:	http://www.novaroma.org/
	«Praenomen»	http://www.novaroma.org/nr/Praenomen
Oxford University Press	Hovedside:	http://global.oup.com
	«Jurists of the Empire (27 BC - 284 AD)» (<i>sic</i>)	http://global.oup.com/uk/orc/law/roman/borkowski4e/resources/biographies/ozempire/
<i>Typografi.org</i>	Hovedside:	www.typografi.org
	«Forklaringstegnet: en savnet del av det typografiske reper-toar?»	www.typografi.org/forklaringstegn/forklaringstegn.html

Tillegg A: Keiserne fra 14 til 192¹

A.1 DET JULIOKLAUDISKE DYNASTIET

Tiberius viste tidlig at han hadde politiske evner som faren sin. Da Augustus døde, lot han ikke senatet kalle ham hersker før etter en måned var gått,² utvilsomt imiterende førsteborgeren – *princeps*-en – Augustus. Til tross for at han var blitt en forandret mann etter årene i eksil – og kunne være voldelig og farlig (og ble grusom mot slutten av livet sitt) – var mye av politikken hans langsiktig og vel gjennomført. Lovmessig gjorde han få endringer, og statskassa (arven) etterlot han 20 ganger større enn den han fikk.³

I 37 ble Tiberius etterfulgt av **Caligula**⁴, «som var sprøyte gal»⁵. Caligula satt med makta i knapt fire år, før pretorianerne (keiserlivgarden) og senatet besørget henrettelsen hans. De to neste keiserne satt rundt 13 år hver. Først den enfoldige, men gode keiseren **Claudius**⁶ til 54, som ble etterfulgt av den beryktede **Nero**⁷. Kildene fremstiller ham som enda mer ustabil enn Caligula, men grekerne likte ham, og tross mytefortellinger er det lite sannsynlig at han var skyld i den store bybrannen i 64. Det er ikke usannsynlig at mye av det som er skrevet om ham var propaganda fra motstanderne hans;⁸ man gjør klokt i å huske at det alltid er seierherren som skriver historia.

A.2 DET FLAVISKE DYNASTIET

Det julioklaudiske dynastiet endte med Nero. Etter at firkeiseråret var over, stabiliserte det flaviske dynastiet seg, og den første keiseren som satt med makta mer enn noen få måneder, var **Vespasian**⁹ – en av de få keiserne som døde av naturlige årsaker. Han kom fra enkle kår, men lyktes

¹ En grundig gjennomgang av disse keiserens liv og levnet, og det politiske livet rundt dem, kan leses i *The Cambridge Ancient History*, bind XI, del I. Verket kom i en tungt revidert andreutgave i 2000.

² *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Tiberius», hentet 27. mars 2015 kl. 17.48.

³ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Tiberius», hentet 27. mars 2015 kl. 17.48.

⁴ Gaius Iulius Caesar Germanicus: levde 12–41 og hersket 37–41. «Caligula» betyr «liten militærstøvel», et kallenavn han fikk som liten, da han helt fra barnsben av var med faren Germanicus i felten.

⁵ Ravnå 2006: 155.

⁶ Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus: levde 10 fvt.–54 og hersket 41–54.

⁷ Nerō Claudius Caesar Augustus Germanicus: levde 37–68 og hersket 54–68. Han skal også ha vært olympisk deltaker, og fikk grekerne til å holde en egen konkurranse for musikerne. Han vant naturligvis både den og stridsvognkonkurransen (Ancient Olympics: «Nero», hentet 8. april 2015 kl. 12.29; Ravnå 2006: 155).

⁸ Edwards i Bowman/Garnsey/Cameron 2005: 583f; Jones & Sidwell 1997: pt. 98f ss. 68–70; Tac. *Ann.* 4.15.4, 5.4.3. Selv nyere litteratur, som lærebøkene i latin for videregående, *Omnibus* (Roggen & Hesse & Haastrup 1996: 46f), liker å viderefremde det urealistiske og unyanserte bildet av Nero, for eksempel historia om at han sang og spilte lyre mens brannen pågikk. Han nøt stor tillit både blant folket og hæren, og like til slutten kunne han med all sannsynlighet (hvis han ikke hadde «feiget ut») fått kontroll på opptøyene kun ved å henvende seg til styrkene. Jones & Sidwell, *loc. cit.*

⁹ Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus: levde 9–79 og hersket 69–79.

i å klatre helt til topps, og med ham ble det for første gang klart at makta nå lå hos den som kontrollerte militærstyrkene. Han fremstilles som en gretten gubbe, men som den dyktige administratoren han var, lyktes han gjennom økonomiske reformer og konsolidering av riket å stabilisere staten.¹⁰ Etter ham fulgte sønnene **Titus** og **Domitian**.¹¹ Titus hersket riktignok bare i to år, men han døde av naturlige årsaker. Broren hans Domitian, derimot, satt med makta i 15 år, men skal «ha utviklet et plagsomt forfølgelsesvanvidd»,¹² bekreftet ved henrettelsen hans i 96.

A.3 «DE GODE KEISERNE»

Domitian ble etterfulgt av **Nerva**¹³, som innledet det romerske keiserrikets gullalder og perioden med de fem gode keiserne. Selv om han var en gammel mann da han ble utpekt til keiser av senatet, fikk han gjort viktige reformer, ikke minst for å rydde opp etter Domitian; han besørget blant annet fattigstønad som han finansierte med rentene staten tjente gjennom opprettelsen av billige jordlån. Dette ble videreført av kommende keisere, og bidro sterkt til at det andre århundret var nokså fredelig.¹⁴ De kommende keiserne – Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius og Lucius Verus – er av ettertida husket som «de fem gode keiserne» og døde alle av naturlige årsaker; bortsett fra Lucius Verus (som var keiser i åtte år), satt de i rundt to tiår hver.

Trajan¹⁵ var krigsherren og erobreren som søkte å utvide rikets sørøstre grenser mot blant annet Arabia, men han var også den som stod for videreføringa av de sosial reformene, og han besørget omfattende byggeprogram.¹⁶ **Hadrian**¹⁷ konsoliderte riket, og avsluttet kampanjene til Trajan i Armenia og Mesopotamia da han overtok som keiser.

Ikke lenge etter at han hadde sikret seg stabilitet i Roma, startet han på en lang reise for inspeksjon av provinsene og styrkene der, fra nordvest i Britannia til sørøst i de greske områdene. Kjærligheten hans til alt gresk preget hele livet hans, og fra og med ham ble det moteriktig for menn

¹⁰ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Vespasian», hentet 24. mars 2015 kl. 16.05; Ravnå 2006: 156.

¹¹ Titus: arvet det fulle navnet fra faren sin, levde 39–81 og hersket 79–81. Domitian: Titus Flāvius Caesar Domitiānus Augustus: levde 51–96 og hersket 81–96.

¹² Ravnå 2006: 156.

¹³ Nerva Caesar Augustus (f. Mārcus Cocceius Nerva): levde 30–98 og hersket 96–98.

¹⁴ *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Marcus Cocceius Nerva», hentet 24. mars 2015 kl. 16.52. *Encyclopædia Britannica* (nettutgaven: «Trajan», hentet 25. mars 2015 kl. 10.27) hevder dog at disse reformene muligens kan ha blitt til først under Trajan.

¹⁵ Caesar Divi Nervae Filius Nerva Trāiānus Optimus Augustus, fra 97–98 Caesar Nerva Trāiānus Germānicus (f. Mārcus Ulpius Trāiānus): levde 53–117 og hersket 98–117.

¹⁶ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Trajan», hentet 25. mars 2015 kl. 12.08; Ravnå 2006: 160.

¹⁷ Caesar Trāiānus Hadriānus Augustus (f. Pūblius Aelius Hadriānus): levde 76–138 og hersket 117–138. Augustus-navnet tok han i 123, sannsynligvis bevisst imiterende Augustus selv. Han kunngjorde en gullalder for riket på myntene, og etterlot et offentlig ettermæle slik Augustus hadde gjort.

å ha skjegg som grekerne. Han stod for en stor mengde byggverk, fra Hadrians mur i Britannia, til rekonstruksjonen av Pantheon i Roma (som hadde blitt fullstendig ødelagt av brann i Trajans tid), og fullføringa av Olympieon i Athen. Litteraturen – derimot – led under ham, til tross for at han selv var en teknisk begavet poet.¹⁸ Hadrian var sterkt imot all form for kroppsslemlestelse, og forbød derfor omskjæring (som han likestilte med mord). Dette førte til opprør i Judea, som det lyktes ham å få kontroll på uten å ty til harde avstraffelser. Hadrian avsluttet tida si som keiser med å adoptere Lucius Ceionius Commodus og Marcus Annus Verus (senere Marcus Aurelius) på henholdsvis 36 og 18 år, og deretter den modnere senatoren Antoninus. Sistnevnte utnevnte han som etterfølgeren sin, med krav om at denne skulle adoptere Commodus og Verus, slik Augustus hadde gjort med Tiberius.¹⁹

Antoninus Pius²⁰ var en vennlig og pliktoppfyllende keiser. Forgjengeren Hadrian var tross dyktighet ikke spesielt godt likt, men Antoninus fikk senatet til likevel å ære Hadrian ved å guddommeliggjøre ham slik andre dyktige keisere hadde blitt; pliktoppfyllenheten hans skal være bakgrunn for at senatet ga ham tilnavnet Pius.²¹ Som tidligere keisere arbeidet han for ei bedring av de fattiges kår, ved å opprette en stiftelse i konas navn etter at hun døde for å hjelpe jenter fra fattige familier.²² Det var stort sett fredelige tider under ham, men etterkommeren **Marcus Aurelius**²³ – «Filosofen» – fikk atskillig mer å stri med. Da Marcus Aurelius overtok riket, var han allerede godt bevandret i statsadministrasjonen, etter over tjue år som Antoninus' medhjelper. Det første han gjorde, var å kreve å få **Lucius Verus**²⁴ som medregent. Slitasjen på riket begynte å komme til syne, inflasjonen ble mer fremtredende, og problemene dette medførte, kombinert med uforutsette katastrofer (som pesten medbragt av Lucius Verus' tropper) gjorde at riket **Commodus**²⁵ overtok allerede var i ferd med å rakne i sømmene.²⁶

¹⁸ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Hadrian», hentet 25. mars 2015 kl. 12.07; Ravna 2006: 160; *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Hadrian – romersk keiser 117-138», hentet 25. mars 2015 kl. 10.27. Det er også verdt å merke seg kultusen som oppstod rundt følgesvennen hans Antinoüs etter dennes drukningsdød og Hadrians åpenlyse hjertesorg over dette. (*EB*, *loc. cit.*)

¹⁹ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Hadrian», hentet 25. mars 2015 kl. 11.09.

²⁰ Caesar Titus Aelius Hadriānus Antōnīnus Augustus Pius (f. Titus Aurēlius Fulvius Boionius Arrius Antōnīnus): levde 86–161 og hersket 138–161.

²¹ Om *pius*, se diskusjonen rundt *pietās* s. 68.

²² *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Antoninus Pius», hentet 25. mars 2015 kl. 11.15.

²³ Caesar Mārcus Aurēlius Antōnīnus Augustus (f. Mārcus Annus Vērus): levde 121–180, hersker 161–180 (medhersker med Lucius Verus 161–180; medhersker med Commodus 177–180).

²⁴ Lūcius Aurēlius Vērus, 136–161 kjent som Lūcius Ceiōnius Aelius Aurēlius Commodus Antōnīnus (f. Lūcius Ceiōnius Commodus): levde 130–169 og medhersker med Hadrian 161–169.

²⁵ Caesar Mārcus Aurēlius Commodus Antōnīnus Augustus (f. Lucius Aelius Aurelius Commodus): levde 161–192 og hersket 177–192 (enehersker fra 180).

²⁶ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Marcus Aurelius», hentet 25. mars 2015 kl. 12.12; Ravna 2006: 160. Med færre folk å beskatte, sterkere forening mellom de germanske stammene og disses stadige angrep mot rikets grenser, og ikke

Keiserens maktapparat – *familia*-en hans – bestod fra sønn til sønn, og keiserne adopterte en passende arvtager for å dermed sikre at den som overtok styringa hadde de nødvendige kvalifikasjonene, uten at det ble for store omveltninger. Institusjonen ble innstiftet av Augustus. (Som kjent var han plaget med svak helse, så denne administrasjonsstrukturen fikk dermed gjentatte ganger vist styrken sin.) I januar 41 ble keiser Gaius Caligula endelig tatt av dage. Kuppmakerne hadde planer om å gjeninnføre republikken, men det var mislykket, og etter dette var tanken om republikken ikke lenger å anses for mer enn svevende romantisering, og fant aldri mer særlig støtte.²⁷ Stabiliteten gitt ved overføringa av maktapparatet gjennom en utpekt arving, stod sterkt i hvert fall til Marcus Aurelius valgte blodssønnen Commodus som arvtaker, utvilsomt den største tabben Marcus Aurelius gjorde. Den stormannsgale Commodus var etter sigende både dum og ond; han mente han selv var Hercules, og omdøpte Romerriket til *Colōnia Commodiāna*.²⁸ I 192 ble han tatt av dage, og det var ikke det første forsøket. Det romerske keiserrikets gullalder var over ved Marcus Aurelius, og ingen gjorde det tydeligere enn Commodus.²⁹

minst en økende inflasjon, var katastrofen på mange måter uunngåelig. Men han gjorde vondt verre da han trodde at Commodus kunne bli bedre med mer ansvar.

²⁷ Jones & Sidwell 1997: pt. 89 ss.6of, pt. 95 s. 64; Ravnå 2006: 156.

²⁸ Den commodianske koloni.

²⁹ *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Marcus Aurelius», hentet 25. mars 2015 kl. 12.17; Ravnå 2006: 160; *Store norske leksikon*, nettutgaven: «Lucius Aelius Aurelius Commodus», hentet 25. mars 2015 kl. 12.17.

Tillegg B: Litteraturens periodeinndeling

Den tidligste romerske litteraturen hadde det formelle grunnlaget sitt særlig gjennom den politiske talekunsten, men også versemål, gravskrifter, sagn og tradisjoner var viktige for utviklinga av det romerske uttrykket.¹ Humoristiske vers var gjerne svært obskøne, og fortroligheta med dette ses også i talekunsten, som gjerne tydde til det vi i dag oppfatter som grove, seksuelle beskrivelser for å trykke ned en motstander. Slik fortrolighet med obskøniteter ble ikke oppfattet som et tegn på moralsk eller intellektuell underlegenhet. Tvert imot brukte man slike våpen for å få frem en persons moralske mindreverd; dersom man ikke helt og fullt oppfylte kravene til kjønnets, var det et tegn på at man var uskikket til forpliktelsene og tilliten man var tildelt.

Frem til nyere tid ble den romerske litteraturen ufortjent ansett som mindreverdig den greske; den ble beskyldt for å plagiere dem og for å mangle kreativitet, men dette har heldigvis endret seg i nyere tid. Romerne hadde ei sterk selvbevissthet om samtidas tendenser og hvordan litteraturen forholdt seg til denne, så selv om periodeinndelinga nedenfor er moderne, er den ikke særlig fravikende fra hvordan de selv anså litteraturen og samfunnet sitt; en oppfattelse av *Niedergang* ser ut til å ha blitt vanlig fra slutten av republikken, sterkt preget av tankegangen om at *mōs maiōrum* – forfedrenes skikker – var dem moralsk overlegen.² Tradisjonelt deles romersk litteratur inn i fire perioder, men jeg tar her med en ekstra, perioden i forkant da den litteraturen kom til og fikk sitt eget selvstendige uttrykk. Vi begynner altså med den formative tida, frem til 240 fvt.; denne etterfølges av gammellatinsk tid, frem til 70 fvt.; gullalderen var perioden fra republikkens slutt og frem til 18 evt.; sølvalderen regnes frem til 133; og seinlatinsk tid, frem til 568.³

¹ Der annet ikke er notert, er informasjonen i dette underkapitlet fra: *Store norske leksikon*, nettutgaven: «latinsk litteratur»; *Encyclopædia Britannica*, nettutgaven: «Latin literature»; begge hentet 14. april 2015 kl. 16.54.

² Harrison i Harrison 2005: 287, 291.

³ Jeg har tilføyd den formative tida som den ekstra perioden.

SNL og *EB* beskriver periodiseringene litt ulikt (men med samme dateringer): Mens *EB* anser alt før den gammellatinske perioden som *ei* tid, tillegger *SNL* perioden før den tidliglatinske litteraturen mer vekt, og fremhever denne periodens formative virkning. *SNL* understreker dessuten overgangen til middelalderen ved langobardenes invasjon i 568 evt. Jones & Sidwell (1997: pt. 456–7 s. 285) regner gullalderen til 14 evt, og sølvalderen til 180. Harrison (i Harrison 2005) velger ei annen inndeling igjen, men også han anser 14 for å være tidsskillet. Samtidig setter han den siste perioden til å gjelde frem til 200, midt i Septimius Severus' regjeringstid.

Det ser ut til at disse har valgt å periodisere heller etter hvem som satt med makta, og mindre etter hvem som skrev og hvordan miljøet for å være litterat var. Jeg velger derfor å holde meg til inndelinga gjort av *SNL*s Kraggerud.

B.1 DEN FORMATIVE TIDA (TIL 240 FVT.)

Kongetida og den tidlige republikken var særlig preget av hellenisme fra sør og etruskisk kultur fra nord. Det er foreløpig ikke tale om romersk ekspansjonisme, da de har mer enn nok med å befeste seg på den italiske halvøya og sikre forholdet til naboene; å betegne perioden som preget av sikringspolitikk er langt mer presist. Verkene fra denne tida henter inspirasjonen særlig fra sagn og tradisjoner, og den romerske forkjærligheten til det storslåtte kombineres med en sterk bevissthet om krav til nytteverdi. Kravet om nytteverdi er i det hele tatt noe som preger hele det romerske forfatterskapet fra begynnelse til slutt.⁴ Talekunsten – retorikken – befester seg som romernes viktigste arena for litterært uttrykk, selv om også teater både i dramatisk og humoristisk form vokser til i denne perioden.

B.2 GAMMELLATINSK LITTERATUR (240–70 FVT.)

Seieren i den første punerkrigen, med den påfølgende dominansen over Middelhavet, innleder denne perioden. Også østover var romerne begynt å ekspandere, og dette skulle påvirke litteraturen, og særlig drama.⁵ Den frigitte grekeren Livius Andronicus skrev om et gresk drama til romerske forhold, og dette ble fremført under festspillene til feiringa av seieren over punerne (Kartago); med dette verket innledet han den latinske litteraturens storhetstid.

Som nevnt innledningsvis ble romersk litteratur kritisert for å ikke være nyskapende, men forfattere som Naevius⁶ – skaperen av den særromerske tragedien – er et eksempel på skaperkraften og egenverdien i det romerske forfatterskapet; han er blant dem som gjør at man i dag med solid grunnlag gir den romerske litteraturen velfortjent høyaktelse. I denne perioden var det særlig populært med greske komedier tilpasset romerske forhold, og de dyktigste komedieskriverne skapte sannelig et særegent romersk uttrykk. Det er bevart tekster fra mange komedieskrivere, men de eneste vi har bevart fullstendige verk fra, er Terents⁷ og Plautus⁸. Mange av komediene er fortsatt svært underholdende selv i dag. For moderne øyne vil nok Terents virke som den beste av dem: Han skrev troverdige roller, og i motsetning til tidligere skribenter, brøt han ikke illusjonen ved å henvende seg direkte til publikum.

⁴ Se f.eks. Jones & Sidwell 1997: pt. 429f ss. 271f, pt. 442f ss. 277f, pt. 452f ss. 283f (om troverdighet).

⁵ Jones & Sidwell 1997: pt. 455 s. 285.

⁶ Gnaeus Naevius (omtrentlig levetid: 270–200).

⁷ Publius Terentius Afer (~190–159),

⁸ Titus Maccius Plautus (~250–184)

En helt ny litterær sjanger ble dessuten til i denne perioden: satiren, som pussig nok ikke ble anerkjent som en egen sjanger i samtida.⁹ Ennius¹⁰ personlige dikt la grunnlaget for sjangeren, men først først og fremst er han kjent for to ting: *Annalene*, og at han tok i bruk heksameteret på latin, og dermed banet veien for de senere, store skikkelsene innen romersk dikterkunst. I tillegg ble Cato den eldre¹¹ historieverk *Originēs* sjangerdefinerende for romersk historieskriving. Selv om Cato den eldre var blant de som motsatte seg hellenisering av romersk kultur, så selv han verdien i den greske kulturarven – vel å merke (som alle andre «skikkelige» romere) så lenge det hadde nytteverdi.¹²

B.3 GULLALDEREN (70 FVT.–18 EVT.)

Slutten av republikken og den tidlige keisertida var preget av stor litterær frihet, og ga oss noen av de flotteste perlene i verdens litteraturhistorie. Litteraturproduksjonen så en geografisk utvidelse, særlig ved inkluderinga av store deler av nåtidas spanske og franske områder. Selv om Konstantinopel kom som tilskudd til den hellenistiske litteraturen, ble de greske områdenes betydning nå redusert,¹³ og de romerske skribentene merket den nye betydninga romersk litteratur fikk. Perioden betegnes tradisjonelt som gullalderen, og deles gjerne opp i den ciceronske og den augusteiske perioden. Cicero levde fra 106 til 43, og er utvilsomt romernes viktigste prosaforfatter. Det var advokatpraksisen hans som dannet grunnlaget for den politiske karrieren hans, og ved hjelp av de retoriske ferdighetene sine, avslørte han korrupsjon og kuppforsøk. Men han ble for frittalende, og da Augustus og Marcus Antonius hadde all makt i triumviratet, var han én av mange som havnet på proskripsjonslistene.

Cicero var en av mange som ikke var alt for begeistret for den nye generasjonen lyrikere, neoterikerne (*νεώτεροι*),¹⁴ særlig representert ved Catull¹⁵. Vi har sett at diktene til Catull ikke bare handlet om romantikk og kjærlighet, men også hardtslående, brutalt forsvar av ære; som Cicero, viste Catull at pennen er mektigere enn sverdet, noe dikt 16 er et kroneksempel på (se s. 78).

⁹Jones & Sidwell 1997: pt. 455 s. 285; Townend i Bowman/Champlin/Lintott 2005: 906f.

¹⁰Quintus Ennius (239–169). Denne ikke-aristokraten var av trespråklig bakgrunn, som må ha gitt ham et fortrinn i forståelsen og tilpassinga av gresk litterær tradisjon (Jones & Sidwell 1997: pt. 417 s. 263).

¹¹Mārcus Porcius Catō (sies faktisk /'kato(:)/, ikke /'ka:to(:)/), også kjent som Cato Censoren (234–149).

¹²Jones & Sidwell 1997: pt. 436 s. 274. Cato den eldre var velkjent som en – la oss si – prinsippfast gammel mann, som tviholdt på gamle skikker og ikke under noen omstendigheter lot seg rikke hvis han oppfattet noe som i strid med *mōs maiōrum*. Det er vel verdt å lese en biografi eller to om ham, og ikke minst underholdende. Plutarks historie om ham kan leses i oversettelse f.eks. på Perseus.

¹³Hertel 1985: 150f.

¹⁴Unge (menn) som skriver moderne tekster i opposisjon til det gamle (Forcellini: «NĒŌTĒRĪCUS»). *Neōterus* (*sic*) er nedsettende, og kan kanskje best oversettes med «jypling», så i denne sammenhengen «dikterjypling».

¹⁵Gāius Valerius Catullus (84–54), f. i Verona og nedstammet fra en dels keltisk familie. Diktene hans kan for øvrig leses gjendiktet på nynorsk av Eggen, Skard & Steinnes (1978) eller bokmål av Grip & Hagerup (1996).

Neoterikernes virke må ses i sammenheng med det som, med et moderne eksempel, best kan beskrives som salongkulturen i det tidlig-moderne Frankrike. Den epigrammatiske diktninga ble et populært tidsfordriv blant eliten, og som satiren rettet den seg mot et høyt utdannet publikum med bred litterær ballast. Disse smådiktene, først perfektionert av Catullus, skulle helst ha et kløktig sluttpoeng med ei underfundig sannhet i seg, og ble gjerne skrevet som småerotiske tekster, lett imiterende gresk poesi.¹⁶

Den neoteriske, uhøytidelige stilen overlevde. Augustus' sikring av makta i 30 fvt. innledet den augusteiske delen av gullalderen. Vergil¹⁷ var blant dikterne som videreførte arven fra neoterikerne, og han har helt siden samtida si vært regnet som den største romerske poeten noen sinne; mange vil idag regne han som tidenes største i det hele tatt. Hovedverket hans, *Aeneiden*, ble ikke fullført, og han beordret det brent; heldigvis for ettertida ble ikke ønsket hans etterkommet.¹⁸ Andre store diktere fra denne perioden var dikteren og satiristen Horats¹⁹, dikteren og fortelleren Ovid²⁰ og den elegiske dikteren Properts²¹. Alle disse var samlet i ei gruppe som gjennom Maecenas' kontroll var sentrert rundt Augustus. De hadde relativt frie tøylar, men etter Vergils død røk samholdet. Diktninga er særlig preget av den hellenistiske påvirkninga nedarvet fra neoterikerne. Man merker også hyllinga av det augusteiske regimet,²² men jeg ser ikke overbevisende argumentasjon for at dette kan regnes som et karakteristikum for denne perioden. Riktignok var det god skikk å sette av litt plass til å hylle patronen sin, selv om dette på ingen måte var påkrevd. Faktisk viste Augustus overraskende grad av overbærenhet for uttrykk for politisk motstand.²³

I mye av litteraturen fra denne tida merkes en lengsel mot det gamle, det landlige og det enkle livet. De bukoliske diktene²⁴ var populære, men ikke alle var enige i denne romantiseringa av det enkle livet:

¹⁶ Konstan i Harrison 2005: 351. D. S. Levene (i Harrison 2005: 32) diskuterer neoterikerne og om det faktisk var snakk om ei gruppe unge poeter, eller om dette er en konstruksjon fra nyere tid. Men selv om Catullus – som skal ha vært en av disse nye, modernistiske, hellenofile poetene – er den eneste vi har bevart tekster fra, virker det i hvert fall som – basert på Ciceros beskrivelser av dem – at det faktisk var en bevegelse av unge diktere som preget samfunnsdebatten i det siste århundret før vår tidsregning.

¹⁷ Pūblius Vergīlius Maro (70–19 fvt.), f. i nærheten av Mantua, d. i Brundisium.

¹⁸ Avdøde Peter Levi (1931–2000) beskriver Cicero som en mann hvis poesi «(...) rises high above Rome and its Caesars, and his victory lies in the supreme merit of his work. It begins with the Eclogues, which must be the most astounding first book of poetry ever published. (...) You cannot arrive at Ibsen or Pushkin without going back through Byron to the ancient writers and Virgil; and without mastering those writers you will not advance to an understanding of the modern world.» (Levi 1997: 1).

¹⁹ Quintus Horātius Flaccus (65–8 fvt.), f. i Venusia, d. i Roma.

²⁰ Pūblius Ovidius Nāso (43 fvt.–17 evt.), f. i Sulmo, d. i Tomis, Moesia.

²¹ Sextus Propertius (43–16 fvt.), f. i Assisi, d. i Roma.

²² Jones & Sidwell 1997: pt. 456 s. 385.

²³ Townend i Bowman/Champlin/Lintott 2005: særlig s. 909–912.

²⁴ Også kalt pastorale dikt, altså dikt om livet på landet.

*prīscā iuvent aliōs: ego mē nunc dēnique nātum
grātulor: haec aetās mōribus apta meīs.*²⁵

Men selv om noen altså gikk mot mengden, og hyllet Roma som ei sivilisasjonens vugge, var langt de fleste overbevist om at rikdommene som hadde kommet, gjorde den jevne romeren fet og lat;²⁶ i stedet for å vie seg til *virtūs* og *lābor et industria*,²⁷ hadde de blitt offer for sin egen *avāritia* og *luxuria*. Samtidslitteraturen og -billedkunsten fremstiller samtidig samfunnet som å ha returnert til en gullalder, som nå ikke bare kunne måle seg med – men faktisk overgikk – den greske kulturen.²⁸

B.4 SØLVALDEREN (18 EVT.–138)

Keiserlig kontroll til tross, Vergil og samtidsmennene hans hadde relativt stor frihet hva gjaldt forfatterskapene sine. Dette endret seg i den seinere keisertida, da ytringsfriheta ble stadig innskjerpet og selvsensuren strengere av frykt for represalier. Historie, satire og epigramdiktning utviklet seg videre, men øvrige sjangre ble hemmet. Ovid er blant dem som observerer en tilbakegang, og effekten de mer tyranniske keiserne har på samfunnet kommer særlig til syne når disse etterfølges av mer humane regenter.²⁹ Det skrives gjerne drømmende om tida da Romerriket var en republikk, og som vi har sett, munnet det under Caligula ut i et opprør som ble effektivt slått ned (se s. 141). Et velkjent eksempel på dette er Aulus Cremūtius Cordus' verk: Antageligvis fordi han skrev for rosende om republikkens helter Brutus og Cassius, forsøkte Tiberius å få verket ødelagt, og dømte ham til døden. Verket ble bevart og skiller seg ut fra mengden ved å være usedvanlig fritt i talen, og Tiberius' etterfølger Caligula bifalt det (skjønt, man skal være forsiktig med å tillegge Caligula visdom i handlingene hans).

Retorikken fikk et sterkere grep om samfunnet og var fullstendig integrert i utdannings-systemet, til tross for at den politiske talen var død,³⁰ med mindre taleren selv var villig til å ofre livet for å fremføre kontroversielle meninger. Effekten gjenspeiles særlig i poesien, som begynte å bli nokså stivbeint; senere diktere er tilnærmet verbalt impotente, og overlevde ved å svartmale tidligere regenter mens de lovpriste den sittende.³¹ Men det er ikke bare tilbakegang å se, for ikke-poetisk

²⁵ Ovid, *Ars amātōria* 3.121–2, som sitert av Harrison i Harrison 2005: 295f: «Gammeldage ting kan andre glede seg over: jeg – for å være født først nå – meg selv | gratulerer: denne tida er passende til skikkene mine.» Umetrisk oversettelse. Vokalmarkeringene er mine.

²⁶ For en diskusjon rundt senere tiders resepsjon av dette, se introduksjonen til Miriam Jacobsons *Barbarous Antiquity: Reorienting the Past in the Poetry of Early Modern England* (University of Pennsylvania Press: 2014).

²⁷ Se f.eks. des Bouvrie 1984: 97.

²⁸ Harrison i Harrison 2005: ss. 291–294, 298.

²⁹ Jones & Sidwell 1997: pt. 457 s. 285.

³⁰ Townend i Bowman/Champlin/Lintott 2005: 916f.

³¹ Jones & Sidwell 1997: pt. 457 s. 285; Townend i Bowman/Champlin/Lintott 2005: 912.

litteratur – som historieskriving og naturligvis retorikk – utviklet seg stadig, og brevskrivning ble en kunstform.

Tar man de mange store litteratene fra perioden i betraktning – Tacitus og Juvenal, Seneca den eldre og den yngre, Plinius den eldre og den yngre, m.fl. – var det, til tross for de innskrenkede mulighetene for å tale fritt, en periode som produserte stor litteratur. Men likevel, når sjangrenes yttergrenser nå først var definert – særlig ved fortidas mestre, som Cicero, Vergil og Horats – våget ikke forfatterne lenger å tøy dem;³² sjangrene var blitt vel så mye rammeverk som tvangstrøye.

B.5 SEINLATINSK LITTERATUR (133–568)

Langt de fleste slutter helt å kommentere samtida; historikerne for eksempel, skriver heller om fordums tider og helter. De få kommentarene vi finner, blir gjerne så svulmende at man kan mistenke dem for å gjøre som Catullus i dikt 49 til Cicero,³³ der rosen og underdanigheten tar en ironisk tone.³⁴ Utvilsomt skyldes denne tendensen den manglende muligheta til fri tale. I det hele tatt er litteraturen nå mer enn noen gang avhengig av hvem som sitter med makta.

Selv om sakprosaen står sterkest, får man òg en del skjønnlitteratur. Av verdslige verk, er det viktigste den satiriske romanen *Det gylne esel* (*Metamorphōsēs*) fra 175, skrevet av afrikaneren Lūcius Apulēius.³⁵ Den er ei av de viktigste kildene vi har til de gamle mysteriekultusene, og språket viser oss at den var myntet på samfunnets best utdannede. Hovedpersonens opplevelser på reisen fra esel til mann utsetter ham for voldsomme prøvelser, og det er først når han har overvunnet dem at han kan få frelsen ved å godtas i Isis-kultusen.³⁶

Vi har også bevart en del sofistiske skrifter fra ham, ei filosofisk retning som fikk en ny vår særlig blant de nye poetene. Den siste viktige av de klassiske poetene, var Claudius Claudīanus som virket i overgangen til det femte århundret. Han holdt på å ødelegge fremtida si ved å skrive en

³² Townend i Bowman/Champlin/Lintott 2005: 907.

³³ Quinn 2003: 233–235. Han spør seg om det stemmer – som foreslått av mange – at diktet egentlig er «*bitterly ironical*», og han argumenterer overbevisende både utfra Ciceros og Catulls felles historie, at det nok er slik det er ment. Selv om Catull beskriver Cicero som *disertissimus* («den mest begavede taleren») og «*optimus omnium patronum*» («den mest fremstående patronen av alle», eller, som han påpeker på s. 235, «enhver manns patron»), blir dette litt rart når han samtidig beskriver seg selv som «*pessimus omnium poeta*» (den mest ubrukelige av alle dikterne).

³⁴ Townend i Bowman/Champlin/Lintott 2005: 913.

³⁵ Den er da også den ene av de to romanene vi har fra romerne. Den andre romanen, en skjemteroman kalt *Satyrīca*, ble skrevet av Petronius (Gāius Petrōnius Arbitr, født Titus Petrōnius Niger) som ble beordret til selvmord av Nero i 66 evt. Romanen gjorde narr av den utsvevende livsstilen i samtida ved å parodierte *Odysseen*, og fikk den berømte filmatiseringa si ved Federico Fellinis film *Satyricon* fra 1969 (Hertel 1985: 308f).

³⁶ Hertel 1985: 330; *Encyclopædia Britannica*: «The Golden Ass: Work by Apuleius», hentet 23. april 2015 kl. 22.06.

misbilligelse av patronen sin, men han reddet skinnet ved å lovprise keiseren og fordømme dennes fiender; han endte opp med å motta de høyeste ærestegn, og ble regnet som en *vir clārissimus*.³⁷

Viktigst likevel for denne perioden, er fremveksten av den kristne litteraturen, som etterhvert overgår den verdslige og har storhetstida si fra det fjerde århundret av.³⁸ Kirkefedrene, som Augustin, står for store religions-filosofiske verk, og hymnologien vokser frem som ny kunstform. Retorikkens kunstform videreføres av apologetene; forkynnerne låner fra gresk og romersk diatribe (filosofi og vitenskap formidlet i samtaleform) og filosofi; og den antikke lyrikkens tradisjoner ble bevart i den nevnte hymnologien. Den store revolusjonen som kom som følge av kristendommens fremvekst, var nok likevel i selve gjenproduksjonen og spredninga av litteratur, som nå for første gang ble støttet opp av en verdensorganisasjon.³⁹

³⁷ *Encyclopædia Britannica*: «Claudian», hentet 23. april 2015 kl. 16.39. *L.o.*: «clārus», *c.*: «anselig, fornem (c-simus i republikktiden ofte om konsularer, i keisertiden fast tittel for senatorer og de høyeste embetsmenn)»

³⁸ Jones & Sidwell 1997: pt 458 s. 286.

³⁹ Hertel 1985: 333f.

Tillegg C: Noen ord om metrikk

Elegien er som sjanger ikke bundet av emne, og defineres etter to krav: Diktet må ha en viss lengde, 18–20 linjer eller mer, og det må være skrevet i en metrikk som kalles *elegisk distikhon*.¹ Dette er et versemål som annenhver linje veksler mellom daktylisk heksameter og pentameter, men begge linjene telles over seks slag. Oddetallslinjene, som altså skrives i heksameter, bygges opp av seks daktyliske føtter (navnet kommer av det greske *dáktylos* – «finger»), som hver består av det lange slaget (–) *arsis* og to korte slag (v), *thesis*. En daktyl kan avveksles av en *spondé*, to arsis-er; dette skjer vanligvis på første til fjerde fot. Den tvetydige lengda til siste fot betegnes *anceps*, og kan altså være både lang og kort (v).

Partallslinjene, som er skrevet i pentameteret, kan kanskje enklest forklares som satt sammen av et dobbelt pentameter, altså $2 \times 2\frac{1}{2}$ daktyl. Tenk på dette som ei $\frac{5}{4}$ -takt bygd opp av to $\frac{5}{8}$ -takter,

altså $\frac{2}{8} + \frac{2}{8} + \frac{1}{8} + \frac{2}{8} + \frac{2}{8} + \frac{1}{8}$, der pulsen telles på 1., 3. og 5. halvslag, cesur, 6., 8. og 10. halvslag. Kombinasjonen av disse to – det daktyliske heksameteret på oddetallslinjene og det doble pentameteret på partallslinjene – utgjør en elegisk distikhon.

Catulls dikt er ofte skrevet i hendekasyllabisk meter. I motsetning til heksameteret og pentameteret beskrevet over, som kan bytte ut to korte stavelser med én lang, er linjene bygd opp av tre arsiser, fulgt av to thesiser, og deretter tre trokéiske føtter der siste fots sluttelement som *anceps* har tvetydig lengde. Den enkleste måten å huske hvordan trokéens rytmi er, er huskeregelen «jambe er troké og troké er jambe».² Med andre ord har trokéen pulsen lang–kort, som for språk som norsk tilsvarer tung–lett. Det hendekasyllabiske meteret ser dermed slik ut:³ $\approx \text{---v} \text{---} | \text{---v} \text{---} \text{---}$
Pulsen telles på 1. og 3., deretter 6., 8. og 10. stavelse.

Elegisk distikhon

forklart med musikalsk notasjon

Illustrasjon 1: Overstemmen viser daktylene, mens understemmen viser hvor slagene telles. Legg merke til at daktylene, som forklart, kan forkortes til spondéer (spondéer er ikke vist her). Legg også merke til tvetydigheten til de siste slagene, altså sluttelementene; en *anceps* kan være både kort og lang. Metrikkens slaglengde er vist med tenuto- og staccatotegnene.

¹ Dennis & Putnam 2012: 4.

² Fritt etter Rolf Bugge, norsklæreren min på Molde vidaregåande skule.

³ Den følgende metrikken er vist jf. *Antikkeleksikon*, «Appendix v: Metrikklære», og Quinn 1973 (2003): xxxiii. Quinn viser II. stavelse som *anceps*, mens *Antikkeleksikon* viser den som en uforanderlig arsis.

Tillegg D: E-post, prof. em. Synnøve des Bouvrie

Forespørsel om oversettelse av Sapfo

des Bouvrie Synnøve <(...)>

18. august 2015 kl. 21.48

Til: Tor-Ivar Krogsæter <(...)>

Hei Tor-Ivar,

Dette er første storfe i Sapphos ode nr 31:

Han-der synes meg lik gudene
å være, mannen, som vis å vis deg
sitter og nært lytter til deg som søtt lar din stemme klinge.

Oversettelsen er litt firkantet, men lar ordstillingen følge den greske langt på veg.
Skandinaviske oversettelser pleier å tilføye modale hjelpeverb, som 'får', noe som ikke står der. Dermed tolker man et jalusi-motiv inn i teksten. Slik det står er det heller underforstått: han 'kan' sitte uanfektet, som guden, som ikke lider. Diktet setter mannen i kontrast til meg, som lider.

Hilsen,
Synnøve

Synnøve des Bouvrie
Professor eméríta, dr. philos.
Inst. for kultur og litteratur (IKL)/Dept. of culture and literature
Universitetet i Tromsø/University of Tromsø
NO-9037-TROMSØ
Phone +47 99 29 65 21

From: Tor-Ivar Krogsæter <(...)>

Date: tirsdag 18. august 2015 14:45

To: Information Services <(...)>

Subject: Re: Forespørsel om oversettelse av Sapfo

Korrigert tekst (det hadde sneket seg inn en ω og en δ som ikke skulle være der):

φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν
ἔμμεν' ὠνηρ, ὅτις ἐνάντιός τοι
ισθάνει και πλάσιον ἄδου φωνείσας ὑπακούει

Med vennlig hilsen
Tor-Ivar Krogsæter
mastergradsstudent i historie
UiT – Norges arktiske universitet

부사범 크록새테르 투르이바르 삼 단하나

Virī virtūtis spem nōn dēdunt.

Donér [Grasrotandelen](#) din til Studentforeningen Imladris (996 285 332)!

(...) [Ikke-relevant tekst utelatt.]

From: Tor-Ivar Krogsæter <(...)>

Date: tirsdag 18. august 2015 13:32

To: Information Services <(...)>

Subject: Fwd: Forespørsel om oversettelse av Sapfo

Hei, professor.

Jeg videresender kommunikasjonen jeg hadde med Eystein i håp om at du kan bistå. (...)
[Ikke-relevant tekst utelatt]

Jeg ser fram til å høre fra deg.

Med vennlig hilsen
Tor-Ivar Krogseter
mastergradsstudent i historie
UiT – Norges arktiske universitet

부사범 크록새테르 투르이바르 삼단하나

Virī virtūtis spem nōn dēdunt.

Donér [Grasrotandelen](#) din til Studentforeningen Imladris (996 285 332)!

----- Videresendt e-post -----

Fra: **Dahl Eystein** <(...)>
Dato: 18. august 2015 kl. 12.05
Emne: SV: Forespørsel om oversettelse av Sapfo
Til: Tor-Ivar Krogseter <(...)>

(...) [Ikke-relevant tekst utelatt]

Fra: Tor-Ivar Krogseter <(...)>
Sendt: 18. august 2015 11:40
Til: Dahl Eystein <(...)>
Emne: Forespørsel om oversettelse av Sapfo

Hei.

I forbindelse med en diskusjon av Catull, skulle jeg gjerne fått oversatt tre linje av Sapfo. Har du mulighet til å bistå meg med det? Linjene er som følger (sisert fra Quinn 2003 (1973): *Catullus : The Poems*, s. 241):

φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν
ἔμμεω' ὄνηρ, ὅτις ἐνάντιός τοι
ἰσθάνει καὶ πῶσιον ἄδῦ φωνείσας ὑπακούει

Eventuelle feil i teksten over, er mine.

Med vennlig hilsen
Tor-Ivar Krogseter
mastergradsstudent i historie
UiT – Norges arktiske universitet

부사범크록새테르투르이바르 삼 단하나

Virī virtūtis spem nōn dēdunt.

Donér [Grasrotandelen](#) din til Studentforeningen Imladris (996 285 332)!

Tillegg E: E-post, LLH Troms

Nøytrale kjønnsavgrensede begrep for homofile

LLH Troms <troms@llh.no>

22. oktober 2015 kl. 09.14

Til: Tor-Ivar Krogsæter <(…)>

Kopi: post@llh.no

Hei Tor-Ivar!

Takk for at du har sendt denne henvendelsen til LLH.

Vår organisasjon mener følgende om begrepende:

Homofil

Person som kan bli forelsket og/eller bli seksuelt tiltrukket av noen av sitt eget kjønn. Begrepet omfatter både menn og kvinner, men brukes oftest om menn.

Lesbisk

Kvinne som kan bli forelsket i og/eller bli seksuelt tiltrukket av noen av sitt eget kjønn.

Ordet lesbisk kom på banen i Norge på 60/70 tallet, og mange kvinner motsatte seg begrepet den gang fordi de mente det signaliserte at de var annerledes enn menn. Andre igjen mener det er viktig å bruke ordet 'lesbisk' for nettopp å synliggjøre kvinnene, som ikke alltid har tatt eller fått så stor plass i den organiserte homobevegelsen.

Homse

I utgangspunktet brukt som skjellsord, men brukes gjerne av homofile menn om seg selv og andre homofile menn. Folk som ikke identifiserer som homofile bør være forsiktige med bruken av ordet, og det ser ikke bra ut på trykk.

Lesbe

Som ordet 'homse' er dette et ord som lesbiske kvinner har 'tatt tilbake' og som kan brukes i positiv sammenheng. Men som med homo/homse blir det fort et skjellsord. Ordet lesbe egner seg ikke på trykk, med mindre personer selv omtaler seg som det.

Vi anbefaler at du bruker begrepene homofil(e) for menn, og lesbisk(e) for kvinner.

Med vennlig hilsen/Kind Regards

Ole-Marius Johnsen
Leder LLH Troms
Landsforeningen for lesbiske, homofile,
bifile og transpersoner, Troms
Mobil: [+47 922 41 603](tel:+4792241603)

President
LLH Troms - Norwegian LGBT Association in Troms county

Adresse/Adress: Postbox 500, N-9255 Tromsø

www.llh.no/troms

[Sikkert tekst skjult]

Tillegg F: Bilder

F.1 FALLOSER

Illustrasjon 1: Denne usignerte fresken fra Pompeii (fra mellom 89 og 79 fvt.) er kjent under navn som «Priapus med caduceus», «Priapus-Merkur» eller feilaktig «Velutstyrt Merkur». En Priapus-figur med skjegg og et enormt erigert lem stikker av med caduceus-en og de bevingede sandalene til Merkur. Spøken skal være at Priapus røver røvernes gud, skjønt de begge er fruktbarhetsguder.

Museo Archeologico Nazionale (Napoli), Italia.

Tekst- og bildekilde:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Museo_Nazionale_Napoli_Gabinetto_Segreto_Mercury.jpg

Illustrasjon 2: Bronsefigur med falloser, fra Pompeii; den pompeianske Mercurius tintinnabulum. Den har festeanordning for ei bjelle på fallosen, og også festeanordninger til «fallos-geviret» på hodet. De små bjellene har gått tapt. Gabinetto Segreto del Museo Archeologico Nazionale di Napoli (Det hemmelige kabinettet, Napolis nasjonale arkeologimuseum), Napoli, inventarnr.: 27854.

Tekst- og bildekilde:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bronze_ithyphallic_figurine_with_a_head_of_phalluses.jpg

F.2 APICĒS

Illustrasjon 3: Man må ofte finstudere plakettene for å se de atskillig tynnere apicēs. Den lengre I-en kan òg være svært vanskelig å legge merke til, som i «LVCI» og «FLII»:

AVGVSTÓ·SACR·
 A·A·LVCI·A·FLII·MEN·
 PROCVLVS·ET·IVLIÁNVS·
 P·S·
 DÉDICÁTIÓNE·DECVRÍONIBVS·ET·
 AVGVSTÁLIBVS·CÉNAM·DEDÉRVNT·

Fra det første århundret evt. Se for øvrig Ward 1962, som referert i litteraturlista.

Tekst- og bildekilde: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3e/Inscription_displaying_apices_%28from_the_shrine_of_the_Augustales_at_Herculaneum%29.jpg

F.3 TILLATELSER OG LISENS FOR BRUK AV BILDENE¹

F.3.1 Bildelisenser

Illustrasjon 1: «This image, originally posted to Flickr, was reviewed on Friday March 30, 2007 by the administrator or reviewer Husky, who confirmed that it was available on Flickr under the stated license on that date.»

Illustrasjon 2: «This image was originally posted to Flickr by TyB at <http://flickr.com/photos/12680458@No8/4099738562>. It was reviewed on 19 July 2011 by the FlickrreviewR robot and was confirmed to be licensed under the terms of the cc-by-2.0.»

Illustrasjon 3: «This image, which was originally posted to Flickr.com, was uploaded to Commons using Flickr upload bot on 19:40, 21 December 2009 (UTC) by Aggfvavitus (talk). On that date it was licensed under the license below.»

F.3.2 Creative Commons-lisensen

Alle bilder hentet fra Wikimedia Commons er hentet med tillatelse gitt av lisensen Creative Commons Attribution 2.0 Generic:

This file is licensed under the Creative Commons Attribution 2.0 Generic license.
You are free:

- **to share** – to copy, distribute and transmit the work
- **to remix** – to adapt the work

Under the following conditions:

- **attribution** – You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).

Den fulle lisensen kan leses på <https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/deed.en>.

¹ Full lenke til hvor bildene er hentet fra står oppført under de enkelte bildene.